POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM CIJENA OVOMU BROJU 10 DINARA

SELJAČKA PROSVJETA

BROJ 11. 1927. GODINA II.

Sadržaj: *Rudolf Herceg*: Čemu ovaj svečani broj: — *Ivo Šarinić*: Otac Marun (Pjesma). — *Prof. Antun Jiroušek*: Starohrvatska umjetnost za kraljeva i knezova narodne krvi, gledana preko spomenika i starina kninskog muzeja. (Početci Marunovog rada. — Mišljenje hrvatskih historičara i arheologa o Marunu. — Njemački učenjak Strzygowski o Marunu. — Područje Marunova rada. — Ostala hrvatska starinarska društva. — Dioba starohrv atske umjetnosti. — Starohrvatska graditeljska umjetnost. — Starohrvatska kiparska umjetnost. — Starohrvatski nadpisi. — Starohrvatski obrt. Nakiti. Bojna oprema. — Starohrvatska kaligrafička umjetnost). — *Rikard Katalinić-Jeretov*: Pjesma živog naroda (Iz „Inja"). — *Arh. Ćiril M. Iveković*: Građevna umjetnost kod starih Hrvata. — *Ženka Frangeš*: Starohrvatski spomenici i narodna umjetnost. — *Božidar Magovac*: Petru Svačiću (Pjesma). — *Vjekoslav Klaić*: Stari hrvatski grad Knin (Preštampano točno iz knjige „Opis zemalja, u kojih stanuju Hrvati", koju je godine 1881. izdalo družtvo sv. Jeronima). — *Mara Matočec*: Careva bol (Pjesma) — *Don Mate Klarić*: Zašto je osnovano Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu i kako je ono uredilo prvi muzej hrvatskih spomenika? (Osiguran obstanak Hrvatskog starinarskog muzeja u Kninu. — Proslavimo Marunovu 70-godišnjicu obnovom Hrvatskog starinarskog družtva. — Prvi pronalazci hrvatskih starina. — Fra Lujo Marun. — Važna odkrića u Kninu i okolici. — Osnutak Hrvatskog starinarskog družtva. — Postoji posebna hrvatska kultura. — Zagreb i muzej hrvatskih spomenika. — Početak kninskog muzeja. — Gdje je pravo mjesto hrvatskim spomenicima? — „Starohrvatska Prosvjeta". — Svjetski rat i talijanska okupacija. — Starohrvatski spomenici i napredno hrvatsko seljačtvo. — Interes Srba na dalnjem izkapanju starohrvatskih spomenika. — Nova sgrada starohrvatskog muzeja u Kninu). *F. Novljan*: Spomenici u zemlji, uspomene u duši. — *Vladimir Nazor*: (Iz „Hrvatskih kraljeva"): Zvonimirova lađa (Pjesma). — *Božidar Magovac*. Tomislavu (Pjesma). — *Rudolf Matz*: „Starinske" popijevke i „starohrvatska ljestvica". (Nekoliko misli o glasbenim pitanjima s osobitim obzirom na narodnu kulturu). — Učenjak Strzygowski, umjetnik Maštrović i fra Marun. — *Blaž J. Krunić*: Čeznem (Pjesma). — *Božidar Magovac*: Grobovi govore (Pjesma). — *Kratki životopis fra Luje Maruna*. — *Mali Razgovori*. — *Vijestnik Seljačke Sloge*.

SELJAČKA PROSVJETA

GLASILO SELJAČKE SLOGE HRVATSKOGA SELJAČKOGA PROSVJETNOGA I DOBROTVORNOGA DRUŽTVA U ZAGREBU.

BROJ 11. U ZAGREBU, 1. PROSINCA 1927. GODINA II.

„SELJAČKA PROSVJETA“ IZLAZI SVAKOGA MJESECA, A STOJI GODIŠNJE 75 DINARA (ZA AMERIKU 2½ DOLARA). — RUKOPISI ŠALJU SE UREDNIČTVU, A PREDPLATA UPRAVI „SELJAČKE PROSVJETE“, OBOJE U HRVATSKOM SELJAČKOM DOMU, ZAGREB, AKADEMIČKI TRG 12. — TELEFON 4-27

RUDOLF HERCEG:

ČEMU OVAJ SVEČANI BROJ?

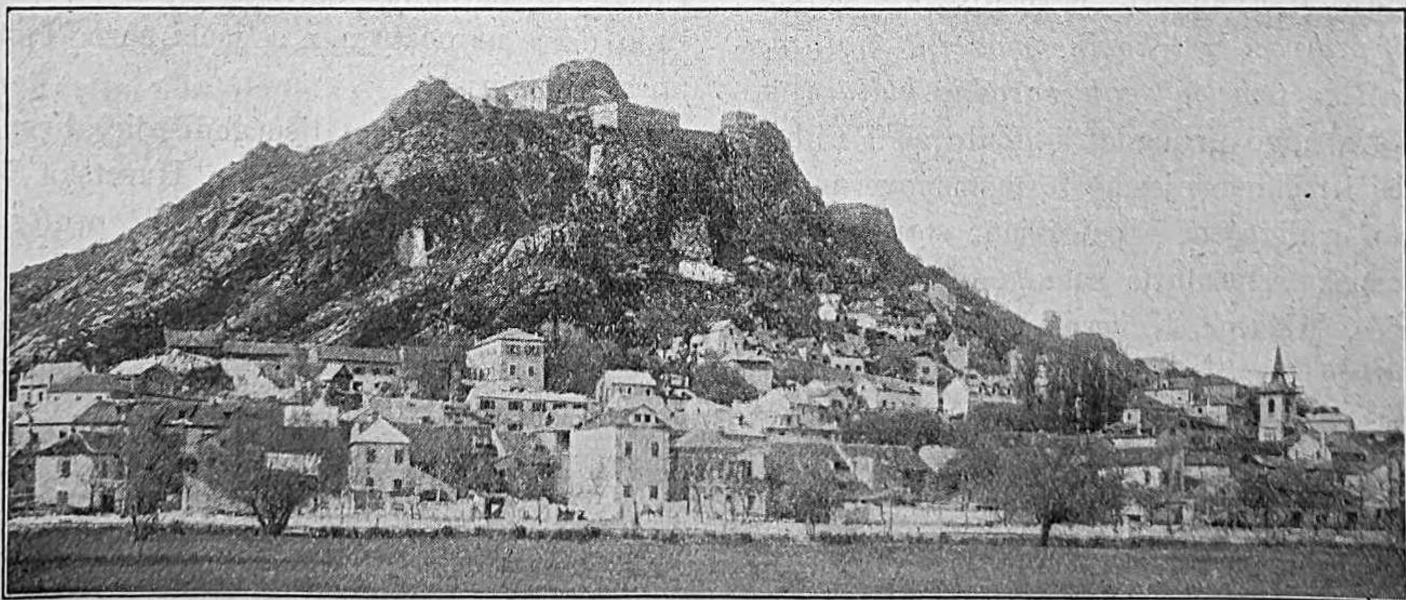
Po prvi put izlazi »Seljačka Prosvjeta« pred svoje čitatelje u izvanrednom — svečanom — obliku i s osobitim sadržajem.

Po prvi put izlazi tako zato, jer se ovih dana prvi put događa, da svi Hrvati i javno izpovijedaju (kao svoju) onu misao, ideju, i onaj cilj ili program, koji »Seljačka Prosvjeta« izpovijeda već od svoga početka.

Ta misao ili ideja sastoji se u ovom:

Hrvatski narod ima već više od tisuću godina izrađenu svoju narodnu kulturu i umjetnost s tako izrazitim svojim posebnim obilježjem ili »stilom«, kakvoga nema nijedan drugi narod u Evropi.

Obilježje te čisto naše (»narodne«) hrvatske kulture čuvaju i razvijaju još i danas hrvatski seljaci i seljakinje u svojim narodnim običajima, nošnji, popijevkama itd. I ta n a š a (hrvatska) kultura, koja ima svoje o b i l j e ž j e u narodnoj (seljačkoj) pjesmi i popijevci; u nošnji, vezivu i drugim ukrasima ili »ornamentima« (na drvu, kovini itd.); u narodnom shvaćanju pravice i poštenja; u narodnom vjerovanju, njegovim željama i nadama, i to ne samo onima, koje su izražene u pričama, nego i u onima, po kojima narod živi, — *ta narodna (seljačka) kultura je sadržina hrvatske narodnosti.* Drugim riječima: Mi Hrvati vrijedimo u

Današnje trgovište Knin s tvrđavom, gdje je nekad bio kraljevski grad, a sad se čuvaju slavne hrvatske uspomene.

ljudskoj zajednici toliko, koliko u nju donesemo svoje posebne narodne (seljačke) kulture. Ali ne samo to. I kod kuće naša je odporna snaga to manja, što se više udaljujemo od seljačkoga života i od seljačkoga naroda.

I evo, skupiti sva ta obilježja narodne naše kulture, zabilježiti sve te običaje u narodnom životu — to je zadaća posebne nauke (»folklore« ili narodoznanstva), kojom se bavi i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, pa ona u tu svrhu izdaje »Zbornik za život i običaje Južnih Slavena«, koji se uređuje prema »Osnovi« pok. dra Antuna Radića »za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«.

Ali nije dosta narodne običaje sabirati i proučavati kao »građu«, nego ih treba — kad su oni obilježje narodne kulture, a ova je sadržaj naše narodnosti! — i čuvati, gajiti, »kultivirati« ili usavršavati i... poštivati.

A to, da pribavi poštovanje narodnoj (seljačkoj) kulturi, a tim i seljačkomu narodu, — to je zadaća hrvatskoga seljačkoga pokreta.

Jedan dio toga pokreta predstavlja danas naša Seljačka Sloga, kojoj je zadaća: gajiti i širiti seljačku kulturu, osobito onu, koja se očituje u književnosti. Seljačka Sloga skuplja i organizira naročito one seljake, koji *prihvaćaju tekovine moderne civilizacije*, ali *na temelju svoje narodne kulture*, kojoj sve novo prilagođuju. Zato su i njihove priče i njihove pjesme formom nove, moderne, a sadržajem i osjećajem starohrvatske, slavenske... Čitajte samo pomno naše Stupariće, Miškine, Novosele, Mandiće itd. Ima ih dosta. Svaki dan više, i sve to mlađih.

Ali seljačke kulture nema bez narodne pjesme, bez narodne popijevke. Zato je Seljačka Sloga ponajprije organizirala hrvatske seljačke pjevačke sborove u župu »Matija Gubec«, koja djeluje unutar Hrvatskoga Pjevačkoga Saveza i izdaje svoj glasbeni mjesečnik »Hrvatska Narodna Pjesma«. Tu sarađuju svi hrvatski glasbenici, koji poštuju seljački temelj naše narodne kulture.

Kako narodne popijevke prikuplja, kultivira i širi župa »Matija Gubec«, tako s narodnim vezivom rade *ženske udruge* (u Zagrebu, Petrinji i Cavtatu) *za očuvanje i promicanje hrvatske narodne umjetnosti*, te su postigle, da se starinska seljačka nošnja sve više prenosi i u najodličnije gradske krugove, osobito kod svečanih sgoda.

Bilo je pokušaja, da se slično očuva i građevna (arhitektonska) narodna umjetnost pa da se naše »vile« grade onako, kako su izgledale starinske hrvatske (recimo: posavske) seljačke kuće, a pogotovo da se ukrasi sa seljačkih kuća upotrebljavaju i na službenim sgradama. To je htio postići naročito pok. Kršnjavi sa zagrebačkom obrtnom školom, iz koje bi imali izići takvi majstori, koji bi znali raditi po narodnom uzoru. Ali taj pokušaj — čini se — nije nikako uspio.

Ima tomu jedan zanimljivi razlog: Kod svih naprednih naroda u svijetu uče se sveučilištni đaci (jer posebni profesori na sveučilištu predaju) *etnografiju* ili nauku o svemu onomu, što njihov narod ima posebnoga u svojoj kulturi. Samo na zagrebačkom sveučilištu etnografija se nije predavala do ove godine. Zato naša školana gospoda tako malo i znadu o narodnoj kulturi, pa koje onda čudo, da je ne poštuju, a seljački narod često upravo preziru.

Pa ipak! Prigodom tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva došao je u Hrvatsku jedan stranac, bečki sveučilištni profesor Strzygowski, i rekao našoj inteligenciji, da hrvatski seljački narod nije niti sada niti je bio pred tisuću godina — divljak ili barbarin... Naprotiv! Današnja hrvatska seljačka kultura — to je nekad bila obća naša narodna kultura, i u toj narodnoj kulturi bilo je toliko umjetnosti, da joj onda nije bilo premca, a i danas joj se treba diviti. Jer kako su se nekad kitili hrvatski kraljevi, tako se danas kite seljaci u nekim krajevima...

I o tom je najstarije hrvatsko književno družtvo (Matica Hrvatska) izdalo posebnu knjigu od toga Strzygowskoga.

A na temelju česa je taj Strzygowski »odkrio« posebnu hrvatsku umjetnost?

Na temelju starohrvatskih spomenika, koje su poglavito u Dalmaciji skupili posebni učenjaci, »arheologi« ili »starinari«, to jest ljudi, koji proučavaju starine.

Ali malo je takvih »arheologa«, koji proučavaju stare hrvatske spomenike. Većinom proučavaju stare spomenike (od kamena i kovine) grčke i rimske, pa onda kršćanske iz staroga i srednjega vijeka. Takvi su spomenici neoboriv dokaz, da je zaista živio — recimo — onaj kralj, koji je dao sagraditi crkvu (hram), pa mu je u slavu ime uklesano u kamen.

A takvih spomenika ostavili su najviše moćni i kulturni Grci i Rimljani. I u našoj Dalmaciji ima sva sila takvih njihovih spomenika, i to ne samo iz staroga vijeka, nego i iz srednjega, od onda, kad su Hrvati već davno ovdje živjeli. Mnogo takvih spomenika čuva se i u splitskom muzeju.

I gle, Talijani po tim spomenicima zaključuju i svijetu dokazuju, da su se Hrvati uvijek služili njihovom (rimskom i mletačkom) kulturom, da su dakle oni hrvatski narod u Dalmaciji odgojili i naobrazili i da oni zato imaju pravo na Dalmaciju.

Protiv tih dokaza vrijede samo takvi protudokazi, koji također spomenicima dokazuju i uvjeravaju, da smo mi Hrvati imali svoju kulturu i da je ta kultura bila znatna.

A mi Hrvati imamo takvih spomenika. Najviše takvih spomenika našao je 70-godišnji fratar *Marun*, čiju sliku vidite na 5. stranici.

O radu i o zaslugama fra Maruna pišu na drugom mjestu u ovom svečanom broju »Seljačke Prosvjete« ljudi, koji njegov rad bolje poznaju (prof. Jiroušek) i koji s njim sarađuju (arh. Iveković i don Mate Klarić), a ja velim samo ovo:

Fra Marun traži i odkriva već 40 godina neoborive dokaze, da smo mi Hrvati pred tisuću godina bili ne samo politički slobodni nego i kulturno samostalni; da nismo oponašali (»imitirali«) druge i tomu se veselili, nego smo svoju sreću sami stvarali, kako to još danas čine hrvatski seljaci i seljakinje, naročito o Božiću, o Ivanju, o Martinju, u svom domu, u svojoj obitelji, kad preko staraca i njihovih priča podržavaju vezu s prošlošću, a po djeci i unučadi gledaju u budućnost...

Fra Marun je skupio i složio u muzej spomenike, pomoću kojih svi mi Hrvati možemo naći pa i osjetiti neprekinutu vezu s tisućgodišnjom svojom prošlošću i uslijed toga napuniti se ponosom, koji će nam dati snage za rad u budućnosti.

Zato nas i sama pomisao na fra Maruna i na njegov rad sbližuje i jača. A kad se uz to sjetimo, da onu pravu vezu s Marunovim junacima podržaje baš hrvatski seljački narod svojom kulturom, onda se nama — članovima hrvatskoga seljačkoga pokreta — srdce napunjuje dvostrukim ponosom, i mi u duši stvaramo neslomivu odluku: ne mirovati ni časa, dok i opet ne bude hrvatska narodna (seljačka) kultura onako čista i poštivana, kako je bila pred tisuću godina.

A fra Marunu, koji nam je tu vezu s prošlošću pokazao i tim ojačao, želimo, da poživi još toliko, koliko je potrebno, da odgoji desetak takvih radnika i nasljednika, kakav je i sam.

I evo, baš to je njegova glavna želja: Ne zaklopiti svoje trudne oči prije, negoli čitavo svoje djelo — kamen po kamen, komadić za komadićem — ne preda takvomu nasljedniku, koji će ga dovršiti, kako je on to zamislio.

Dakle, u svrhu, da pozove svu hrvatsku javnost, neka izpuni tu posljednju Marunovu želju, — zato izlazi ovaj svečani broj.

Živio fra Marun!

IVO ŠARINIĆ, (ZAGREB):

OTAC MARUN.

I došao je čas smrti...
Na krvav barjak zadnji klonu kralj,
I zadnji krik slobode hrvatske
Nesta u Gvozdu...
A u mračnu dalj
Kao u ponor beznađa i jada
Povorke tužne roda nesretnog
Stupahu tada...

O nebo, o bure, o tamne noći,
Što urlate bijesne po našoj domaji
I lomite krševe naše duše,
Je l' vidite, kako se guše
Misli i čežnje i osjećaji,
Pa dok nam teku suze sa oči
I dok se um sa očaja mrači;
Kleti tuđinac divlje harači
Tu zemlju divnih kraljeva i bana,
Pjesme i priče — neumrlih dana,
Bezsmrtne slave, što ko orkan jeknu
Diljem Europe...

A sada zveknu
Crn robski okov, sindžir, smrtna alka,
A kao spomen prekogrobna, dalka,
Izlaze sjeni pokopane slave,
U suzama i jauku se dave...
A tamo s Knina, Solina, Bihaća,
Sa olujnoga Senja i Bribira
Zaori krik i bljesnu poput mača:
Oj, to je zemlja velkog Trpimira,
Tu žezlo sjalo drevnog Mutimira,
Tu zasjala je kruna Tomislava,
Tu prijesto stajo kralja Miroslava,
Tu sunce slave zasja Branimira,
Tu kol'jevka je strašnog Domagoja,
Tu orila je slava Krešimira,
Držislava, — silnog Zvonimira.
Tu Nelepići, Šubić, Frankopani,
Hrvoje silni — o vi, slave dani! —
Što hrvatsku su ovjenčali glavu
Lovorom slave vječne, nepovele,
Širinom svijeta i te zemlje cijele.

Ne! Ne! — Tu kralj je Tomislav još prvi,
U narodu, u kraljevskoj mu krvi
Slobode sunce tu još žarko sije,
Tu naša lada propala još nije!...
Tu slomio se lanac Galeotta,
Propao Franak, Tatar, Turčin, Nijemac,
Talijan, Madžar — a taj silan premac
Hrvatskog broda usred težkih slota
Brodi u silnu, veliku budućnost...
Jer seljački još narod nije sviso,
Već diže hrabro ponosita krila,
I jedra naša tjera nova sila;
Nesvladiva to seljačka je miso!
I to je val čovječnosti, slobode,
Pravice vječne,
Na tom valu brode
Sve naše želje i sva naša prava,
Sadašnjost naša i prošlosti slava...

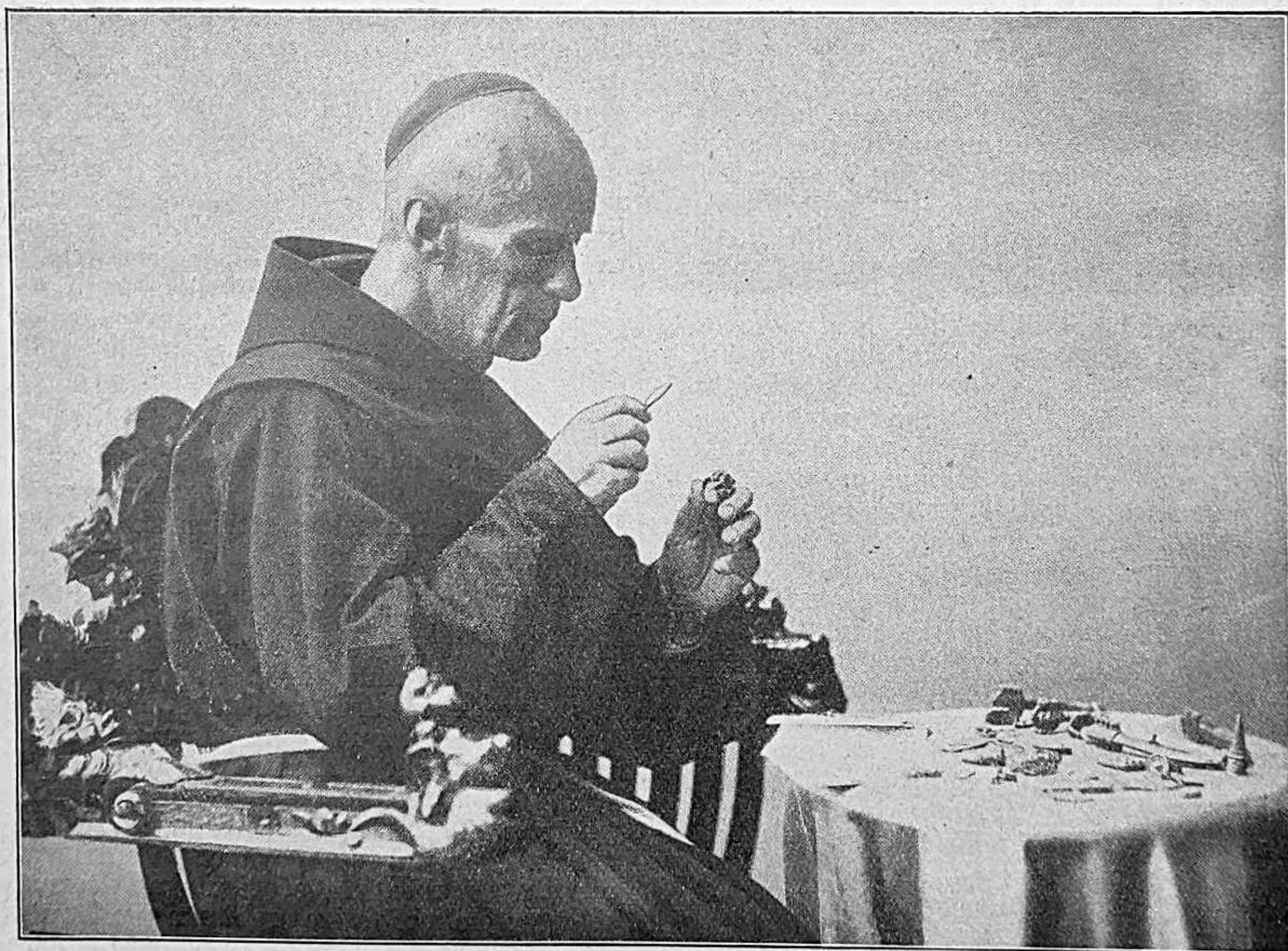
Iz toga vala, mašklinom u ruci,
Koraknu Otac Marun na te stijene
Tvrdoga Knina... U znoju i muci
On razbija sdene
Te strašne hridi, te grobove tamne,
A kao jeka silan glas mu zamne:
»O ustanite, otci slavnog roda,
Ti Sedeslave, drevni Mutimire,
Ti Branimire, slavni Zvonimire,
Hrvatskoj nova uzkrsnu sloboda!
Iz vašeg groba
Niknu novo doba,
I vođ je tu i barjak vaš je o'đe,
Hrvatstvom svojim tu se svak ponosi,
I hrvatskoj slobodi doba dođe,
Pred nama sjajnu zublju vođ naš nosi!
O ustanite otci slavnog roda,
O ustanite!... U seljačkoj zori
Ko nesavladiv orkan silno ori:
Sloboda! Ah Sloboda! Ah Sloboda!«

I četrdeset ljeta mašklin težki
Razbija stijene, i svaki grob vitežki
Na slavu našu, o Marune Otče,
Otvara svoje tisućljetne ploče...
I gdje se Tvoja snažna ruka maši,
Tu kraljevi uzkrsavaju naši,
Uzkrsava naš ponos, naša nada,
Čeliči misao prosvjete i rada.
I dok pred Tebe narod sipa cvijeće,
Da ovaj trud Tvoj vječnom hvalom vrati,
Gle, ponose se s Tobom svi Hrvati,
A Hrvatska nam nikad propast ne će!

PROF. ANTUN JIROUŠEK:

STAROHRVATSKA UMJETNOST
ZA KRALJEVA I KNEZOVA NARODNE KRVI
GLEDANA PREKO SPOMENIKA I STARINA KNINSKOG MUZEJA

Ubavo dalmatinsko mjesto Knin, koje leži na plahoj Krki pod obroncima strme Dinare a na prolazu željezničke pruge Zagreb—Split, spominje se u svim našim i stranim opisima, u kojima se opisuju prirodne i historijske ljepote hrvatske Dalmacije; u tim se opisima napose iztiče, da današnji Knin nije poznat samo sa svoga plodnoga kninskoga polja i veličanstvene gradine, koja se nad ovom varošicom ponosno uzdiže, već je na glasu i zbog toga, što su u njem sakupljene starohrvatske starine počevši od VII. vijeka, kad se ovdje stala stvarati hrvatska država, pa sve do XV. vijeka, kad je hrvatska Dalmacija pala pod vlast mletačku.

Fra Marun proučava kovinske predmete, koje je sam izkopao.

Te za nas dragocjene starine skupljao je i pribirao kroz punih 40 godina vrijedni i neumorni fra Lujo Marun, prekapajući starohrvatske srušene crkve, zapuštene grobove i naselja te razrušene gradine, i to na zemljištu, koje je nekoć bilo srdce kraljevstva hrvatskoga.

Ovomu — danas još uvijek poletnomu 70-godišnjemu starcu — uspjelo je, da u toku četiriju decenija sakupi u Kninu toliku sbirku hrvatskih starina, da je iz nje postao podpuni jedan muzej, kojemu se — sbog bogatstva i osebujnosti njegovih sbirki — dive više stranci, koji taj muzej posjećuju, negoli mi, kojima su te starine pređi naši namrli kao baštinu poznomu potomstvu svomu.

U toj dakle lijepoj i slikovitoj varošici, gdje su nekoć stanovali hrvatski kraljevi, knezovi, banovi, banovci (podbani) i župani i gdje su se nekoć obdržavali sabori hrvatski, čuvaju se za nas važni i od neprocijenive vrijednosti starinski spomenici. Ovi nam spomenici jasno i zorno dokazuju, da je narod hrvatski u vrijeme, kad su Hrvatskom vladali župani i knezovi, pa zatim kraljevi narodne krvi, i opet knezovi, imao svoju već visoku prosvjetu, u kojoj je cvala samonikla i osebujna narodna umjetnost danas već i u stranom svijetu cijenjena.

Početci Marunovog rada.

Prvi iztraživački radovi Marunovi dotično prvi začetci kninskoga muzeja padaju u vrijeme, kad je otac Marun bio premješten iz Drniša za župnika u Knin; bilo je to početkom godine 1885. Preuzevši upravu župe stavio si je Marun kao svoj posebni zavjet, da iztražuje hrvatske starine u Kninu i u kninskoj okolici, da tako nadoveže na iztraživanja svojih triju predšastnika, također franjevaca, otaca Vinalića, Milinovića i Zlatovića, koji su se osobito bavili s ruševnim zadužbinama hrvatskih kraljeva u staroj kninskoj, kliškoj i dridskoj župi.

Upravo te godine, kad je Marun došao u Knin, imala se započeti gradnja željeznice Siverić—Knin; pruga je ova presijecala ruševine na Kapitulu, pa je o. Zlatović — znajući za važnost tih ruševina — želio, da Marun bude ona pouzdana osoba, koja će tijekom željezničkih radnja na izkopane starine paziti.

Prije negoli su željezničke radnje na Kapitulu započete, stao se Marun zanimati i za druge ruševine u blizini Knina, u selu Biskupiji, koje su sa stotinama svojih »stećaka« svraćale obću pozornost. Tu je on počeo prva svoja izkapanja u okolini kninskoj.

Nešto željezničke radnje, koje su se imale oko Knina započeti, a još više važnost ruševina na Biskupiji, bile su povod, te je Marun u drugoj polovici godine 1885. osnovao u zajednici s nekoliko rodoljuba kninskih naročiti *odbor za iztraživanje starina u kninskoj okolici*. Ovaj je odbor dao povoda Jurju Bijankiniju hrvatskomu zastupniku na pokrajinskom saboru u Zadru, da je u saborskoj sjednici od 3. prosinca iste godine govorio u prilog iztraživanja i čuvanja hrvatskih starina, osobito obzirom na započete željezničke radnje u Kninu. Ovaj govor Bijankinijev nije samo oduševio našu javnost za hrvatske starine, nego je i potaknuo kninski odbor, te su već početkom siječnja godine 1886. učinjeni na groblju »Crkvina« u Biskupiji prvi pokušaji prekapanja i izkapanja. Kakogod je ovaj prvi početak u Biskupiji bio skopčan s brojnim potežkoćama s jedne strane zbog političkih zapreka, a s druge zbog praznovjerja tamošnjega pučanstva, koje se je protivilo otvaranju grobova — ipak rezultat izkapanja u Biskupiji i Kapitulu bili su za ono vrijeme senzacija prvoga reda, o kojima se pisalo s oduševljenjem u tadanjem hrvatskom novinstvu.

Sretni pokušaji na groblju u Biskupiji potaknuli su direktora splitskoga arheoložkoga muzeja Don Frana Bulića, da je namaknuo kninskomu odboru potrebita novčana sredstva te sastavio lijepi proglas na hrvatski narod, koji je objelodanjen u svim tadanjim većim hrvatskim dnevnicima ovkraj i onkraj Velebita, a u kojem je pozivao javnost našu, da materijalno podupre idealnu akciju kninskoga odbora.

I time je bio sankcioniran dotadanji rad kninskoga odbora; odbor se međutim nije dao zaustaviti u svom razvoju, već je uz pripomoć dra Trumbića i posredstvom Don Fr. Bulića sastavio pravila za osnivanje »Kninskog starinarskog družtva«. Pošto su ova pravila po vladi u Zadru odobrena, pristupilo se 3. VII. 1887. konstituiranju »Kninskog starinarskog družtva«, koje je šest godina kasnije prekršteno u »Hrvatsko starinarsko družtvo«.

F r a Z l a t o v i ć, prvi izvjestitelj toga družtva, veseleći se nad radom i tadanjim uspjesima svoga družtva, pozdravlja ideju o iztraživanju hrvatskih starina u svom članku »*Stare narodne zadužbine hrvatskih kraljeva u Dalmaciji*« ovim riječima: »Svakog rodoljuba mora radovati postepeni razvitak narodne hrvatske svijesti u Dalmaciji, koja, kao što naše narodne starine leže pod gomilama kamenja zarasla grmom i dračom, tako i narodna samosvjest od vjekova ležaše pritisnuta kamenjem nagomilanih gospodara ugarskih, turskih i talijanskih, a zarasla običajima nošnjom i jezikom tuđina i izrođenih sinova. Na božju sreću danas gledamo, gdje iz staroga hreka, i ako srušenog i salomljenog, na sve strane šibaju zelene mladice, koje će starodavno stablo pomladiti, ter će opet razviti kitne grane po svoj zemlji hrvatskoj, i tako vidimo, da se počelo raditi na iztraživanju spomenika, starih narodnih svetinja«.

Mišljene hrvatskih historičara i arheologa o Marunu.

Djelovanjem Kninskog starinarskog družtva i njegovim uspjesima stali su se napokon zanimati i naši naučenjaci, historičari i arheolozi, javljajući se u pismima otcu Marunu i odobravajući na svojim družtvenim skupštinama i sjednicama dojakošnji rad kninskog starinarskog družtva. Tako naš historiograf Ivan K u k u l j e v i ć kao predsjednik hrvatskog arheoložkog družtva u Zagrebu pozdravlja (godine 1887.) osnivanje Hrvatskog starinarskog družtva u Kninu na skupštini istoga družtva ovako: »Veliku radost može svaki Hrvat oćutjeti, kada sazna, da nam je nakon toliko gubitaka umjetničkih i pismenih spomenika prastaro zemljište kod Knina stalo odkrivati arhiv spomenika iz vremena naših narodnih vladara«.

A u jednom pismu iste godine piše o. Marunu slijedeće: »Doista je vrijedno, da se za hrvatske izkopine svaki rodoljub najvećim zanosom pobrine. Štogod je kroz mnogo stoljeća u Dalmaciji do našega vremena izkopano, nema osim Branimirova nadpisa u Muću nijedan izkopani predmet mnogo vrijednosti za hrvatsku povijest. Mi smo se ov-

dje neobično uzradovali; stoga možete pomisliti, kojom neuztrpljivošću uspjeh daljneg vašeg izkopavanja očekujemo«.

Ovomu se priznanju priključio i naš arheolog-historičar Šime Ljubić ravnatelj arheoložkog muzeja u Zagrebu, koji se javlja o. Marunu s ovom izjavom: »Udarili ste već lijepo *početak hrvatskoj narodnoj arheologiji*, o kojoj do sada ni znaka ne bijaše;

Kad je Ljubiću bilo ponuđeno (godine 1894.) mjesto podpredsjednika u hrvatskom starinarskom družtvu u Kninu, odgovara ovako: »Ja ću se primiti podpredsjedničtva i ostat ću stalan uz svu buru, koja bi se proti meni uzvitlati mogla. *Hrvatske starine za me su svetinja; svjetske naprotiv starine samo su oruđe za napredak znanosti*«.

Preranom smrti Ljubićevom (1895.) nije

Slika ruševne starohrvatske crkve sv. Spasa na Cetini s uzčuvanim starohrvatskim stećcima (nadgrobnim pločama).

nastojte o tom, da ju podignete do stalnog temelja, i time ćete si podignuti spomenik najzadniji za sve vjekove, jer *to je Vaš obret, Vaše djelo*«.

se ovo zadnje ispunilo i družtvo je vrlo mnogo izgubilo, jer bi pod njegovim zagovorom i njegovim stručnim uputama poskočilo daleko napred.

I veliki hrvatski historičar dr **Franjo Rački**, predsjednik Jugoslavenske akademije u Zagrebu, pozdravljajući treću skupštinu kninskoga starinarskog družtva (godine 1889.) ovako se izjavljuje: »Nepreporna je važnost kninskih spomenika za hrvatsku povijest, jer uz ostale potvrđuje, da je Hrvatska za vladavine vladara narodne krvi koracala u prosvjeti jednakim korakom s naprednim zemljama ovoga vremena i da je s njima u jednakoj atmosferi živila. Stoga nam se namiče dužnost, da se kninsko starinarsko družtvo podupre, čim se za sada pohvaliti ne može. Valjalo bi, da se ne samo hrvatski rodoljubi upišu među članove, nego i druga družtva pa i zemlja da podupre taj podhvat«.

Evo ovako su oduševljeno pozdravljali naši veliki ljudi rad hrvatskog kninskog starinarskog družtva, kojemu je bio duša i pokretač fra Marun.

Prazninu, koja je nastupila u povodu smrti prvog družtvenog izvjestitelja o. Zlatovića, popunio je pristupom svojim povjerenik družtva **Frano Radić**, učitelj stručne graditeljske škole u Korčuli. On preuzme u družtvu poslove stručnog izvjestitelja, a ujedno postade urednikom glasila, što ga je družtvo počelo izdavati godine 1895. pod naslovom: »*Starohrvatska Prosvjeta*«. — Saradnjom Radićevom i preko svoga glasila Hrvatsko je starinarsko družtvo u Kninu počelo novim životom živjeti, razvivši se do zamjerne visine. Na žalost, kada se je Radić u povodu slaboće vida morao povući, obustavljeno bi izdavanje družtvenoga glasila, koje je od godine 1895. pa do 1902. bilo izašlo u osam godišnjaka; ovi godišnjaci »Starohrvatske Prosvjete« puni su i prepuni pisanog i slikovnog materijala, koji je družtvo pod vodstvom o. Maruna odkrilo u Kninu i okolišu kninskom i u većini pohranilo u kninskom muzeju.

Svezci »Starohrvatske Prosvjete« jesu najjači dokaz nesebičnog i neumornog rada, što ga je kroz 40 godina neprekidno obavljao u korist družtva njezin predsjednik o. Marun i njegovi vrli suradnici a osobito Frano Radić kao urednik družtvenog glasila i pisac mnogih članaka publikovanih u njemu.

Odlazkom Radićevim nastala je u izdavanju družtvenoga glasila duga stanka od 25 godina.

Kako naime družtveni odbor nije mogao naći novoga urednika, počeo je jenjati interes za kninsko družtvo, koje je do onda neprekidno podržavalo u javnosti našoj obću pažnju sa svojim perijodičkim edicijama »Starohrvatske Prosvjete«. Budući da je odziv nakon obustave glasila družtvenog u javnosti postao slabiji, stalo je družtvo zbog nestašice materijalnih dohodaka u svojem djelovanju i svome radu popuštati. Uočivši ovo stanje fra Marun i njegovi prijatelji živo nastojahu, da ponovno uzkrise družtvo, koje je moralo za svoju visoku ideju iztraživanja, izkapanja i opisivanja hrvatskih spomenika izdržati ogorčene i svakovrstne borbe. Da se družtvu pomogne, složiše se naši ponajbolji historičari i arheolozi dobrovoljno u naučni odbor sa zadaćom, da probude na ponovni život obamrlo kninsko družtvo. Da ta akcija bude što uspješnija, stvoren je zaključak, da družtvo počne opet s izdavanjem svoga glasila.

Za urednike obnovljene »Starohrvatske Prosvjete« odabrani su direktor splitskoga arheoložkoga muzeja dr. Mihovil Abramić, profesor tehničkog fakulteta u Zagrebu Ćiril Iveković i profesor hrvatske historije na sveučilištu u Zagrebu dr. Ferdo Šišić.

I tako je i opet osvanula »Starohrvatska Prosvjeta« u novoj seriji (broj 1. i 2.) početkom ove godine (1927.), u kojoj je upravo Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu navršilo 40 godišnjicu svoga obstanka, a njegov predsjednik Marun dosegnuo 70 godišnjicu svoga života.

Pri ovom nastupanju hrvatskoga starinarskoga kninskoga družtva u novi naučni život, treba iztaknuti i vrijednost kninskoga muzeja, koju ovaj kao kulturni narodni institut ima za arheoložku znanost i narodnu historiju.

Njemački učenjak Strzygowski o Marunu.

Svi strani stručnjaci i naučnjaci, koji se bave arheoložko-historijskim i umjetničko-historijskim naukama, a koji su posjetili kninski muzej, izticali su i ustmeno i pismeno, da je kninski muzej po svom bogatstvu i osebujnosti sbiraka vanredno važan za proučavanje ne samo srednjevjekovne hrvatske umjetnosti već i za popunjivanje poznavanja slavenske i obće srednjevjekovne umjetnosti. Neka nam za dokaz tomu, od tolikih izjava, služi ona profesora bečkog *Josipa Strzygowskoga*, koju je — ovaj svjetski naučenjak i stručnjak prvoga reda za srednjevjekovnu umjetnost — dao nakon što je posjetio kninski muzej.

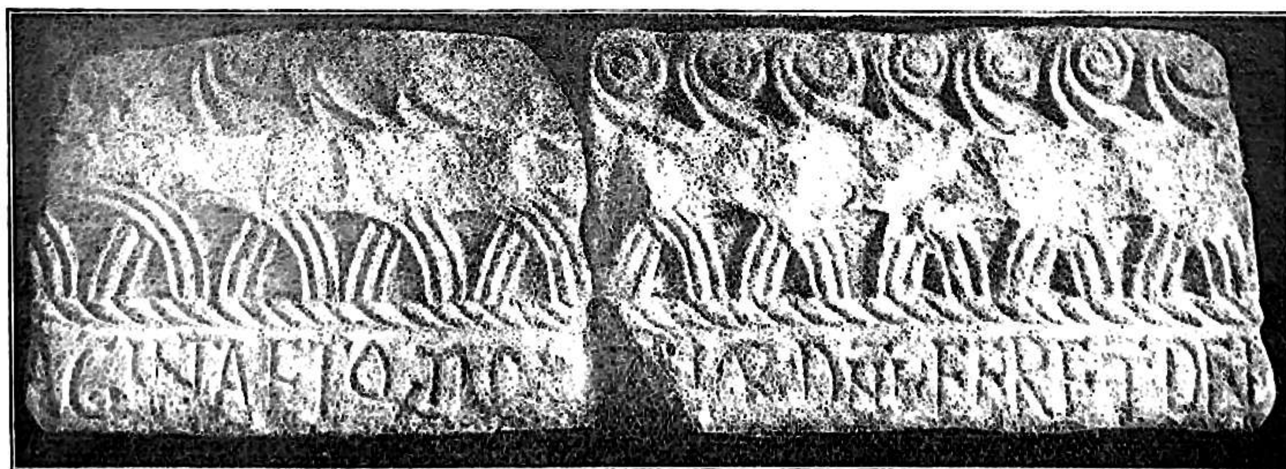
Izjava ova glasi ovako: »Zasluga je Marunova, što je u Kninu nastao *jedan od najbogatijih muzeja svoje vrsti na svijetu*. Po njemu samome i ruševinama u okolini Knina *dala bi se napisati povijest starohrvatske umjetnosti*. Pa stoga ima donekle fra Marun i pravo, što kninski muzej naziva »Prvi hrvatski muzej«, premda su muzeji u Splitu i Zadru po vremenu od njega stariji«.

Razpravljajući o vrijednosti kninskoga muzeja, iztiče Strzygowski važnost i osnivača njegova ovim riječima: »Ne bih htio razpravljati o hrvatskim starinama, a da se

prije toga ne sjetim čovjeka, koji je radio doduše manje literarno, ali tim više kao marni domaći iztraživač, te mu je ime trajno vezano uz najznamenitije nalazište starohrvatskih starina — mislim fra Luja Maruna u Kninu«.

ko savjetuje i govori našemu svijetu: »Razumljivo je, da se u vrijeme, kad je Dalmacija i Hrvatska bila u sklopu austro-ugarske monarkije, malo učinilo za staro-hrvatsku umjetnost kao cjelinu. No danas, kad su oba ta područja ujedinjena u jednoj državi, ne

Nadpisi s imenom hrvatskoga kneza Mutimira iz god. 895. nađeni u Uzdolju na Kosovom polju kod Knina.

Pa ističući potrebu nove muzejske sgrade, u kojoj bi se dolično morale pohraniti sbirke kninskoga muzeja, profesor Strzygowski ova-

bi se smjelo ni jednomu iztraživaču, pa bio on i tuđinac, uzeti za zlo, ako izrazi želju, da i duševno jedinstvo toga naroda dođe do iz-

ražaja i u Zagrebu kao i u Splitu, tako, da se u jednom i drugom gradu nađu muzeji, gdje bi po mogućnosti bili zastupani svi starohrvatski spomenici — u jednom, recimo, u originalu, a u drugom u sadrenim odlijevcima .

To se odnosi dakako samo na ostatke opremnih objekata iz starohrvatskih građevina, a ne na same građevine.

U tu svrhu morala bi se u Zagrebu za to naći prikladna sgrada, dok bi u Splitu bilo dobro oddijeliti hrvatske starine od rimskoga muzeja. Što se tiče starohrvatskih starina, pohranjenih u Kninu, treba udesiti stvar bolje, nego što je do sada bilo. Tamo se radi *o najvećem hrvatskom muzeju, a njegovo nas bogatstvo upravo zapanjuje.* Neki misle na to, da se uz tamošnji antikni muzej udesi na starom gradu koja sgrada za starohrvatski muzej.

U tu svrhu trebalo bi prinijeti sve žrtve i stvoriti na bilo koji način mogućnost, da, kad čovjek dođe u to mjesto, koje je u isti mah prava divota i prirode i umjetnosti, može pohoditi i druga stara mjesta u onoj okolici, koja su po izkapanjima postala znatna«.

Oduševljen nad muzejem kninskim, a isti čas žaleći, što nema među nama onoga pravoga razumijevanja za naše starine, kakovo imaju drugi narodi za svoje, profesor je Strzygowski uzkliknuo: »Zatvorite me u ovaj muzej na tri godine, i ja ću vam napisati povijest slavenske i hrvatske umjetnosti u doba, kad se Hrvati počinju spuštati na iztočnu obalu jadranskoga mora«.

Najstariji stručni prikaz kninskih starohrvatskih spomenika potječe iz pera *Don Frane Bulića*, prvaka našeg na polju arheologije; on je godine 1888. napisao arheoložku studiju pod naslovom: *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale savremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije*, koju je izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Kad je godine 1895. počela izlaziti »*Starohrvatska Prosvjeta*«, stali su u njoj izlaziti publicistički opisi i stručne obradbe starinarskog materijala, koji je do onda bio sabran u kninskom muzeju. Ovaj u 8 svezaka publikovani materijal je arheoložko-histoRijski sbornik, koji je do najnovijeg vremena bio najbolje ilustrovano pomagalo za proučavanje starohrvatskih starina za vrijeme od VII. do XV. vijeka.

U najnovije vrijeme dobili smo monumentalno i sjajno ilustrovano djelo od bečkog velikog naučnjaka profesora *Josipa Strzygowskoga* pod naslovom *O razvitku starohrvatske umjetnosti*, što ga je izdala u spomen tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva Matica Hrvatska u Zagrebu godine 1927.; u njemu su stručno obrađene starohrvatske starine kninskoga muzeja uz one iz drugih muzeja i nalazišta, a ujedno je u njem iztaknuta vanredna vrijednost kninskoga muzeja.

Ovim djelom jednog stranoga svjetskog stručnjaka udareni su temelji historiji starohrvatske umjetnosti, koju će sigurno naskoro, u povodu ove publikacije, kušati sastaviti sami hrvatski stručnjaci, kao dopunjak djelu, što nam ga je dao njemački stručnjak Strzygowski.

Ovdje treba još da spomenemo dva monumentalna ilustrovana djela, u kojima se govori također i o starohrvatskim spomenicima u Kninu i kninskoj okolini, a izašla su u njemačkom jeziku, to su *Prof. Gurlitt-Kovalczik:* Die Kunstdenkmäler Dalmatiens i *Prof. Ćiril Iveković:* Die Entwicklung der mittelalterlichen Baukunst in Dalmatien.

Starinarski materijal kninskoga muzeja obilno je upotrebio u svrhu ilustrovanja svoga teksta prof. *Ferdo Šišić* u svojoj *Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (Zagreb 1925.).

Područje Marunova rada.

Iztraživalački rad o. Maruna i njegovih drugova u Hrvatskom starinarskom družtvu kretao se u glavnom u onom dijelu stare hrvatske države, koji se je protezao između rijeka Zrmanje, Krke i Cetine, a na kojem su postojale starohrvatske županije i to: *Luka* sa središtem oko današnjeg Podgrađa (nedaleko Benkovca); *Sidraga* sa središtem najprije u Belgradu na moru, a kasnije sa središtem Polače; *Nin* sa središtem u Ninu; *Bribir* sa središtem u Bribiru (nedaleko od Skradina); *Knin* sa središtem u Kninu; *Klis* sa središtem u Klisu; *Cetina* sa središtem u Stocu i *Drid* nedaleko Trogira.

U tim su se županijama nalazili uz županske gradine i od Hrvata osvojeni gradovi Zadar, Trogir i Split, te po Hrvatima podignuti gradovi Belgrad, Nin i Šibenik.

Na tom teritoriju — gdje su nekoć vladali župani *Godeslav* i *Pristina*, pa knezovi *Višeslav*, *Borna*, *Trpimir*, *Domagoj*, *Zdeslav*, *Branimir* i *Mutimir*, gdje su zatim vladali kraljevi: *Tomislav* i njegovi nasljednici, *Držislav* i njegovi nasljednici, *Petar Kresimir*, *Dimitrije Zvonimir*, pa zadnji hrvatski kralj narodne krvi *Petar* — sasvim je prirodno, da je kninsko starinarsko družtvo zajedno sa svojim agilnim predsjednikom Marunom moralo nalaziti obilnu i neprekidnu pobudu za iztraživanje, izkapanje i prekapanje.

Pa je tako po o. Marunu i njegovim saradnicima u toku mnogogodišnjega rada ustanovljena egzistencija mnogih županskih i kneževskih gradova, konstatirani su temelji velikih opatijskih biskupskih i manjih županskih crkvi, otvoreni su premnogi kne-

ževski i obični grobovi sa stećcima u razmaku od nekoliko stoljeća, povađeni su iz prekopanih grobova i grobišta prekrasni kovinski nakiti, oružje i oruđe, sabrani su zatim polomljeni i pokidani arhitektonsko-dekorativni dijelovi sa prekopanih građevina i napokon nađeni su i sastavljeni originalni i dragocjeni nadpisi s imenima starohrvatskih kraljeva, knezova i župana.

Ovaj obilni iztraživalački rad Marunov i njegovih pomagača za vrijeme od 40 godina, koji obuhvaća tisućljeće historijske prošlosti naroda hrvatskoga, možemo podijeliti na dvoje i to na *vanjski rad* (odkrivene crkve, samostanske prostorije, gradine, utvrđeni gradovi, grobovi i grobišta; sav taj starinski materijal ostao je na mjestu svoga nalazišta) i *muzejski rad*, (nakon toga što su spomenici odkriveni i izkopani, prenešeni su u muzej; to su kameni nadpisi, ulomci ukrašenih građevnih dijelova iz kamena, pa kovinski predmeti).

Iz savkolikoga ovog materijala, što ga je kninsko starinarsko družtvo u svom muzeju okupilo, može se sastaviti slikovni prikaz, koji nam zorno predočuje, kakova je bila starohrvatska umjetnost u vremenu između VII. i XV. vijeka.

Opisujući dragocjene sbirke kninskoga muzeja poslužit ćemo se u svrhu što podpunijeg prikaza starohrvatske umjetnosti i s nekim starohrvatskim spomenicima, koji se nalaze u Splitu, Ninu, Zagrebu i Veneciji.

Pristupajući tomu prikazu poslužit ćemo se riječima svjetskoga naučenjaka prof. Strzygowskoga, koji — u svom već spomenutom dalekovidnom djelu o »Razvitku starohrvatske umjetnosti«, govoreći o životnoj snazi starohrvatske umjetnosti razpravlja ovako: »Obično se sasma obćenito uzimalo, da su se Slaveni podpuno bez ikakovih takovih preduvjeta pojavili na Balkanu, te da su tek nakon dodira sa Sredozemnim područjem, s Rimom i Bizantom, došli do neke umjetnosti. No to je podpuni nesmisao, jer ni jedan narod u cijelom obsegu Eurazije (Evrope i Azije) nije sredinom prvog tisućgodišta bio tako divlji, da ne bi imao baš nikakove umjetnosti. Kad se može danas za Germane dokazati, da su u pogledu umjetnosti imali posve izgrađen ukus, te se stara

Nadpis s imenom hrvatskog kraljevića Držislava prije godine 970., nađen u stolnoj crkvi sv. Bartola na Kapitulu u Kninu.

priča o njihovu barbarstvu mora danas označiti punom znanstvenom zabludom prvoga reda — držimo, da bi ono, što danas za Germane vrijedi, moralo bar u nekoj mjeri vrijediti i za Slavene.

Zar je to doista nemoguće zamisliti, da su Hrvati doselivši se na jug donijeli sa sobom svoj vlastiti način gradnje? Nije li to znanstvena zabluda, ako stare Slavene, kod kojih je poljodjelstvo tako bilo razvito, pomišljamo kao posve surove narode«.

(Strzygowski misli ovdje na talijanske naučnjake, koji poriču obstanak starohrvatske umjetnosti, jer su po njihovom pisanju bili Hrvati u to vrijeme još barbari).

»U ostalom, kao što same građevine, tako nam ni dragocjeni nakiti s raznih crkvenih predmeta, što su ih u Dalmaciji našli u golemoj množini, nikako ne dopuštaju vjerovati, da bi sve to moglo biti od drugud nekud onamo doneseno.

Kip starohrvatskog junaka iskopan u ruševinama bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

Tu moramo naprotiv računati s posebnom domaćom tadanjom umjetnošću, pa nam sačuvani spomenici mogu služiti kao svjedoci, da se hrvatski knezovi, kojima se imena na tim umjetničkim ostatcima kamenog uresa neprestano spominju, nijesu u tom povodili ni za kakovom stranom umjetnošću, bila to ilirsko-sredozemska, bizantska ili langobardska, nego da su išli u tom pogledu svojim vlastitim pravcem.

Kao što su Hrvati donijeli sa sobom na jug i svoju sklonost prema drvenoj (odnosno brvnoj) gradnji, tako im leži u krvi i još nešto drugo, što do sada za čudo nitko nije — bar u povijesti umjetnosti — pravo opazio kao njihovu upravo rasnu oznaku, a to je osobito njihovo uživanje u kićenju stvari cijele im okoline.

Ne ukrašuju oni samo crkvu, nego i ono, što spada u unutarnji namještaj. Pri tom je za stare Hrvate odlučno, da se za to kićenje ne služe kao u Heladi ili Rimu ili u starom Iztoku ljudskim likom, nego izključivo baš geometrijskim oblicima. Razvijeni način izradbe ukrasa, a to je poznati trotračni vrbčani pletenac, prenijeli su Hrvati i na kameni crkveni namještaj.

Šteta, što Hrvati nijesu na osnovu svoga praslavenskog shvaćanja izgradili sebi, kad su došli na jug, svoj vlastiti nazor o svijetu, mjesto što su se pomalo prilagođivali duhovnim tradicijama, koje su vladale na jugu. Kao nosioci kulture mogli su Hrvati biti Grci među Slavenima. Pored svega toga prilagođivanja, stari su Hrvati ipak u svojoj likovnoj umjetnosti branili svoju samostalnost, pokušavajući, da pođu svojim vlastitim putem«.

Ovim karakterističnim riječima označio je Strzygowski znamenovanje, samoniklost, i vrijednost starohrvatske umjetnosti, koju ćemo pokušati prikazati u kratkom opisu na osnovu starinarske građe, koju je sakupio »otac kninskoga muzeja« fra Lujo Marun u zajednici sa svojim suradnicima i pomagačima, koji su se okupili u Hrvatskom starinarskom družtvu u Kninu.

Ostala hrvatska starinarska družtva.

Prikazujući ovaj zajednički rad oko starina hrvatskih u Hrvatskom starinarskom družtvu u Kninu moramo spomenuti, da mi imamo još starinarskih ili arheoložkih družtava, koja se također bave iztraživanjem starohrvatskih spomenika. To su:

1. *Hrvatsko arheoložko družtvo u Zagrebu*, osnovao ga pokojni prof. Šime Ljubić. Ovo je družtvo s uspjehom prekopalo starohrvatska grobišta u gornjoj i donjoj Podravini, i to u Bijelom Brdu kod Osijeka, pa u Kloštru i Vel. Bukovcu kod Koprivnice; nađene starine nalaze se u arheoložkom muzeju u Zagrebu.

2. *Hrvatsko starinarsko družtvo u Ninu* u sjevernoj Dalmaciji, gdje je bilo nekoć sijelo hrvatskih biskupa i gdje je nekoć biskupovao Grgur ninski. Družtvo je osnovao pokojni prof. Luka Jelić; nađene starine pohranjene su u napuštenoj crkvi sv. Križa; osobito mnogo je družtvo učinilo za poznavanje starog Nina i katedrale ninske.

3. *Hrvatsko starinarsko družtvo u Bihaću* kraj Splita, osnovao ga bivši direktor splitskog arheoložkog muzeja Don Frane Bulić. Ovo je družtvo s vrlo velikim uspjehom kopalo i prekapalo u Bihaću, gdje je knez Tr-

pimir izdao 4. ožujka (marta) godine 852. izpravu (povelju, diplomu), u kojoj se naziva božjom pomoći knez Hrvata (dux Chroatorum) i time ostavio potomstvu svomu najstariji pisani spomenik, u kom se prvi put

Oltarska ploča urezana u kamen s likom kralja Zvonimira iz krstionice stolne crkve u Splitu.

spominje ime hrvatsko. Družtvo je ovo prekapalo dvorce i zaselke naših kraljeva narodne krvi s velikim uspjehom. Najveći uspjeh imalo je kopajući na solinskom polju (nedaleko od Splita), gdje je na Gospinoj livadi u Solinu odkopalo starohrvatsku crkvu sv. Marije od Otoka i u njoj našlo grobnu ploču kraljice Jelene, taj za staru hrvatsku historiju do danas najvažniji nadpis. Ovi spomenici čuvaju se u arheoložkom muzeju u Splitu.

4. *Hrvatsko starinarsko družtvo u Dubrovniku* počelo je u najnovije doba pod vodstvom dra Bjelovučića razvijati svoj rad u Dubrovniku i u dubrovačkoj okolici. Izkopani spomenici i starine čuvaju se u dubrovačkom gradskom muzeju.

5. *Hrvatsko starinarsko družtvo u Kotoru* počelo je djelovati godine 1910., pa je sakupljenu starinarsku građu, što se našla u Kotoru i u okolini Kotora i susjednim otocima, sabralo u svom gradskom muzeju.

Rezultati izkapanja i iztraživanja ovih spomenika starinarskih družtava, objavljeni su u glasilu Hrvatskog arheoložkog družtva u Zagrebu u »Arheoložkom Vijestniku« i u glasilu Kninskog starinarskog družtva, u »Starohrvatskoj Prosvjeti«.

Djelotvorni rad sviju naših starinarskih družtava prikazan je u najnovije doba u brojnim razpravama, pojedinih naših historičara i arheologa, što su izašle u našim najnovijim monumentalnim djelima, i to:

1. U *Spomen-djelu* (Strena Bulićiana), koje su izdali prigodom 80-godišnjice Bulićeve njemu u čast naši i strani arheolozi i historičari.
2. U »*Zborniku kralja Tomislava*«, što ga je izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu o tisućgodišnjici kraljevstva hrvatskoga.
3. U »*Zborniku*« što ga je izdala na spomen tisućgodišnjice kraljevstva hrvatskog Matica Hrvatska u Zagrebu.

Prikazujući ovaj put samo rad Hrvatskog starinarskog družtva u Kninu ne možemo se pozabaviti s uspješnim radom i djelovanjem ostalih naših starinarskih družtava, pa taj izvještaj ostavljamo za drugu sgodu.

Četrdesetgodišnji rad Hrvatskog starinarskog družtva u Kninu, promatran na osnovi prekopanih starohrvatskih građevina i groblja te starohrvatskih spomenika i starina sabranih u kninskom muzeju — izlazi, da se je kretao u dva smjera: u vanjskom i nutarnjem radu:

U vanjskom iztraživačkom radu družtvo je prekapalo: *starohrvatske crkve, gradine i gradove, grobove, groblja i grobišta.*

U nutarnjem sakupljačkom radu prenašalo je družtvo ***nađeni starinarski materijal u sam muzej.***

Dioba starohrvatske umjetnosti.

Budući da se već može na temelju toga cjelokupnoga rada iz sabrane građe uhvatiti jasna slika o razvoju starohrvatske umjetnosti, pokušat ćemo, da podamo kratki prikaz starohrvatske umjetnosti za vrijeme od VII. do XV. vijeka, iz koga vremena potječu starine kninskoga muzeja, te da taj prikaz ilustriramo odgovarajućim slikama.

Starohrvatsku umjetnost ovih vijekova možemo podijeliti na tri dijela:

1. Graditeljska umjetnost (arhitektura).
2. Kiparska umjetnost (skulptura).
3. Sitna i kovinarska umjetnost (umjetni obrt).
4. Kaligrafička umjetnost.

Starohrvatska graditeljska umjetnost.

Postojeći te odkopani starohrvatski građevni spomenici na teritoriju nekadanje hrvatske države pokazuju, da se starohrvatsko graditeljstvo razvijalo prema vjerskim i stanbenim potrebama tadanjega vremena. Budući da su tada vjerske potrebe bile jače od svjetovnih, došla je starohrvatska crkvena građevna umjetnost do mnogo snažnijeg izražaja negoli starohrvatska svjetovna građevna umjetnost.

Starije starohrvatske crkvene građevine građene su na kupolu (svod u obliku polukruglje) s kružnom podlogom ili na kupolu s trompama (prijelaz iz četvorine u kupolu).

To se vidi najbolje na najvažnijoj starohrvatskoj centralnoj (kružnoj) građevini, na crkvi sv. Donata u Zadru, pa zatim u crkvi sv. Petra u Zadru te crkvi sv. Križa i sv. Nikole u Ninu (po svoj prilici iz konca VII. ili najkasnije iz početka IX. vijeka).

Starohrvatske crkvene građevine iz mlađeg doba građene su na jednu ili tri lađe (srednji dio crkve), koje imaju valjkasti svod s polupilovima (stubovima). To su dugoljaste ili kako ih obično nazivaju, bazilikalne građevine, pa se s toga u ovom obliku izgrađene crkve zovu bazilike. Ovamo spada najveći dio starohrvatskih crkvenih građevina. Kako je upravo većina tih bazilikalnih crkvi, koje su građene u vrijeme vladara narodne krvi (a to pokazuju kameni nadpisi), od Mletčana uništena, i to zato, da se zatare svaki trag nekadanje narodne samostalnosti, — morale su se te crkve, kad se je u hrvatskom narodu probudio smisao za historijske spomenike, odkopati.

Taj posao odkrivanja starohrvatskih bazilika obavljalo je Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu u sjevernoj i središnjoj Dalmaciji s vanrednim uspjehom, pa je ono pod vodstvom Marunovim odkrilo dotično odkopalo u vrijeme svoga 40-godišnjeg opstanka slijedeće starohrvatske crkve:

1. Biskupsku katedralu sv. Marije na 3 lađe sa samostanom u Biskupiji kod Knina.
2. Baziliku na tri lađe na stupovima u Biskupiji kod Knina.
3. Stolnu crkvu sv. Bartula na 3 lađe sa samostanom na Kapitulu kod Knina; tu je nađen kameni nadpis kraljevića Držislava.
4. Baziliku u Gornjim Koljanima kod Vrlike.
5. Baziliku na više lađa u Potravlju kod Sinja.
6. Crkvicu na Lopuškoj glavici na Kosovom polju kod Knina.
7. Baziliku u Plavnom.
8. Crkvicu sv. Luke na Uzdolju kod Knina, gdje je izkopan kameni nadpis kneza Mutimira.
9. Baziliku sv. Spasa na Cetini.

10. Baziliku sv. Bartula u Ždrapnju kod Bribira, gdje je izkopan nadpis župana Pristine.

11. Baziliku u Žažviću u bribirskoj župi.

12. Baziliku sv. Marije na Bribiru skradinskom, gdje se nalaze grobovi bribirskih knezova Šubića, među kojima su pokopane i dvije srbske kneginje, i to *Ursica*, kći cara Stevana Dragutina Nemanjića, udata za hrvatskoga bana Pavla I. Šubića, kneza bribirskoga, i *Helena* sestra srbskog cara Dušana Silnog, udata za hrvatskog bana Mladena III. Šubića, također kneza bribirskoga.

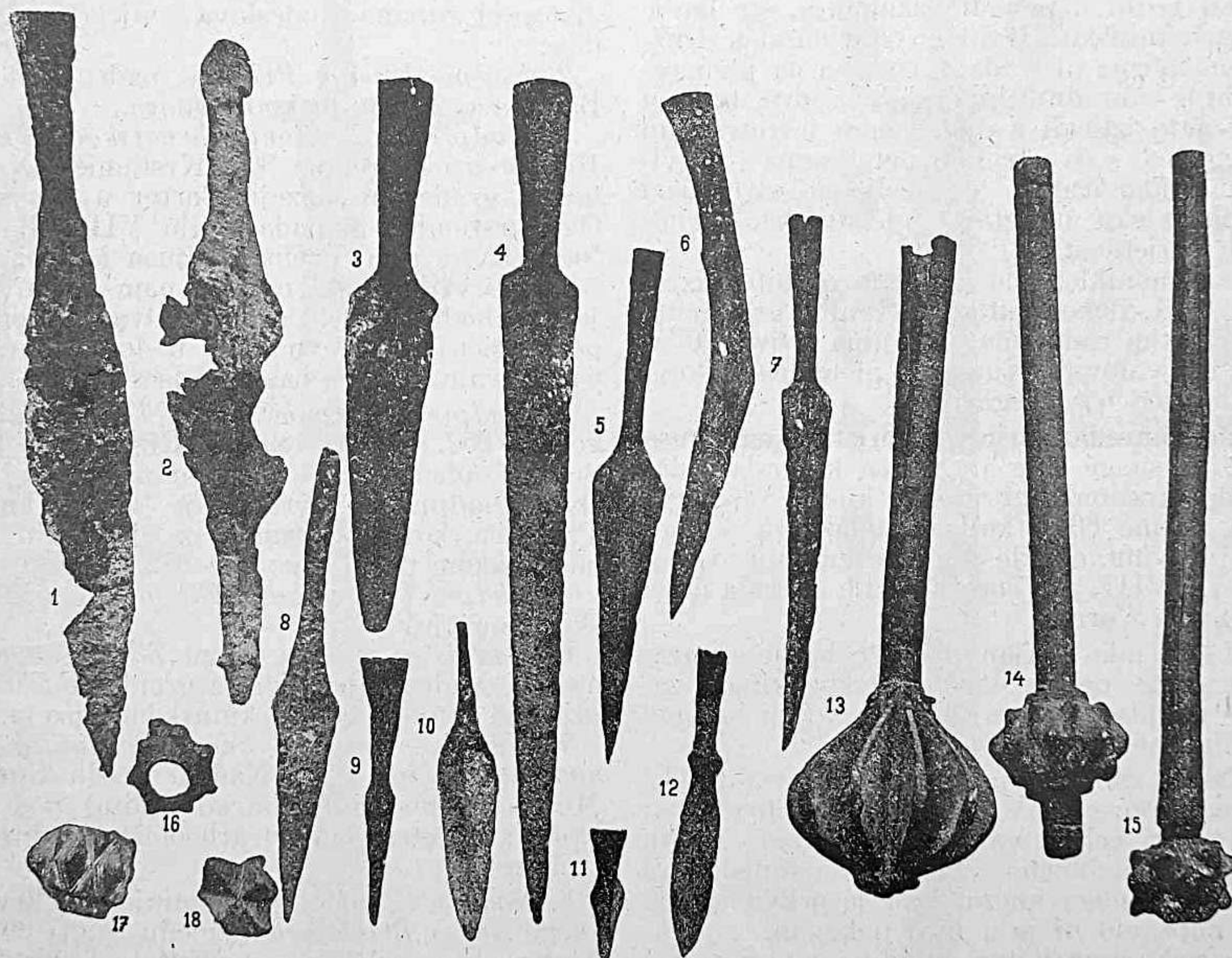
Najveći dio prekrasnih uresnih komada od pojedinih građevnih dijelova crkve izkopan

4. Starohrvaskom utvrđenom gradu Glavašu na Cetini.

5. Porušenom gradu Bribiru kod Skradina, sijelu knezova bribirskih od roda Šubića.

O starohrvatskim građevnim spomenicima pisali su mnogi vanjski stručnjaci i naučnjaci, i to na njemačkom, talijanskom, francezkom i englezkom jeziku. Od naših stručnjaka bio je prof. Ćiril Iveković primoran svoje djelo *O razvoju srednjevjekovnog graditeljstva u Dalmaciji* štampati na njemačkom jeziku, jer nije kod kuće mogao za nj naći izdavača...

U novije doba izašla je od prof. Vasića studija *O arhitekturi i skulpturi u Dalmaciji*

Strjelice, sulice, koplja, sjekire i buzdovani, nađeni u starohrvatskim grobovima zagorske Dalmacije.

je u bazilici sv. Marije u Biskupiji, zatim u bazilici sv. Bartula na Kapitulu kod Knina te u bazilikama u Potravlju kod Sinja i u bazilici na Stupovima u Biskupiji.

Pored starohrvatskih crkva prekapalo je dotično odkopalo je družtvo kninsko i na nekim starohrvatskim utvrđenim gradovima i gradinama, i to na:

1. Starom kneževskom i kraljevskom gradu Kninu.

2. Nečven-Kuli, vlastničtvu knezova Nelepića.

3. Ostrvici, gradu knezova Nelepića.

od početka IX. do početka XV. vijeka, koja je štampana ćirilicom, a izašla je u Beogradu.

Ovih dana izašlo je spomenuto već prekrasno djelo od bečkog profesora Strzygowskoga *O razvitku starohrvatske umjetnosti* u izdanju Matice Hrvatske.

Starohrvatska kiparska umjetnost.

Starohrvatska kiparska umjetnost prikazuje nam se na osnovi sabranog materijala kao sastavni dio graditeljske umjetnosti; ona se nije samostalno razvijala, već se je u

svom razvoju posve podvrgavala zahtjevima graditeljstva, služeći mu kod vanjskog i nutarnjeg ukrašivanja izgrađenih građevina kao pomoćna grana njegova.

U starohrvatskim građevnim spomenicima nalazimo veliko množtvo ostataka, kao što su pregrade, ograde, nadkrovlje, vijenci, stupovi i zabati, s kojima je bila ponutrica crkvi opremljena. U tom pogledu može se takmiti starohrvatska kiparska umjetnost s langobardskom umjetnosti u susjednoj Italiji; prividna jednakost među obim umjetnostima bila je uzrokom, te su stručnjaci (osobito talijanski) počeli smatrati starohrvatsku umjetnost sastavnim dijelom langobardske umjetnosti.

Kad je ali u povodu izkapanja, što ga je upravo kninsko Hrvatsko starinarsko društvo neumorno provađalo, iznešen na javu veliki broj vanrednih kiparskih radova, koji su se osobito izticali s dvotračnim i trotračnim pletencima, s dvostrukim peteljkama i s uvinutim rakovicama — počeli su stručnjaci starohrvatsku umjetnost gledati kao samoniklu umjetnost.

Ta samoniklost došla je do osobitog izražaja kod dekoriranja crkvenih građevina s kiparskim radovima, u kojima najviše udara u oči valovito vijuganje pletenica ili prekidano vođenje njegovo.

Kao vanredan primjer umjetničkog ukusa i tvorne snage starohrvatskog kiparstva služi nam krstionik hrvatskog kneza Višeslava (oko godine 800.) koji se nalazio u stolnoj crkvi u Ninu, odakle je prenešen u prvoj polovini XVIII. u Veneciju, gdje se sada čuva u Muzeju Correr.

Isto je tako sjajan primjer bujne stvaralačke snage nekog starohrvatskog kipara zabat s nadpisom kneza Mutimira, koji se čuva u kninskom muzeju.

U obće zabati, oltarske i nadvratne grede, pa nadgrobne ploče, imadu u starohrvatskoj umjetnosti veliku važnost, i to stoga, jer su se na njima obično izklesavali nadpisi, koji nose ime onoga kneza, koji je crkvu sagradio, popravio ili je u njoj pokopan.

Kninski muzej ima nekoliko nadpisa starohrvatskih vladara, koji su nađeni pod ruševinama nekih starohrvatskih crkvi, a to su nadpisi: župana Pristine, kneza Trpimira, kneza Zdeslava, kneza Mutimira, kraljevića Držislava i nekoga Pribimira.

Da iztaknemo historijsku vrijednost tih spomenika, koje tako stalno dotirane i tako dobro uzčuvane nemaju mnogi narodi, iznosimo redom u obće sve starohrvatske kamene nadpise, koji su nam dosada poznati, i to za vrijeme od konca VIII. vijeka pa sve do početka XV. vijeka; nadpisi se čuvaju u muzejima: Splitu, Kninu, Ninu, Zagrebu i Veneciji.

Starohrvatski nadpisi.

Priobćujemo ih poredane po vremenu starosti njihove, i to s toga razloga, da uhvatimo što zaokruženiji pogled u prošlost našu.

Ti nepobitni dokumenti srednjevjekovne historije naroda hrvatskoga jesu ovi:

1. *Nadpis župana Godeslava na vratima kapele sv. Križa* u Ninu — između 788. i 800. godine. To je najstariji hrvatski historijski spomenik, kao što je i sama kapela sv. Križa, na čijim se vratnicama nalazi, možda po postanju svom najdrevniji hrvatski građevni spomenik, a tako i župan ninski Godeslav najstariji nam po imenu poznati glavar hrvatski. Sama kapela sv. Križa bila je (po mnijenju Jelićevu) mauzolej župana Godeslava i njegove porodice.

2. *Nadpis župana Pristine*, nađen kod sv. Bartula u Ždrapnju kod Bribira.

3. *Nadpis na krstionici hrvatskoga kneza Višeslava* oko godine 800. Krstionica se nalazi u gradskom muzeju Correr u Veneciji. Ova krstionica pripada kraju VIII. ili početku IX. vijeka. Prema nadpisu je knez Višeslav prvi hrvatski poznati nam vladar, on je predhodnik kneza Borne. Ova krstionica po mišljenju Šišićevu pada u doba pokrštenja Hrvata, a to je baš za Višeslava bilo.

4. *Nadpis s imenom kneza Trpimira* oko godine 852. Nađen 1891. u Rižinicama kod Solina, sada u arheoložkom muzeju u Splitu. Ovim nadpisom utvrđena je ličnost kneza Trpimira, koja je poznata iz njegove u Bihaću izdane povelje godine 852.

5. *Nadpis Trpimirov* u fragmentu u kninskom muzeju.

6. *Nadpis s imenom kneza Zdeslava* godine 879. Nađen u bazilici na groblju u Biskupiji kod Knina, sada u kninskom muzeju.

7. *Nadpis s imenom kneza Branimira* 31. augusta godine 888. Nađen u selu Gornji Muć u Dalmaciji (nedaleko Splita) pod crkvom sv. Petra, sada u arheoložkom muzeju u Zagrebu.

8. *Nadpis*, u kojem se spominje ime hrvatskoga *kneza Branimira* (između 879. i 892.). Nađen kao građevni materijal u ninskoj opatiji, u crkvi sv. Mihajla, danas se čuva u crkvi sv. Križa u Ninu. U njem se nazivlje Branimir »dux Sclavorum«, onako, kako papa Ivan VIII. piše o Domagoju.

9. *Nadpis s imenom kneza Mutimira* godine 895. Nađen u Uzdolju na Kosovu kod Knina u više fragmenata, sada u kninskom muzeju. Ovo je ulomak oduljeg nadpisa, koji je stajao na ogradi, koja je dijelila svetište od lađe.

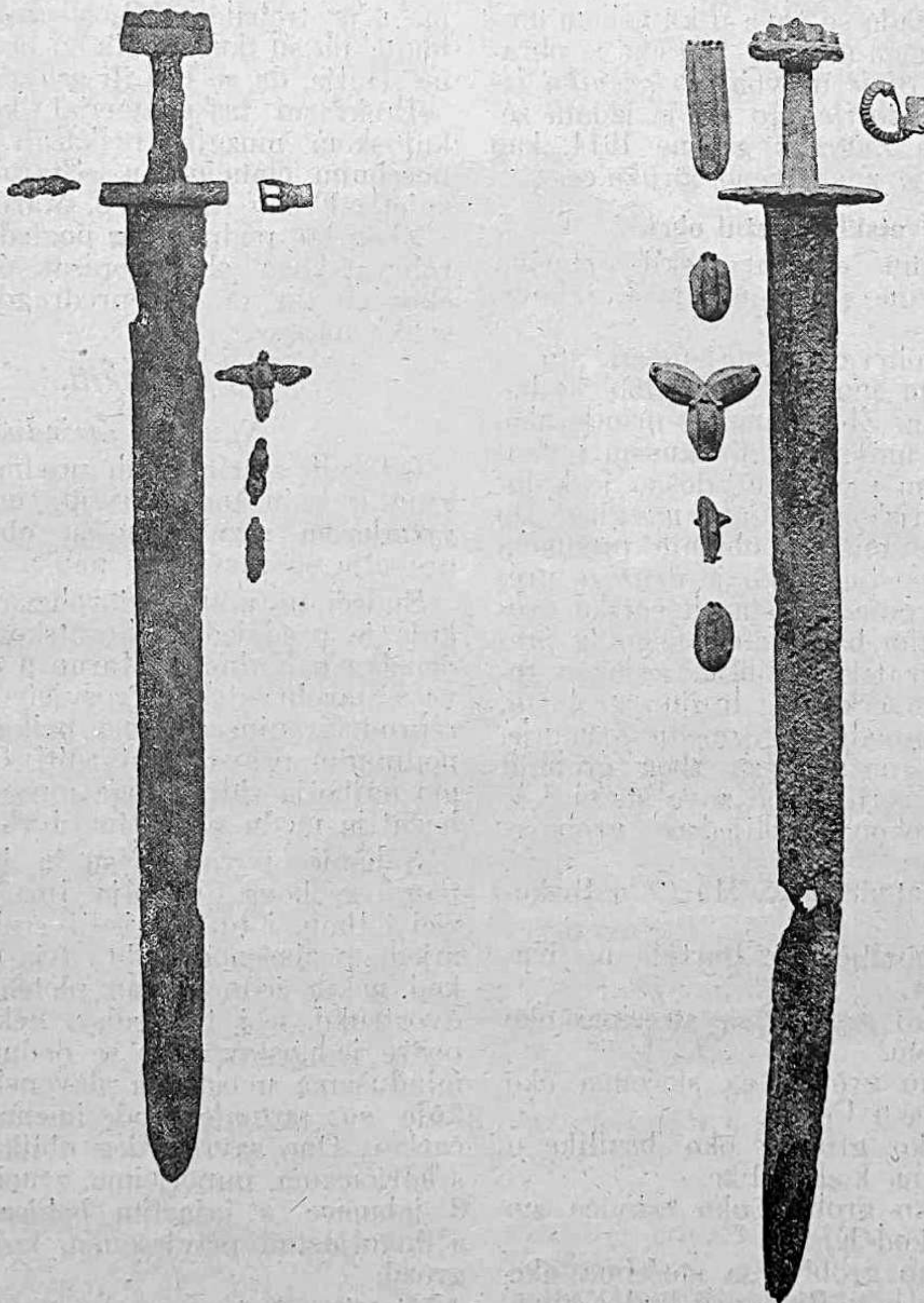
10. *Nadpis*, u kojem se spominje ime *kraljevića Držislava*, prije godine 970. Dva nesuvisla ali savremena fragmenta, nađena u Kapitulu kod Knina, sada u hrvatskom mu-

zeju u Kninu. U prvom se fragmentu spominje Držislav još kao neokrunjeni »Dux Hroatorum«. U drugom se fragmentu spominje ime nekoga hrvatskoga kneza, kojemu je ime svršavalo na *slav*, što bi mogao biti Vladi*slav*, Mi*slav*, Zde*slav* ili Tomi*slav*.

11. *Grobni nadpis kraljice Jelene* 10. ožujka 976. Našao ga 25. i 26. augusta 1898. Don Frane Bulić na Gospinoj livadi u Solinu među ostatcima stare crkve sv. Marije od Otoka, sada u arheoložkom muzeju u Splitu. Po historijskoj sadržini svojoj ovaj je nadpis najvažniji od sviju do danas odkrivenih stajao je na grobu kraljice Jelene, udovice kralja Mihajla, a matere kralja Stjepana, koja bješe pokopana 976. Nadpis je sastavio (od 90 komada) i pročitao don Bulić.

12. *Nadpis s imenom Pribimirovim* iz druge polovice XI. vijeka. Nađen na Kapitulu kod Knina, sada u kninskom muzeju. U izpravi kralja Zvonimira od godine 1086. spominje se vikar kraljev Pribimer. Možda je taj Pribimir bio kraljev zamjenik za njegove odsutnosti ili zamjenikom u poslu sudbenom.

13. *Nadpis u Baški* (na otoku Krku) *s imenom kralja Zvonimira* oko godine 1100. Nalazi se u crkvi sv. Lucije kod Nove Baške na otoku Krku. Znameniti ovaj nadpis uklesan je u kamenu ploču glagolskim pismenima, pa glasi ovako: »... az opat Držiha pisah se o ledine, juže da Zvonimir, kral hrvatsk« (ja opat Držitra pisah ovo o ledini, koju dade Zvonimir, kralj hrvatski, svetoj

Starohrvatski mačevi iz grobova prekopanih u biskupskoj katedrali sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

Luciji.) To je *najstariji* naš *jezični* spomenik (i hrvatski i srbski), koji nam je uzčuvao izraz kralj hrvatski i narodno njegovo ime: Zvonimir. Opat Dobrost dao je uklesati u nadpis darovnicu Zvonimirovu baš s toga, da svojoj crkvi, odnosno manastiru, zajamči miran i siguran posjed darovanoga zemljišta. Iz ovoga spomenika, koji je tek iza smrti kraljeve izklesan, saznajemo s punom sigurnošću, da je kralj Zvonimir bio podpuni i pravi gospodar otoka Krka.

14. *Spomen-nadpis na kralja Zvonimira*, nađen u Ostrvici kod Bribira skradinskog iz godine 1400. Sada se čuva u kninskom muzeju. Sve te spomen-nadpise kritički je obradio prof. *Ferdo Šišić* u svom *Priručniku izvora hrvatske historije*, što ga je izdala zemaljska vlada u Zagrebu godine 1914. kao prvi svezak svoje znanstvene knjižnice.

Starohrvatski umjetni obrt.

U ovu skupinu starohrvatskih starina ubrajamo tvorevine sitne umjetnosti i kovinarske vještine.

Ta grana starohrvatske umjetnosti, što se čuva u kninskom muzeju, vanredno je bogata i dragocjena. Zbog mnogih primjeraka, koji su izrađeni umjetničkim ukusom i vanrednom tehničkom vještinom, došao je kninski muzej u vanjskom svijetu na glas. Do tolikog bogatstva umjetno obrtnih predmeta došao je muzej po tome, što je družtvo prekapalo ne samo pojedine starohrvatske grobove u prekopanim bazilikama, nego je prekapalo i starohrvatska groblja, koja se redovno nalaze oko crkvi, te brojna grobišta, koja se nalaze u području između Zrmanje, Krke i Cetine, a poznata su zbog grobnih ploča, koje onomošnji narod zove stećci.

Družtvo je prekopalo slijedeće grobove, groblja i grobišta:

1. Grobove u katedrali sv. Marije u Biskupiji kod Knina.
2. Grobove u bazilici sv. Bartula na Kapitulu kod Knina.
3. Starohrvatsko groblje sa stećcima oko bazilike u Plavnom.
4. Starohrvatsko groblje sa stećcima oko bazilike sv. Spasa u Cetini.
5. Starohrvatsko groblje oko bazilike u Gornjim Koljanima kod Vrlike.
6. Starohrvatsko groblje oko crkvice sv. Luke u Uzdolju kod Knina.
7. Starohrvatsko groblje sa stećcima oko katedrale sv. Marije u Biskupiji kod Knina.
8. Starohrvatsko groblje bazilike u Potravlju kod Sinja.
9. Starohrvatska grobišta sa stećcima duž cijelog dalmatinskog Zagorja između Nina, Knina i Sinja.

U tim starohrvatskim grobovima, grobljima i grobištima nađeni su: *mačevi, buzdovani, sjekire, koplja, strjelice, ostruge, zaponi, pređice i žujice, pa prstenje i naušnice;* taj sabrani starinski materijal očito nam govori, na kako je visokom stupnju razvoja bio starohrvatski umjetni obrt u vremenu od VII. pa do XV. vijeka.

Hrvatski historičar Franjo Rački — podajući nam u svojoj razpravi *O razvoju umjetnosti i umjetnog obrta u Hrvatskoj za vrijeme vladara narodne krvi* (izašla u Radu Jugoslavenske akademije u Zagrebu) samo historijske podatke — tvrdi, da su se stari Hrvati u doba prije XII. vijeka bavili zlatarskim obrtom, pa umjetno-obrtnih tvorevina nije trebalo u inostranstvu naručivati, budući da su domaći sinovi pošiljani i u strane zemlje, da se uče ili usavrše u zlatarstvu.

Prekrasni taj materijal, koji se čuva u kninskom muzeju, prikazali su i opisali u posebnim člancima u »Starohrvatskoj Prosvjeti« Frane Radić i o. Marun.

Zbog što podpunijeg pogleda u razvoj starohrvatskoga obrta opisat ćemo pojedince skupine tih za nas predragocjenih starina, svaku napose.

Nakiti.

Naušnice (minđuše).

Od svih starinarskih predmeta, što se čuvaju u kninskom muzeju, mnogobrojnošću, razmjerom, raznovrsnošću oblika i kovina najbolje su zastupane naušnice.

Sudeći po popisu starohrvatskih minđuša, koje je predsjednik hrvatskog starinarskog družtva u Kninu o. Marun u nekoliko brojeva »Starohrvatske Prosvjete« popisao i u reproduciranim slikama prikazao, može se podpunim pravom uztvrditi, da je to ne samo najbolja sbirka toga muzeja, nego i najbogatija među poznatim sbirkama ove vrsti.

Naušnice povađene su iz brojnih prekopanih grobova i groblja. Ima ih izrađenih u žici i limu, i to iz mjedi, srebra, pozlaćene mjedi, pozlaćenog srebra i iz zlata; žica je kod nekih jednostavno pletena, kod drugih dvostruko, a i trostruko; neke su minđuše posve jednostavne, te se podudaraju s onim minđušama u ostalim slavenskim zemljama, koje su poznate pod imenom »sljepočničarke«. One savršenijeg oblika ukrašene su s karičicama, pupoljcima, zrncima, sa 1, 2 ili 3 jabučice, s jajastim bobicama i napokon s dugoljastim privjescima, koji su nalik na grozd.

Vještina, kojom su mnoge od ovih minđuša izrađene u raznim tehnikama, pokazuje, da su mnogi od hrvatskih zlatarskih majstora bili u doba između VII. i XV. vijeka pravi umjetnici.

Kovinski uresi.

Uz minđuše našlo se i u starohrvatskim grobovima i kovinskih uresa, koji potječu

s pojasnih kajiša, s remenja od mačeva, ostruga i obuće.

Nađeni saponi, petlje, pređice i žujice, očito pokazuju, da su stari Hrvati ostruge pričvršćivali na obuću kožnatim remenjem; remen je imao na jednom kraju sapon, na drugom žujicu ili jezičac, koji bi se, prošavši kroz sapon, provlačio još kroz petlju, koja je stajala malo iza sapona, te je branila, da se ovaj ne bi odkopčao.

Uz čitavo blago kovinskih, pretežito uresnih predmeta, nađeno je i ukrašenih jezičaca s kajiša, kakovi nijesu drugdje poznati.

Svi nađeni kovinski uresi nose na sebi obilježje istoga sloga, iste izradbe te istog povjestničkog razdoblja, samo uz tu razliku, da oni iz kasnijih vijekova nose na sebi tragove većeg savršenstva i dotjeranije ručne vještine.

I o tim kovinskim uresima pisao je Radić u »Starohrvatskoj Prosvjeti«.

Bojna oprema.

Strjelice, sulice, koplja, sjekire i buzdovani.

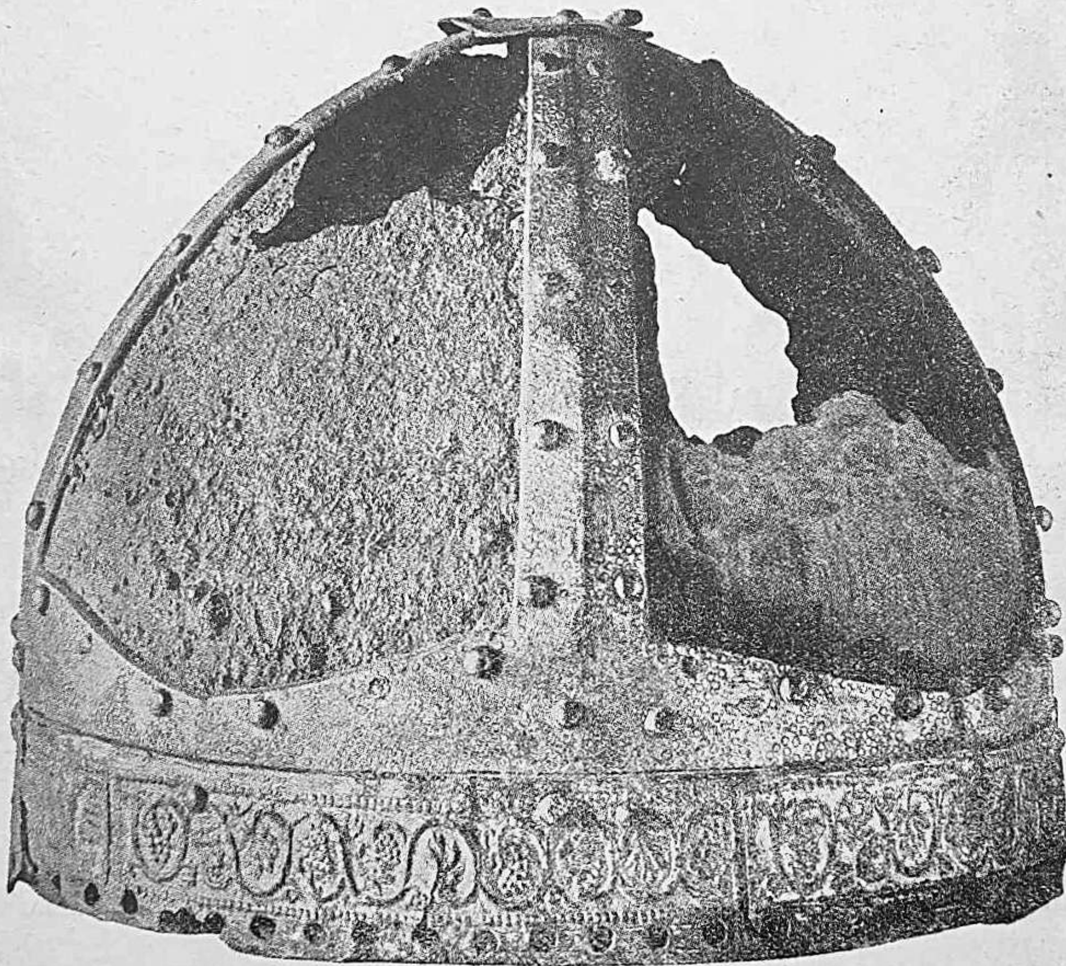
Slavni hrvatski historičar Rački opisujući starohrvatsku kopnenu vojsku iztaknuo je, da je starohrvatski vojnik bio oboružan štitom, mačem, kopljem, sulicom, lukom sa strjelicama, često otrovanim, sjekirom i brudaticom, a nije mu bio tuđ ni oklop ni šljem (kaciga).

Razpredajući o obličju hrvatskog oružja iztaknuo je, da će na pitanje, kakova su oblika bile pojedine vrsti oružja, morati odgovoriti arheologija, i to preko izkopina kninskih.

Odkrićem starohrvatskih grobova izpunilo se proricanje Račkoga, da će Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu možda najprije odgovor dati na pitanje, kakovog su oblika bile pojedine vrsti oružja kod starih Hrvata.

Kako po savremenim pisanim svjedočanstvima znamo, da je Hrvatska za vrijeme vladanja kraljeva Tomislava, Trpimira II. i Krešimira I. imala do 100.000 pješaka i 60.000 konjanika, sasvijem je prirodno, da se je moralo u starohrvatskim grobovima naći i oružja, dapače, da će ga se morati još u daleko većoj mjeri naći, čim se počne sa sistematskim prekapanjem starohrvatskih grobova.

O tom pitanju jasni nam odgovor daje sbirka željeznih vrhova strjelica, koje su nađene ponajviše u starohrvatskim grobovima

Starohrvatski šljem (kaciga) izkopana u Vidu kod Metkovića u južnoj Dalmaciji, sada u austrijskom muzeju u Beču.

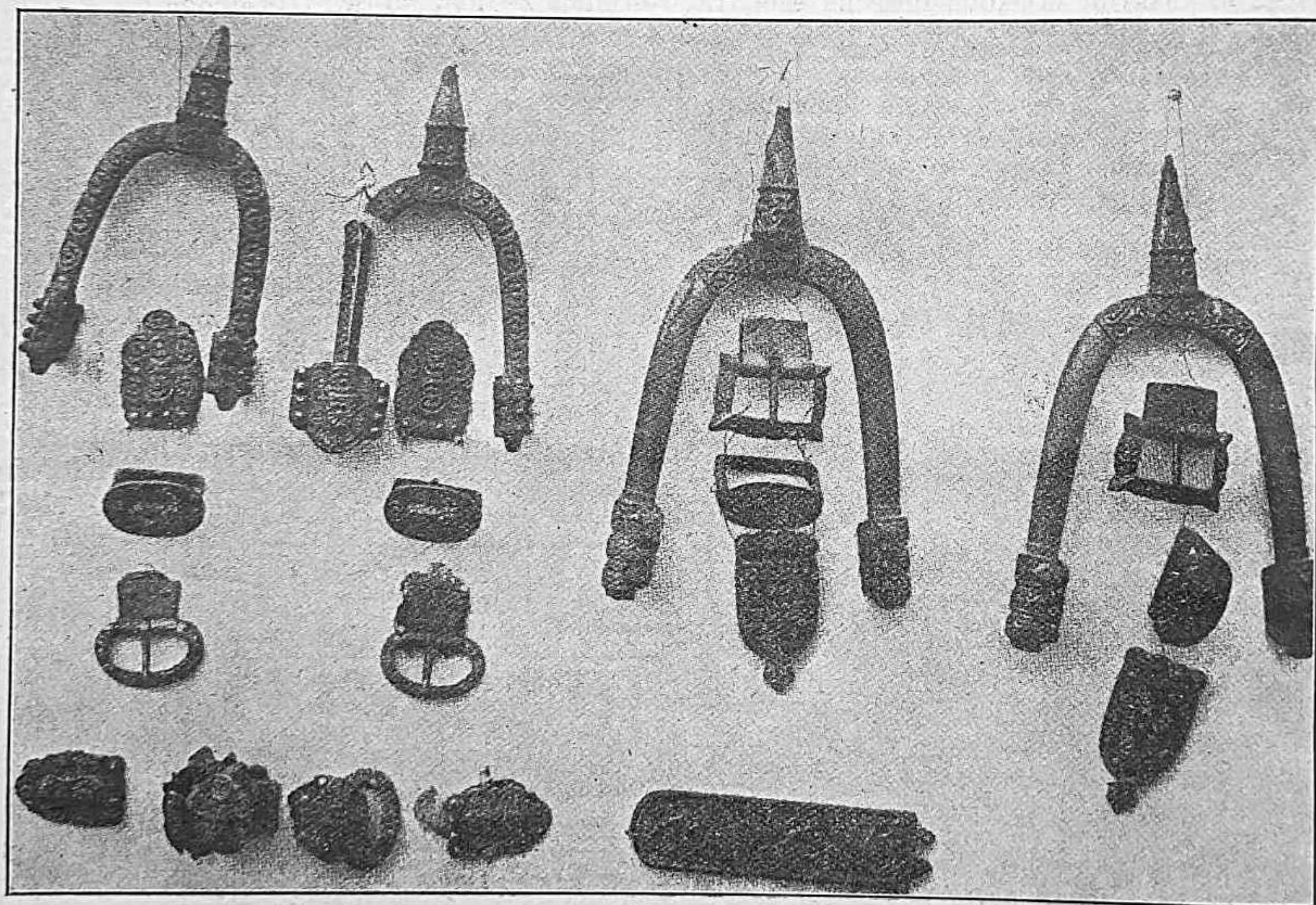
u zagorskoj Dalmaciji od Koljana kod Vrlike pa sve do Podgrađa kod Benkovca. Tu ima strjelica s tulcem i nasadom, pa sulica i džilita.

Po dosadanjem iztraživanju starohrvatskih grobova potrebno je, da se iztakne, kako se strjelica nije nigda našla u istom grobu s mačem i ostrugama, počem bi se moglo nagađati, kao da hrvatski konjanici nijesu nosili ni luka ni strjelica, već da su lukom i strjelicama bile oboružane tek pojedine čete hrvatskih vojnika.

I sbirka starohrvatskih sjekira u kninskom muzeju pokazuje nam, kakovim se je sjekirama služio starohrvatski vojnik; tuj ima bradatica, malih sjekirica, dugoljastih,

Naziv »koplje«, koji je zajednički svim Slavenima, dokazuje, da su Slaveni još u svojoj pradomovini poznavali i upotrebljavali ovu vrst oružja; u starohrvatskim grobljima na »stećcima« nalazimo vrlo često urezane likove vojnika i konjanika, koji drže u ruci koplje. Ime koplje za držak barjaka dolazi od tuda, što su koplja od XI. do XIII. vijeka bila izpod oštrice providena sa zastavicom ,kako se to vrlo dobro može razabrati na jednom stećku starohrvatskoga groblja oko crkve sv. Luke na Uzdolju do Kosova polja kod Knina.

Buzdovan ili topuzina također je bilo oružje, koje su poznavali i stari Slaveni, a prema tomu i stari Hrvati.

Starohrvatske ostruge izkopane u srednjem dijelu biskupske bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

s uzkim i širokim oštricama, s malim i jakim ušicama.

Koplja i buzdovani (topuzi), koji se čuvaju u kninskom muzeju, nijesu na žalost svi izkopani na poznatim nalazištima, niti je jedan od tih predmeta nađen u grobovima, iz kojih bi se moglo većom točnosti odrediti njihovo doba, jer ih većina potječe s nepoznatih nalazišta kninske i skradinske krajine.

Koplja su sva gvozdena kao i buzdovani, osim dva, koji su od mjedi.

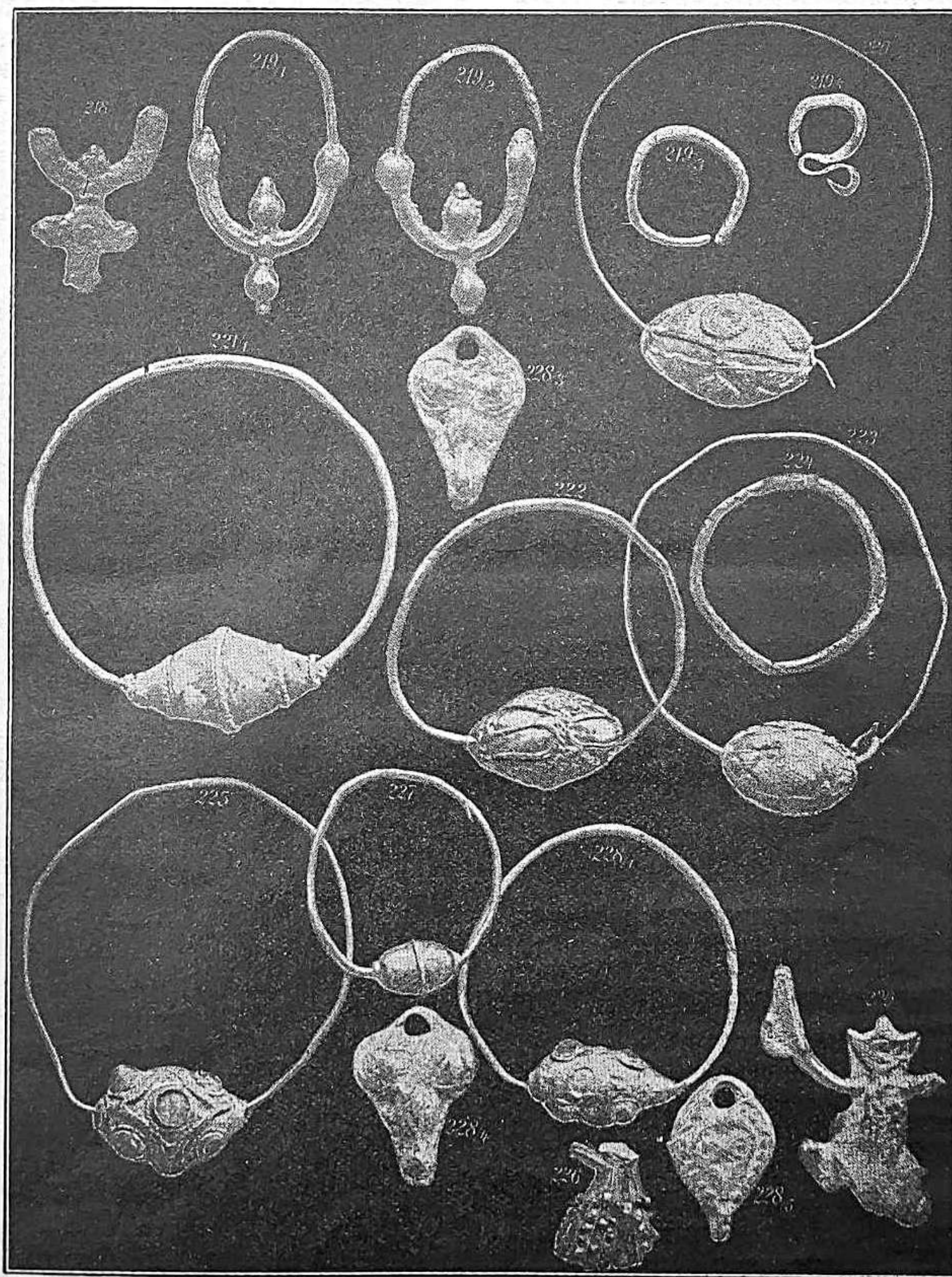
Dapače u izpravama hrvatske narodne dinastije spominju se u kraljevoj pratnji uz druge njegove častnike i štitonoša i buzdovanar (topuzar).

Buzdovani, što ih posjeduje kninski muzej, izrađeni su iz mjedi i gvožđa.

Mačevi.

Najljepši primjerci starohrvatskih mačeva potječu iz grobova, koji su prekopani u razvalinama starohrvatske bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

Uz mrtvace, koji su pokopani u drvenim sanducima, nađeni su mačevi, noževi, ostruge, kopče, zlatni bizantinski novci, te posude mjedene i drvene, kositerom i gvožđem okovane, zatim ostatci odjeće, srmom protkane, jedna zlatna mala naušnica i neka urešena zlatna pločica. Sudeći prema bogatim ostatcima, što su u njima izkopani, biti će da su to bili grobovi narodnih kakovih poglavara.

Starohrvatske naušnice (minđuše) izkopane u brojnim grobljima i grobištima Knina i kninske okolice.

U ovim grobovima nađeni predmeti riješili su zagonetno pitanje o obliku pojedinih vrsti starohrvatskog oružja i time se izpunilo proročanstvo historičara Račkoga, koji je na jednoj sjednici akademije rekao, da će kninske starine razjasniti to do onda još neriješeno pitanje.

U jednom od ovih grobova nađen je ravni i dugi dvosjekli mač (94 cm.) iz ocjeli u koricama, koje su bile iznutra obložene tankim gvozdenim tenećetom, u sredini tkaninom, a izvana drvenom oplatom. Križ na balčaku s gornje i donje strane obložen je žuto-mjedenim pločicama, preko kojih je zamotana tanka uzko sbijena žuto-mjedena žica. Držalo na balčaku je kao i oštrica od ocjeli, a bilo je obloženo drvom, koje je već dosta iztrunulo.

Balčakova jabuka sastoji od poprječna komada poput križa, i jednako je obložena kao i križ. Gornja strana jabuke osobitim je načinom urešena. U vršak jabuke uloženi su bili stakleni kamenčići, koji su oštećeni. Križ i jabuka bili su ognjem pozlaćeni.

Maču su pripadali još okvir i kopča, o kojima je visio mač; starine ove bile su dobro u vatri pozlaćene.

Kako je u ustima mrtvaca, kojemu je ovaj mač pripadao, nađen zlatni bizantinski novac iz VIII. vijeka, najvjerojatnije je, da mrtvaci iz grobova u crkvi sv. Marije u Biskupiji potječu također iz VIII. vijeka.

Prema tomu bili bi ovi mačevi zorni primjeri starohrvatskoga mača.

Interesantno je spomeuti i to, da je u groblju u Biskupiji nađen kip jednoga starohrvatskoga vojnika, koji je opasan upravo ovakovim mačem, kakvi su nađeni u ovim grobovima.

Starohrvatski stećci (grobne ploče) po Dalmaciji imaju na sebi urezane mačeve posve slične ovima, koji se u hrvatskoj narodnoj pjesmi nazivaju »težke palošine« a bile su u porabi kod Hrvata kroz cijeli srednji vijek. I četiri stećka na starohrvatskom groblju u Biskupiji nose na sebi urezane takove mačeve. O tim mačevima napisao je Fr. Rački u »Starohrvatskoj Prosvjeti« svoj izvještaj.

Ostruge (mamuze).

O starohrvatskim ostrugama, koje se nalaze pohranjene u kninskom muzeju, napisao je Fr. Radić u »Starohrvatskoj Prosvjete« Fran Radić nekoliko članaka, popratívši ih slikama izkopanih ostruga:

Iz ovih se članaka razabire, da se je u prekopanim starohrvatskim grobovima, osobito onima u biskupskoj bazilici Sv. Marije u Biskupiji kod Knina, našlo nekoliko prekrasnih ostruga, koje nijesu izazivale osobitu pažnju samo kod naših stručnjaka, već i vanredno udivljenje u redovima stranih arheologa (starinara) i historičara umjetnosti.

Ostruge ove, raznih veličina, izrađene su: lijevanjem, kovanjem, rezanjem, ulaganjem i pozlaćivanjem, a neke od njih prevučene su srebrnim limom i u vatri pozlaćene.

Tako su ostruge izvađene iz grobnice, koja se nalazila u starohrvatskoj bazilici (duguljastog oblika crkva) sv. Marije u Biskupiji kod Knina, nađene zajedno s mrtvačkim ostancima.

Mrtvac je bio odjeven tkaninom, na glavi nije ništa imao, a na nogama neku lahku obuću, na kojoj su bile nataknute pozlaćene ostruge.

Kad se je prvi put otvorio kameni lijes (sarkofag), nije bilo vidjeti kostiju od mrtvaca, doli članaka ruku i nogu, pošto je kostur bio sav prekriven odjećom. Kad se je zatim kušalo odjeću posakupiti, razkidala se ista poput paučine tako, da se je moglo pribrati tek nekoliko komadića; iz tih se preostalih komadića razabire, da je odijelo bilo svileno, a pozlata na nekim kovinskim predmetima bila je izvrstna i na vatri obavljena; zlato je bilo najčišće vrsti.

Sakupljeni komadi tkanine, koja je pripadala odjeći i pokrivala glavu, iztakani su iz fino tkane svile. Uz prsa mrtvaca nađen je gvozdeni sapon od pojasa, kojim je mrtvac opasan bio; na tom saponu našla se tri sloja tkanine, od kojih su bila dolnja dva fino platno, a gornja svila. Iz ovih ostataka na tom saponu možemo naslućivati, da je pokojnik pod svilenim plaštem nosio još dolnju odjeću i košulju.

Okolo nogu nađeni su obilni ostanci iztrunuloga kožnatog remenja, s kojim su bile ostruge sapete. Među predmetima, koji su nađeni u ovom kamenom lijesu, najvrijednije su bile ostruge zajedno sa saponima, petljama i žujicama, sve od mjedi (bronse), koja je bila pozlaćena u vatri.

I u drugoj grobnici, koja je nađena također u lađi porušene biskupske bazilike sv. Marije u Biskupiji u Kninu, našao se kostur s odjećom od sitne tkanine, oko pojasa i nogu njegovih našli se ostatci pozlate, a na nogama dvije od mjedi, srebrnom korom ovijene i dobrim zlatom pozlaćene ostruge sa saponima, petljom i žujicama; nasred pasa nađena su dva sapona sa žujicama. Po ostrugama sudeći bit će da je tu bio pokopan neki mladić.

Od remena, kojima su se ostruge prikopčavale obući, nije ostalo traga, ali su ostali njihovi kovinski krajevi: saponi sa petljama i žujice.

Najglavniji su ures na kovinskoj opremi pokojnog mladog hrvatskog junaka oštrim oruđem u kovinu urezane (cizelovane) ružice, koje su raznoliko razcvjetane na četiri, šest, osam, devet i dvanaest latica.

Na svim su dijelovima pojedinih komada ružice razstavljene izrezanim rovašima i rezovima, u koje su uložene tvrde srebrne žice.

Svi su ovi predmeti s vanjske strane pozlaćeni na vatri.

Ostruge kninske po obliku svojem pripadaju u obće najstarijoj vrsti srednjevjekovnih ostruga, kakovih nemaju ni najveći muzeji, u kojima se čuvaju srednjevjekovne starine.

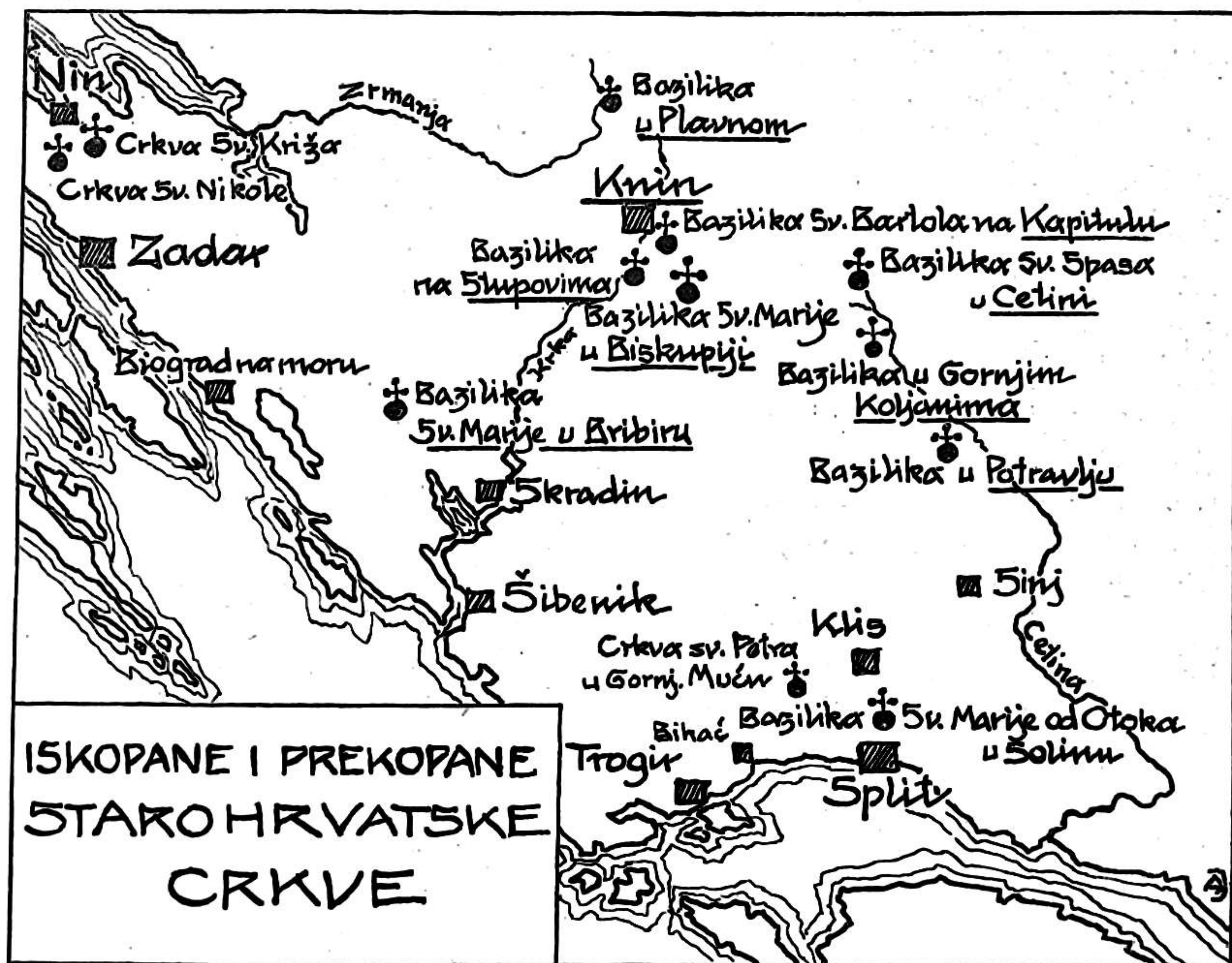
Ostruge, koje su u tim grobnicama nađene, imali su u ono vrijeme, kad su rađene, pravo nositi samo konjanici visokoga roda, a kasnije, kad se je viteštvo uredilo, samo vitezovi, i to tako, da su vitezovi nosili zlatne, a štitonoše srebrne ostruge. Po grobnici, u kojoj su nađene ove ostruge, čini se, da ove potječu iz vremena, kad je ova

crkva građena, a građena je prvi put po prilici početkom VIII. vijeka, prema tomu bi ta grobnica mogla biti iz VIII. ili IX. vijeka. Kako su se stari Hrvati bavili već u doba prije XII. vijeka zlatarskim umjetnim obrtom, nema sumnje, da su ove u tim grobnicama nađene starine izrađivali domaći majstori.

Šljemovi (kacige).

Prigodom rušenja crkve u Vidu kod Metkovića (u južnoj Dalmaciji), i to na starom groblju, koje samu crkvu obkoljuje, nađena su godine 1901. tri vanredno uzčuvana šljema manski šljemovi germanskih vojnika, koji su se navodno borili protiv Slavena kao plaćenici bizantskog carstva, pa kao glavni dokaz za svoju tvrdnju iznosi svojevoljno postavljeno mišljenje, da se Slaven po tadanjim narodnim običajima ne bi dao pokopati sa svojim oružjem.

Protiv toga nategnutoga shvaćanja ustao je urednik »Starohrvatske Prosvjete« Frane Radić, dokazujući s uspjehom u posebnom članku, da ti šljemovi nijesu germanskog nego slavenskog porijetla, i to iz VIII. ili IX. vijeka, dakle u vrijeme, kad su Hrvatskom vladali knezovi narodne krvi.

zajedno s tri koplja i jednim zarđalim komadom ognjila. Šljemovi su izkopani u prisutnosti arh. Ć. Ivekovića i tamošnjeg župnika i odpremljeni u Split, odakle su preneseni u Beč, gdje su restaurirani, jer su bili dosta oštećeni, a nakon toga uvršteni su u srednjevjekovne sbirke tadanjeg carskog muzeja za umjetnost i historiju.

Jedan od bečkih stručnjaka mučio se, da dokaže, kako ti šljemovi potječu iz VII. ili VIII. vijeka, i da su to svakako staro-ger-

Kao protudokaz tvrdnji njemačkoga stručnjaka navodi Radić, da su primjerice u starohrvatskim grobovima (u Biskupiji kod Knina, u Koljanima kod Vrlike) našli ne samo kremen i ognjilo, nego i vitežke ostruge sa zaponima, dapače i mačeve.

A kao najjači i neoborivi dokaz, za hrvatsko porijetlo ovih šljemova, iznosi Radić raznovrstnu kovačku obradbu (tehniku), u kojoj su ovi izvedeni, a ta se slaže po obliku i sastavu uresa s obradbom i uresima kovin-

skih predmeta iz istoga vremena kao oni, koji su nađeni u starohrvatskim grobovima kninske okolice.

Pregledavši sve vrsti kovinskih predmeta, koji se nalaze u kninskom muzeju, uzporedivši ih među sobom, dolazimo do zaključka, da su ti predmeti izvedeni u narazličitijim tehnikama te da su hrvatski majstori tadanjeg vremena bili vanredno upućeni u sve moguće tehničke vještine kovinarskog umjetnog obrta.

Ta se okretnost i spretnost ruku kod starohrvatskih obrtnika odrazuje u ovim tehnikama:

1. *U pozlaćivanju brončanih predmeta,* kako to pokazuju brojne pozlaćene naušnice, cizelovani i pozlaćeni pojasni jezičci te mjeđeni mačevi nađeni u starohrvatskim grobovima VIII. vijeka.

2. *U oblaganju željeza i bronsa sa srebrnim plojkama i srebrnom žicom,* kako se to jasno vidi na ostrugama, petljama i saponima, koji su izvađeni iz grobova bazilike sv. Marije u Biskupiji.

3. *U zavraćanju klinaca* ne samo na šljemovima već i na ostrugama iz VIII. i IX. vijeka, pa na jezičcima podveznog remenja i pojasa te na okovima mačeva.

4. *U oblaganju gvožđa* brončanim limom i *pokrivanju bakra* s tučanim limom, kako se to može odrediti na ostrugama i na balčaku.

5. *U pletenju kovinske žice* u savršene umjetničke oblike.

6. *U pričvršćivanju* kovnih zrnaca u ornamentovane motive.

7. *U izkucavanju* (čakanovanju) uresa u pupice, vijugaste listiće i ogranke loze.

8. *U puncovanju,* kako se to razabire vrlo dobro na kovinskim uresima.

Ornamentalni motivi, kojima su urešeni pojedini kovinski predmeti, sastoje se od trokutića, zubaca, kuka, pupica, zrnaca i piknjica, koji se upotrebljavaju ne samo u starohrvatskoj kovinarskoj umjetnosti već također paralelno i u starohrvatskoj kiparskoj umjetnosti. Množina i raznolikost kovinskih predmeta, među kojima ima ponajviše željeznih, brončanih, srebrnih, pa i zlatnih uresnih predmeta, pa ukrasi gvozdenog oružja sa brončanim i srebrnim okovima i pozlatom, napokon razne spomenute već tehnike, u kojima su izrađeni ti predmeti, koji se čuvaju u kninskom muzeju, dokazuju, da je u doba između VII. i XV. vijeka bio kod Hrvata u veliki razvit obrt umjetnog obrađivanja raznih kovina. A da su ti obrtnici-majstori bili Hrvati, dokazuju nam pismene izprave naših vladara X. vijeka, u kojima se govori o zlatarima, koji nose hrvatska imena.

Starohrvatska kaligrafička umjetnost.

U ranom srednjem vijeku vrijedilo je pisanje kao posebna vještina, koju nije svaki znao, već su taj posao lijepog pisanja obavljali posebni pisari. Ti pisari dotjerivali su pismena, poljepšavajući ih i popunjujuć ih risanim ukrasima. To spajanje lijepog pisanja i risanja stvorilo je srednjevjekovnu kaligrafičku umjetnost (vještinu lijepog i ukrasnog pisanja), koju su njegovali i starohrvatski krasnopisci, kako to dokazuju brojne starohrvatske crkvene knjige, koje su izpisane ne samo latinicom, i to u latinskom jeziku, već i glagolicom i ćirilicom u hrvatskom jeziku.

Primjera radi spominjemo prekrasni sbornik iz XI. vijeka, koji se nalazi u samostanu otaca konventualaca u Šibeniku, koji je krcat ornamentalnim motivima, koji se sasvim podudaraju sa pletenicama, što su izklesane na starohrvatskim građevnim spomenicima.

RIKARD KATALINIĆ JERETOV („IZ INJA"):

PJESMA ŽIVOG NARODA.

Ipuklo je silno polje. Svud razvaline. Sunce se smije s neba, a dva se učenjaka pravdaju nad razvalinama. Prvi veli:

— To je latinska zemlja. Kopajte, moj gospodine, te mîre, i svud ćete naći tragove rimske dobe, svuda latinske nadpise na drevnim pločama.

Onaj se drugi učenjak podsmjehuje i uvjerava *stranac tuđinca,* da je to njemačka zemlja. I šire se njihovi:

— *Ma signore...*

— *Aber mein Herr...*

...A sitna, zelena travica raste po mîrima, buji novi korov, cvate divlje cvijeće. Malo podalje poleglo bijelo stado. Pastir mu na fruli prebire tugaljivu pjesmu, a u njoj nema ništa latinskoga, ni zere teutonskoga. S drugog proplanka odzivlje mu se pastirica i nad onim drevnim mirima, nad onim kamenim nijemim pločama, povrh glava onih učenjaka, širi se popjevka:

Da sam ruža, ja bih znaha,
Ja bih znala, gdi bih cvala...

...I ona dva učenjaka još se dalje znoje i prepiru, a hrvatska pjesma živog naroda ori se nad razvalama, nad mrtvom slavom, vrhu ostanaka nestalog naroda...

ARH. ĆIRIL M. IVEKOVIĆ:

GRAĐEVNA UMJETNOST KOD STARIH HRVATA.

Nijedan čovjek ne može da obstoji i živi bez zakloništa, u kojem će živjeti on, njegova obitelj i njegovi bližnji. Ta zakloništa zovemo mi kuće (ili sgrade u obće), a znanje pako i vještinu, kojom se te sgrade podižu, zovemo *građevnim umiječem*. Po tom je građevna umjetnost najstarija i najrazprostranjenija, jer od kada obstoji čovjek, obstoji i građevno umiječe. Građevine, koje su nama ostale kao uspomene iz starijih vremena, nazivljemo *građevnim spomenicima* onoga doba i onoga naroda. Što dalje od nas u prošlost, to manje je sačuvano ili ostalo tih spomenika. Po tim se spomenicima sudilo (a i danas se još sudi) o narodima, o njihovoj slavi ili moći i o njihovoj prosvjeti. Što veći i sjajniji ti ili takovi spomenici, to su — kažu — bili veći i moćniji oni narodi, koji su ih ostavili; a što su manji ili neznatniji ti spomenici, to su i neznatniji dotični narodi; a narodi bez spomenika »divljaci« su ili tako »neznatni«, da nijesu ni spomena vrijedni. Ti su dakle spomenici mjerilo, kojim se mjere narodi i njihova prosvjeta, a ta je mjera za sve bez razlike obvezatna i stalna.

Po toj su mjeri nas Slavene, a osobito nas Hrvate, strani (a i domaći) učeni stručnjaci ubrajali među najniže narode, jer — vele — velikih i sjajnih spomenika mi ne imamo, a niti smo ih ikada imali. Jer, ako se i našlo tuj ili tamo po koji vredniji spomenik iz naših strana, to je taj spomenik, ako i baš nije sav podignut od tuđe ruke, a ono je barem bio dotični majstor pod uplivom tuđe prosvjete. A kako pak mi Hrvati imađasmo na iztoku Carigrad a na zapadu Italiju, to je — vele — sasvim naravno, da su svi spomenici, koji su bili sagrađeni kod nas u starije doba, za koje ne imademo pismenih dokumenata o njihovom postanku, postali pod uplivom ili Carigrada ili, kako se to nazivlje, pod uplivom bizantinske kulture, ili su — a to je vjerojatnije radi blizine Rima — nastali pod uplivom talijanske kulture. Ta dovoljno je — dodaju — pogledati na one sjajne spomenike, koje je ostavilo moćno rimsko carstvo u našim stranama, kao na primjer Dioklecijanovu palaču u Splitu, ostanke Solina, Siska, Mitrovice i stotinu drugih gradova.

Kad je propao Rim, došao je na njegovo mjesto Carigrad, koji se je razvio već onda, kad je car Konstantin prenio u nj svoju prestolnicu. Vlast Carigrada (ili barem upliv njegov) trajaše, kako znademo, sve onamo do njegove propasti 1453. Taj upliv ticao se naročito graditeljstva.

Prema tomu — zaključuju spomenuti učenjaci — mi se ne možemo uzpoređivati niti s najmanjim drugim evropejskim narodom!

Pa ipak taj sud nije izpravan, kako to potvrđuje svaka i najmanja činjenica. Ali je težko, veoma težko, boriti se s već ustaljenim dogmama i s protivnim uvjerenjem sviju naroda bez razlike. Ali naša je dužnost boriti se za istinu i pravicu, pa, ako i ne uspijemo odmah, jer imademo još premalo dokaza u ruci, a to ćemo sigurno s vremenom uspjeti, kad izkopamo sve ono blago, što leži sakriveno u zemlji, i kad ćemo izpitujući i iztražujući te drevne naše spomenike bjelodano dokazati, da mi nijesmo bili barbari ili divljaci, već da smo bili od našega dolazka u ovu domovinu *na velikoj visini prosvjete, barem na tolikoj, na kakovoj su bili i onovremeni naši susjedi — bilo na iztoku, bilo na zapadu.*

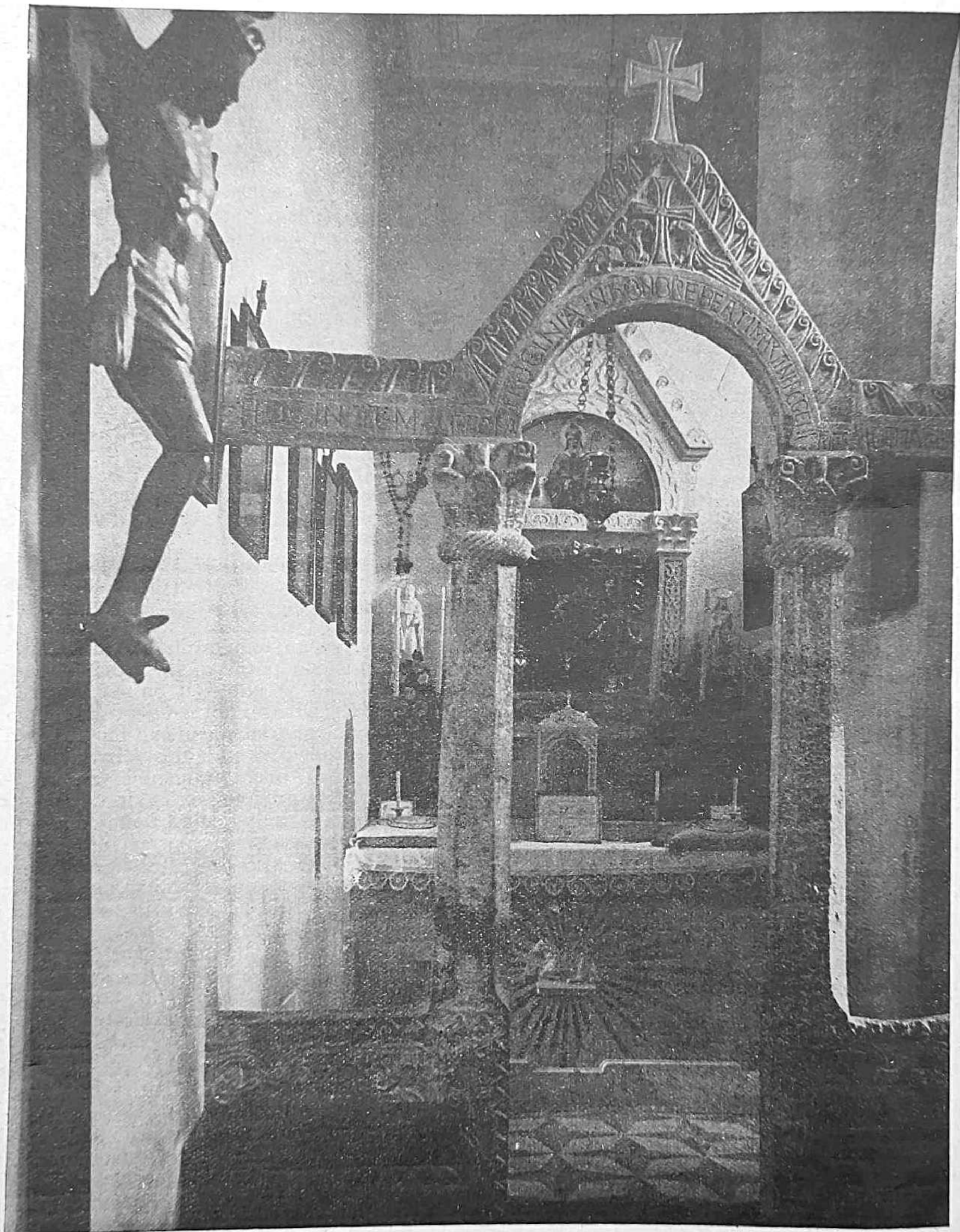
Da ovo sada rečeno malko i podkrepimo, valja nam upozoriti samo na neke već poznate činjenice.

Mi Hrvati, kao i obće svi ostali Slaveni, bili smo poljodjelci i stanovali smo u drvenim kućama, obkoljenim sa stajama, hambarima i ostalim sgradama, kraj svojih njiva i oranica, u blizini lûga i gajeva i nedaleko od šuma, odakle se dobivala i građa za sgrade. Kako bijaše to sve iz drva, počam od kuće pa do pojate, to je naravno, da je s vremenom svega toga nestalo i onda, ako nije bilo uništeno požarom ili provalom neprijatelja. Tako je bilo i u onim stranama iza Velebita i Dinare, a tako je ostalo i do danas. U ovim predjelima nismo mogli imati spomenika građevne umjetnosti iz kamena, ali nam su ostali drugi spomenici iz starijega doba, a to su predmeti iz kovine, gline ili drugoga trajnog materijala, kako nam to pokazuju takovi ostanci po našim muzejima.

U onim pako našim stranama, gdje nije bilo drvlja dovoljno za gradnju zdanja, tamo su morali naši praotci služiti se onim materijalom, koji su imali pri ruci, a to bijaše kamen. Kamen je vječan, te spomenici, sagrađeni iz tog materijala, također su vječni, ako ih ne uništi zub vremena ili opaka ljudska ruka.

Hrvat, doselivši se u ove strane, našao je opustošenu čitavu zemlju, a što je preostalo žiteljstva, to se je okupilo u tvrda mjesta na primorju, u kojima su ostali i dalje pod carskom upravom. Hrvati, po starom svojem običaju, naselili se kraj plodnih predjela i polja, a klonili su se pustih ruševina, što su ostale iza višestoljetne borbe s raznim barbarima. Dakako da su se nastanili i u onim

preostalim sgradama, ako su bile i ruševne, koje su bile blizu ovakovih polja, ali tih je bilo veoma malo. Hrvati su dakle bili prisiljeni, da si podižu iz nova potrebite sgrade. Kako nije bilo majstora, jer su se oni zaklonili kao i ostali u gradove, a nisu imali ni gradiva, kakvo su do onda upotrebljavali, to su morali misliti i vježbati se u

Starohrvatska crkvica sv. Martina u zidu palače cara Dioklecijana u Splitu.

ovom novom materijalu i u ovom novom načinu gradnje. Naravno, da su bile takove gradnje vrlo primitivne, kako to možemo još i danas vidjeti u onim udaljenim krajevima od mora, gdje se gradi još i dan danas onako, kako su to i naši najstariji praotci gradili.

S vremenom se počelo i bolje graditi, što radi potrebe, a što radi vremenom stečenog izkustva. Naravno je, da su ti naši narodni majstori vidjeli u ruševinama ili po gradovima razne oblike, koje su onda kušali primijeniti i na onim gradnjama, koje su gradili za naše ljude. Te i takove sgrade bile su dakle oni temeljni začetci naše građevne umjetnosti, koja se je postepeno i dalje razvijala, dok nije bila silom i oružjem neprijatelja prekinuta, ali nikada posve zaustavljena.

Da mi ne imademo nikakovih vijesti o takvim ili sličnim gradnjama, to bi nam ipak ti mnogobrojni ostanci posvjedočili, na kakvom su stepenu prosvjete naši stari bili. A takova zdanja i gradnje bijahu mnogobrojna. Dakako, ponajviše bijaše crkava ili bogoštovnih sgrada. Nekoje od ovih bogoštovnih sgrada ostale su još i dandanas na površini, ali, kako je to jur prije navedeno, misle učenjaci, da su to radnje tuđih majstora ili da su učinjene u tuđem duhu. Većina njih pako, a osobito skoro sve privatne sgrade uništene su, i sve se skoro nalaze u ruševinama izpod zemlje. Veliki je dio sgrada bio popaljen i uništen u dugotrajnim borbama s Turcima, ali još veći dio bio je porušen i uništen poslije *»oslobođenja«* od te turske vlasti. Osobito su pako bili hotimice uništeni oni spomenici — bile to sgrade ili nadpisi — koji su izravno spominjali hrvatsku samostalnost ili naše vladare. Ta mletačka je vlada navlaš godimice slala svoje ljude da pokupe po Dalmaciji sve spise, koji spominju našu sjajnu prošlost, a da donesu u Mletke sve vrijedne spomenike, a one, koji su dokazivali našu slavu, a njihovu sramotu, uništavali bi bezobzirno. Takav jedan primjer našao je naš arheoložki Nestor Don Frane Bulić u Solinu. Bijaše to nadgrobni nadpis naše kraljice Jelene iz konca X. stoljeća, ali bijaše razbijen u stotine komadića, tako, da je samo vještom oku Don Frane uspjelo taj nadpis sastaviti, uzprkos pomanjkanju nekih desetak ostataka i komadića od nadpisa.

Sgrade se nijesu mogle na taj način uništiti, već su bile porušene do temelja i zastrte zemljom. S vremenom zakopali bi se ti ostanci duboko u zemlju, a mladi naraštaji izgubiše pomalo i uspomenu na iste.

Kad je tako u narodu nestalo sjećanja, a ostanci bijahu duboko pod zemljom, to je onda razumljivo, što su stranci morali zaključiti, da Hrvati nisu imali nikakvih građevnih spomenika, a prema tomu da nisu imali ni svoje prosvjete. I sve ono, dakle, što se kod njih sbilo, bilo je pod tuđim uplivom...

Pred četrdeset godina započelo je Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu izkapati i iztraživati te naše davno zaboravljene spomenike. Započelo se na Kapitulu kraj Knina, jer su se tamo našli nadpisi, koji spominju *»velikog kneza«* Držislava, i jer bi ovdje po pričanju stare kronike imao biti zakopan kralj Zvonimir. Započelo se, ali posao nije onako uspijevao, kako je bilo zamišljeno, jer nije bilo dostatno novčanih sredstava, a na žalost i zbog toga, što su neki kod nas izražavali svoju sumnju o uspjehu toga podzeća i tako onemogućivali živ interes za važnost toga posla i među nama Hrvatima i u vanjskom svijetu. Zato se treba diviti, kako uzprkos ovakovim neprilikama nijesu ljudi sustali, već nasuprot upeli su sve svoje slabašne sile, da se spasi barem ono, što se spasiti dade. Kakav je uspjeh bio toga nastojanja pokazuje »Prvi muzej hrvatskih starina u Kninu«.

Njekoliko godina iza utemeljenja kninskoga družtva, osnovalo se u Splitu u istu svrhu i družtvo »Bihać«, koje je svoje djelovanje usredotočilo u Primorju, gdje su bili nekoć dvorovi naših kraljeva. Radi nestašice sredstava i radi slabog zanimanja i ovdje je išlo polahko, ali uzprkos tomu može se i ono podičiti zamjernim uspjehom.

Na zapadnom kraju kaštelanskog polja ležaše Bihać, gdje su se nalazili kraljevski dvori; tamo bijaše i crkvica sv. Marte, pred kojom je izdao knez Trpimir našu najstariju sačuvanu povelju; ovdje bijaše i samostan sv. Petra od Klobučca, nekoč posjed i majur, »villa regalis« ili krunski dvor. Na Mirima (položaju nedaleko zadnjeg kaštela) stršili su brojni zidovi u ruševnom stanju, ali je ipak bilo dovoljno podataka, da se može stvoriti prilično točna predočba o stanju, u kakvom je taj skup sgrada nekoč bio, kako nam to lijepo prikazuje slika broj 5. To bijaše za ono doba razkošan dvorac s prostranim gospodarskim sgradama i raznim drugim potrebitim i lijepim prostorijama.

To su samo pojedini dosele iztraženi primjeri, a gdje su sijela naših biskupa u Biskupiji, u Ninu, u Biogradu na moru; gdje su kraljevski dvorovi na istim mjestima! Gdje su dvorovi naših velmoža na Bribiru, na Ostrovici, na Klisu, u Kninu, u Omišu; gdje su ostanci naših glasovitih opatija na Rogovu, u Vrani, na Žirju, Sustjepana i drugih naokolo Splita, a gdje su naši stari i davno zaboravljeni manastiri! Sve to leži u ruševinama i duboko u zemlji, i koji ostanci žudno čekaju čas svojega uzkrsnuća.

Na potomcima je, da ih izvade iz zemlje i postave na počastno mjesto.

U Zagrebu, na dan sv. Klimenta 1927.

ŽENKA FRANGEŠ:

STAROHRVATSKI SPOMENICI I NARODNA UMJETNOST.

Mi Hrvati ne imademo mnogo pisanih spomenika o našoj prošlosti. Ali iz toga ne slijedi, da nismo imali pismenih ljudi. Bože sačuvaj! Kninski spomenici, kojima je posvećen ovaj broj »Seljačke Prosvjete« dokazuju nama i drugima, na kojem se je stepenu kulture nalazio hrvatski narod odmah nakon svog dolazka u ove zemlje, dakle već u 7. stoljeću, a na kojem stepenu u vrijeme, kad su vladali kraljevi narodne dinastije, dakle za vremena najbujnijeg njegovog kulturnog i političkog života.

Po ovim kamenim spomenicima mogao je uztvrditi slavni naš naučenjak hrvatski povjestničar i političar prof. dr Franjo Rački, da su Hrvati za vladavine svojih kraljeva koracali u prosvjeti istim korakom s prosvjećenim narodima onoga doba. Nije dakle to, što ne bismo bili imali pismenih dakle prosvjećenih ljudi, nego je to, što je pisano spaljeno i uništeno zajedno s onim sjajnim kraljevskim dvorovima, crkvama i selima, što padoše plijenom lakomog Turčina i Mljetčana, Talijana. Oni upališe i opljačkaše i s crnom zemljom sravniše hrvatske dvorove, crkve i sela; ne štediše ni žena ni djevojaka, a šume posjekoše i odvukoše u Italiju, te još i danas stoje gole bijele stijene, na kojima se nekoć zeleniše šume, a sad izgara od žege i suše čovjek i marva. Ostaviše pustu dalmatinsku Zagoru, u kojoj se rijedko gdje vidi krava, jer nema na čem da se pase; ne ima šuma ni hlada ni trave, samo se po onim bijelim hridinama veru koze i ovce i brste onu nizku travčicu i listiće, koje nije opeklo sunce. Ovu nam baštinu ostaviše Mljetčani.

A nekoć bijaše ta zemlja bogata. Hrvatska nam kronika predaje, da *»za dobrog kralja Zvonimira biaše sretna sva zemlja, jere biaše zlata i srebra i biaše uresa na ženah, mladih ljudi i konjih, jere imahu sva imanja, i zemlja biaše puna razkošja«.*

Ipak se danas mnogo više znade o kulturnoj i političkoj prošlosti hrvatskoga naroda negoli prije kojih 40 godina, a to imademo zahvaliti spomenicima u Kninu, koji su odkrili mnogu tamnu i neobjašnjenu stranu naše prošlosti. Ne imade u Kninskom Muzeju samo kamenih spomenika, već je tu i bogata sbirka raznog oružja i vrlo dragocjena sbirka zlatnog i drugog nakita, koji je nađen u grobovima, a imade u Muzeju čuvano pod staklom i malenih komadića sa zlatnom žicom izrađenih čipaka, pa i komadića od platna i drugih tkanina. I ovo je nađeno u grobovima, a i to potječe (kako svjedoče nadpisi, koji su na istom mjestu nađeni) iz vremena hrvatskih kraljeva. *Iste takove čipke,* samo u grubijoj izradbi, *izrađuju žene još i danas u nekim krajevima dalmatinske Zagore.* Po ovim malenim (na očigled neznatnim) komadićima čipka i platna, koji su se mogli očuvati kroz stoljeća samo zato, jer su grobovi, u kojima su nađeni, bili na suhom mjestu, dovoljan su dokaz o vanrednoj vještini hrvatskih narodnih umjetnica. Dokaz su tomu, da je hrvatska žena davno prije negoli žena susjednih naroda postavila temelje narodnoj umjetnosti, na kojem se je temelju izgrađivala sve do danas.

Oprovrgnuta je dakle tvrdnja, da je šivana čipka izum mljetački i da potječe iz 16. stoljeća, kad eto imademo dokaza, da su naše žene šivale takove čipke već u 9. stoljeću. Ovaj je nalaz otvorio nove vidike na čipkarsku umjetnost, kao što su to učinili i kameni i kovni predmeti muzeja u Kninu na hrvatsku povijest u obće.

Englezki pisac John Ruskin, koji je mnogo pisao o umjetnosti u obće, a visoko cijenio svaki ručni rad, napisao je: »Narodi pišu svoj životopis u tri knjige; u knjigu svojih djela, u knjigu svojega jezika i u knjigu svoje umjetnosti. Od tih knjiga najpouzdanija je ona o umjetnosti. Djela naroda mogu da budu slavna tek po sretnom slučaju, jezik snažan po darovitosti pojedinaca, ali umjetnost proizlazi narodu iz obćeg njegovog dara i obće njegove umjetničke nadarenosti i osjećajnosti. I zato je umjetnost jednoga naroda tako poučna«.

Vrijeme ruši kule, dvorove, gradove i sela, umiru carevi, kraljevi i narodi, ali umjetnost naroda, izraz njegovog duha i duše, ta ne umire s njim ni s vremenom, u kojem je nastala. Ona sve preživljuje.

I eto mi se sastajemo, pišemo, govorimo o onome, što je prije tisuću godina stvorio naš narod, da se time ponosimo i na tom nove snage crpimo, te da upoznavamo strani svijet s prosvjetnim životom naših otaca, te ih naučimo štovati kulturne potrebe i težnje današnjih Hrvata.

BOŽIDAR MAGOVAC:

PETRU SVAČIĆU.

Za slogu Hrvata
Ti poginu prvi —
O posljednji kralju
Hrvatske krvi.

Al' nije uzalud —
Jer naroda Tvoga
Prvi sad je ures —
Seljačka sloga.

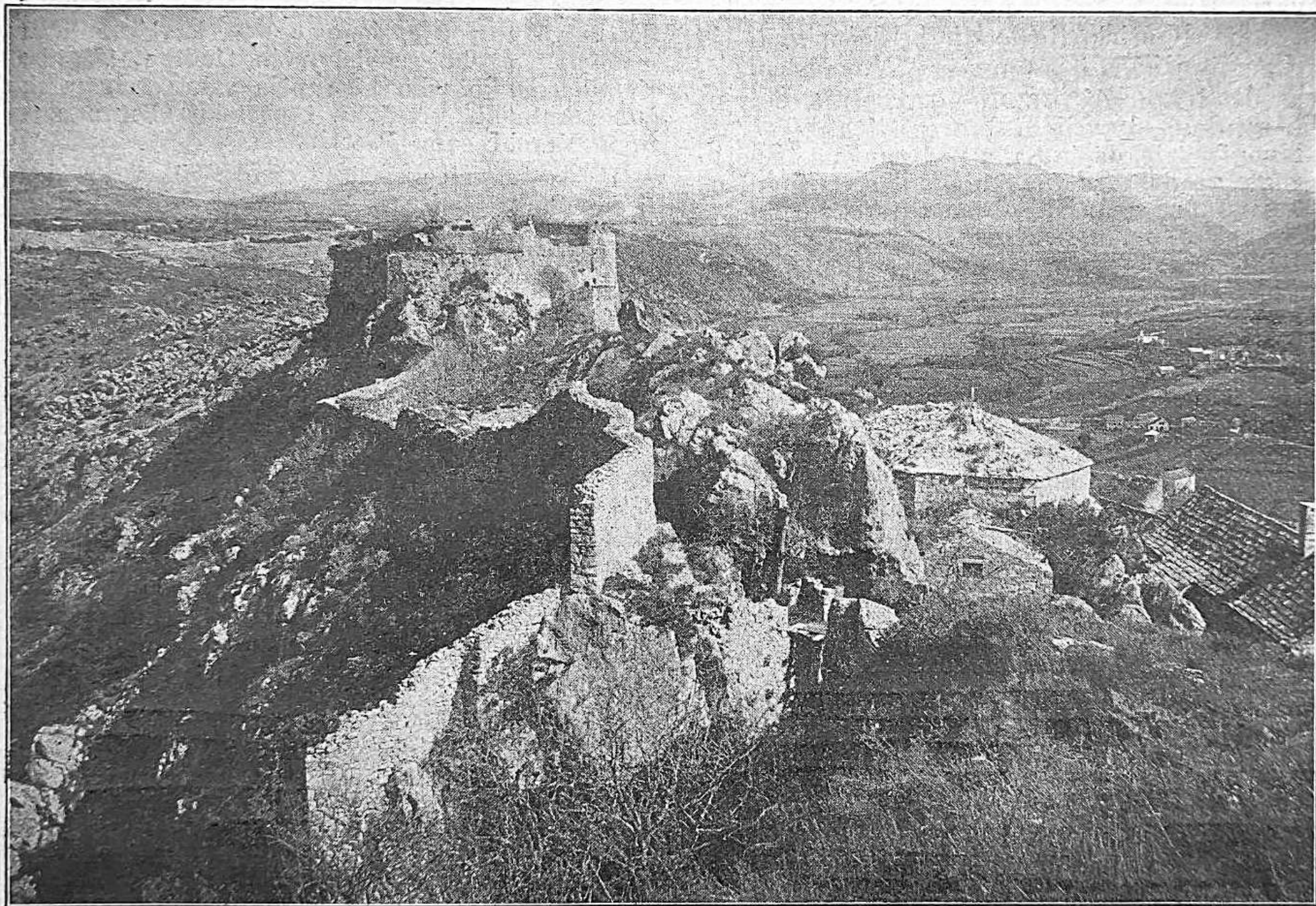
VJEKOSLAV KLAIĆ:

STARI HRVATSKI GRAD KNIN.

Stari hrvatski kraljevski i kneževski grad Knin diže se uz desnu obalu Krke nad današnjim trgovištem istoga imena, i to u onom dijelu sjeverne Dalmacije, gdje su bile starohrvatske župe: kninska i donekle psetska. Knin se dieli na dvoje: na grad i na novu varoš. Grad se opet dieli na gornji i dolnji grad.

U dno južne strane kninskoga polja uzdiže se osamljeno i strmo brdo (Spas, Monte S. Salvador). Od iztoka i podneva nešto se ulieže, a k vrhu se suzuje i kao zarubljeno ostaje. Na tom zarubu podigoše stari Hrvati jaku tvrdjavu (grad), a izpod nje čvrsti županski grad (podgradje). Stara tvrdjava jest brdo okomice pada, tu su nizke, a gdje se strmo obara ili je kakva pukotina bila, tud je trebalo i zidine više podignuti.

U dolnji, pravi grad silazi se na golema i čvrsta, zapriečnicami i prevratnicami utvrdjena vrata, preko uzdižućih se i spuštajućih mostova jednom, sa obie strane visokimi zidovi i tornjevi učvršćenom ulicom. Ovaj dio grada stoji posve razstavljen, do jedno 100 do 125 met. niže od gornjega grada, obuhvaćajuć bokove brda, te je takodjer sa svih strana opasan visokimi i jakimi bedemi. I u ovaj, kao i u gornji grad ulazi se iz nove varoši, takodjer sasvim razstavljene, preko mostova na spust i uzdig na gorostasna utvr-

Pogled na stari grad Knin, gdje su boravili knezovi i kraljevi hrvatski i gdje su se držali hrvatski sabori.

današnji gornji grad, a nekadanji županski grad (podgradje) današnji dolnji grad.

Gornji grad ili prava tvrdjava proteže se kao i kninsko brdo od juga prema sjeveru do preko 260 met. Sva je ova tvrdja opasana previsokimi, debelimi i vrlo jakimi zidinami, koje su na nekim mjestima, gdje je položaj zahtijevao, do 26 metara uzdignute. Gdje djena vrata i ulicom sa visokimi zidovi i tornji učvršćenom. U dolnjem ili pravom gradu nahodi se uz ogromne obranbene zgrade, prostrane vojničke kasarne velike oružane podzemne barutane duge svodove, široke bolnice, iztaknuta braništa, takodjer i liepih palača, ukusnih stanova, dražestnih perivojića, a u sriedi prostora crkvica sv.

Ivana. U tom su gradu često stanovali naši kraljevi, bani, župani i ini dostojanstvenici, i ovdje su državni sabori saborovali.

Na podnožju kninskoga brda od jugoiztoka sagradjena je nova varoš Knin, iz koje vodi odug most preko Krke na lievu obalu iste rieke. Kninska je varoš odviše uzahna, zbita u kutić. Tik uz rieku Krku sagradjen je red dosta liepih kuća i palača, sve jedna s drugom spojena; pročelje im gleda na jedinu, široku i s obje strane dućani narešenu ulicu, što preko ciele varoši provodi. Knin nema velika obzora ni slobodne propuhe a gdjekad je u najdolnjem dielu i povodnji izvrgnut.

Na jugu Knina vidi se selo *Biskupija*, gdje su nekoć bili dvori kninskih biskupa. Na Kninskom polju, kojim protiču osim Krke još potoci Orašnica, Butišnica, Radieljevac i Mračaj, ima mnogo razvalina iz starije dobe. Konjsko brdo dieli Kninsko polje od još divnijega i pitomijega *Kosova polja*, koje je takodjer prepuno razvalina starinskih gradova, tvrdjica, dvorova i kula.

Mnogi misle, da je Knin podignut na temelju staroga grada *Ardube*, kojega je Germanicus g. 9. po Is. za zadnjega dalmatinskoga rata razorio, pošto su mu se žitelji veoma hrabro otimali, te su iste žene voljele sa svojom djecom poskakati u vatru i rieku, nego da padnu Rimljanom u roblje.

Knin se prvi put spominje za Hrvatâ u polovici 10. stoljeća, te bijaše tada stolica istoimene župe hrvatske. Ime mu je tada bilo *Tenen* (Τὸ Τενήν). Osobito u 11. stoljeću podiže se znamenitost Kninu. God. 1078. desio se je u Kninu (in Teneno) kralj Dimitrije Zvonimir, isto tako i g. 1087. Posljednji kralj hrvatski Petar Svačić učini dapače Knin svojim priestolnim gradom (sedes enim huius regis — Petri — et solium iz Tene erat civitate). Najstariji poznati župan u kninskoj župi jest Jurina (g. 1076—1078.)

Knin je i u crkvenom pogledu znamenit, jer su ovdje hrvatski kraljevi zasnovali biskupiju hrvatsku, a biskupa postavili ujedno za svoga dvorskoga velmožu i kancelara, te mu podčinili svu zemlju preko Velebita do Drave i Dunava. Biskup kninski kao hrvatski dvorski biskup svuda je dvor i vladaoca pratio; pa je on držao na neki način ravnovesje napram biskupom dalmatinskih primorskih gradova. Najstariji poznati biskupi kninski (dotično hrvatski) jesu: Marko (g. 1042.), Adam (g. 1062.), Rajnerije (g. 1066.), Anastasije (g. 1069.), Gregorije (g. 1078 do 1085.) itd. Stolica biskupova ne stojaše u gradu, nego na jugu grada u krasnu predjelu. I sada se istim imenom naziva »Biskupija«, gdje su nekoć bili biskupski dvori, kojih se ostatci razabiru. Oni su srušeni osobito u vrieme turskih navala, u njih su ponajviše kninski dizdari, a poimence krvopija Jelašković obitavali i po svom ih načinu izprezidjivali. Crkva uz biskupov dvor bijaše vrlo krasna i oble spodobe, a posvećena bl. dj. Mariji. Po ruševinah, koje se vide, može se razabrati kolika i kakva je bila.

Da u ničem ne zaostane sjajnost kninskih biskupa, ustanovljen bi također i kanonički sbor. Stan kanonički bijaše medju gradom i biskupovimi dvori, blizu crkve sv. Marije, na jednom poluotoku uz rieku Krku. U sredini toga ogromnoga stana uzdizala se je kaptolska crkva posvećena sv. Bartolu. Ruševine ogromne kaptolske zgrade i crkve vide se još dobro, te ih puk i danas još zove »kaptol«. Kralj Petar Krešimir darova znatna dobra kninskomu kaptolu. Ovaj sbor odabra si za savjetnika sv. Barišu, kojega slika bijaše urezana na pečatu kaptolskom. Tim su se pečatom ne samo kaptolski, nego i svi državni spisi, javne izprave, i iste kraljevske povelje i darovnice pečatile i uzakonjivale, kako nam svjedoče one, što se još u trogirskom i spljetskom arhivu nahode. Taj ugled i čast kaptolskoga sbora trajaše do početka 16. stoljeća.

Po izumrću domaće dinastije (kraljevske kuće) u Hrvatâ prestade Knin biti priestolnicom, ali ostade i nadalje dosta znamenit grad poradi svoga položaja, te su ga zato i zvali »ključ Hrvatske«. I kninska biskupija izgubi svoju nekadanju važnost, čim je god. 1093. kralj Ladislav osnovao zagrebačku biskupiju. Godine 1185. obuhvatala je kninska biskupija samo 3 hrvatske župe: kninsku, vrhričku i psetsku (Tenin campum, Verchrecam, Pset).

U 13. stoljeću nalazimo grad Knin u kraljevskih rukuh. Kad je kralj Bela IV. svoga mladjega sina Belu imenovao vojevodom hrvatskim, podje majka mladoga vojvode u ljetu g. 1263. s njim i u pratnji mnogih velikaša i vojske put Hrvatske. Tuj se nastani ona u kraljevskomu gradu Kninu (in castro Tiniensi), te sazove sabor Hrvata, osobito velikaša, da se mladomu vojvodi poklone i da o boljku zemlje viećaju i razpravljaju. Kraljica boravljaše ovom prilikom sa sinom si vojvodom Belom duže vremena u gradu Kninu, pače dade u nj zatvoriti neke pljetske gradjane prije svoga povratka u Ugarsku.

Godine 1322. desio se je kod Knina (apud castrum Tiniense) kralj Karlo Roberto. Ovamo dodje i ban Mladen Šubić sa darovi, da se kralju pokloni i milost u njega izprosi, nu kralj ga povede sa sobom u Ugarsku u zatvor. Malo zatim podiže se u Hrvatskoj mjesto Mladena Šubića moćni knez Ivan Nelipić, koji zavlada i gradom *Kninom*. Kao što su prije svi hrvatski knezovi bili ustali na Mladena Šubića, tako se sada složiše proti Ivanu Nelipiću Cetinskomu. Na čelu tomu savezu bijaše Gjuro Šubić, a njemu se pridružiše druga hrvatska gospoda i četa bosanskoga bana Stjepana Kotromanića. S ovom vojskom podje Gjuro Šubić pod Knin, da ga uzme Ivanu Nelipiću, te se utabori kod *Topolja* (Tininium in Topolie), gdje je očekivao čete Fridrika kneza senjskoga i Zadrana. Nu u to nahrupi Ivan Nelipić, razbije Gjuri Šubiću vojsku, a njega sama zarobi.

Grad Knin ostade sada i nadalje u rukama cetinskoga kneza Ivana Nelipića. Ostavivši ovaj nakon smrti svoje udovu *Vladislavu* i malodobnoga sina Ivana, zahtievaše kralj Ljudevit I. od udove Vladislave, da se odreče Knina, jer da je to od davnine kraljevski grad. Kad ona na to ne pristane, pošalje Ljudevit I. proti njoj u rujnu 1344. bana Nikolu sa 4000 momaka, da joj ga silom otme. Ban Nikola pade pod Knin (Tnini castrum), ali ga ne uzmognu uzeti, jer

je bio čvrst i visok (oppidum... mirae altitudinis, nec non et fortitudinis est convallatum). Da bi Vladislavu prisilio na predaju, poče on sav okoliš Knina harati, polja pustošiti i vinograde sjeći; nu ni to nije prudilo. Napokon odluči jurišem osvojiti brdo *Spas* (montem Spas), koje je gospodovalo i sad gospoduje Kninu; nu uzprkos nečuvenoj hrabrosti svoje vojske ne mogaše ipak uspjeti. U to se predomisli i udova Vladislava, te pobojav se, da bi ipak mogla konačno podleći, poruči banu, da je spremna s kraljem se nagoditi. Poslanik njezin ode zbilja kralju i izruči mu grad, a na to ostavi ban Nikola Knin. Nu kad je kasnije kralj htjeo Knin pod svoju vlast staviti i svoje ljude za upravitelje namjestiti, opre mu se Vladislava, potaknuta na to krbavskimi knezovi Kurjakovići. Sada planu kralj gnjevom, te odluči makar i pol državnoga blaga potrošiti, te Vladislavu i ostalu opornu gospodu hrvatsku upokoriti. U srpnju 1345. podje dakle Ljudevit sa vojskom od 20.0000 momaka put Hrvatske. Već kod Bihaća dodjoše mu u susret mnoga gospoda hrvatska, te mu se poklone. Malo zatim eto predanj i kneginje Vladislave sa sinom, te mu izruči Knin (oppidum Tnini cum suis pertinentiis). Kralj tom prilikom mladomu Ivanu Nelipiću dade u zamjenu neke predjele u cetinskoj župi.

Tako dospije Knin opet u kraljevske ruke. Godine 1353. sazvao je u grad Knin ban Nikola striše hrvatske na državni sabor, koji je trajao preko deset dana. Na taj sabor dodjoše knezovi Frankapani, knezovi Kurjakovići iz Krbave, Budislav Ugrinić i drugi; a razpravljala se je medju inim i tužba kninskoga biskupa Blaža radi desetine.

Za burnih vremena iza smrti Ljudevita I., za pokreta hrvatskoga g. 1382—1409. više je puta Knin igrao znamenitu ulogu, osobito od onoga časa, kad je bosanski kralj Stjepan Tvrtko zamislio osvojiti cielu Hrvatsku i Slavoniju. Već g. 1388. bijaše Knin u vlasti bosanskoga kralja, te ovaj pošalje u studenom iste godine vojvodu dolnjih krajeva Hrvoja Vukšića i brata mu Vojslava kao svoje zastupnike u Knin, da pozovu dalmatinske gradove na predaju. Badava je g. 1390. ban Detrik Bubek obsiedao Knin, on ostade i nadalje u vlasti bosanskoj. Istom kad je g. 1394. Nikola Gorjanski upravo pod Kninom (prope castrum Tinnyn) porazio bosanskoga vojvodu Vuka Vukčića, dospije Knin opet pod Sigismunda. Poslie nesretne bitke kod Nikopolja boravio je kralj Sigismundo na svom povratku u Ugarsku g. 1397. skoro mjesec dana (od 10. siečnja do 6. veljače) u Kninu, izdavajuć razne odredbe, da podpuno umiri Hrvatsku i Dalmaciju. Godine 1401. medjutim bijaše Knin opet u vlasti bosanskoga kralja Stjepana Ostoje, koji je dapače sâm neko vrieme u njem stanovao. Malo zatim zavlada Kninom Sigismundo.

U 15. stoljeću prebivao je u Kninu obično *banovac ili podban* (vicebanus) Hrvatske i Dalmacije, koji je ujedno bio i župan kninski. U to isto doba nalazimo takodjer, da je Knin ili Tnin stolno mjesto kninskoga plemenskoga suda (»stol tninski«). Godine 1435. sude u Kninu Ivan Vladkov Milinić i drugi sudci stola kninskoga (iudices iurati nobilium Croatorum sedis Tiniensis) po zakonu i običaju hrvatskom (de consuetudine regni Croatie); isto tako rješavaju g. 1451. u Kninu (»Na Tnini«) »Tomaš Bojničić iz Plavna, banovac Dalmacie i Hrvat, Ivan Martinušević iz Bohočina, Radoj Bojničić iz Plavna i Paval Berislavić iz Vrhrike, sudci rotni plemenitih Hrvat stola tninskoga« neku parbu Marka Deaniševića i Jurja Henčića.

Godine 1469. spominje se prvi put samostan franjevaca u Kninu. Poslie pada Bosne prietijaše Kninu dnevice pogibelj od Turaka, dok ga napokon g. 1522. Turci zauzeše. Tomašić u svojoj kronici kaže, da ga je neki Dimitrija (razianus nomine Demetrius) predao Turkom skoro bez ikakova odpora. Odsele se za Knin otimaše i mletačka republika već radi njegova položaja. Foskolo osvoji Knin g. 1649., topove spusti u Krku i razori nasipe. Ali opet ga osvoje Turci i uzpostave tvrdjavu (g. 1653.), koju su badava jurišali general Lorenzo Dolfin i vojvoda Janko (g. 1654.). Napokon kninski zapovjednik Muhamed Arlugbegsade bješe prisiljen predati grad Mletčanom (12. rujna god. 1688.); pa bude smaknut, prem si bješe izprosio slobodan odlazak. U ratu g. 1809. bude Knin utvrdjen od Francuza, a g. 1813. dne 30. listopada preda se ličkoj pukovniji.

Na nekadanje tursko vladanje u Kninu i okolici mu spominju: *Uzdah kamen* sa podzemnim jezerom, u koje da je glasoviti junak franjevac Kesica natjerao jednom Turke, izagnavši ih iz Drniša; zatim drveni *Bulin-most*, koji da je neka pašinica dala sagraditi.

(Preštampano iz Klaićeve knjige »Opis zemalja, u kojih stanuju Hrvati«, koju je godine 1881. izdalo Družtvo sv. Jeronima).

MARA MATOČEC, SELJAKINJA IZ PODRAVINE:

SUNCE ZAĐE . . .

Sunce zađe među dvem gorama,
Đuro zaspal među dvem ljubama,
Med Ružicom i med Fijolicom.
Fijolica na ruka j' zaspala,
A Ružica tiho govorila:
— Uzmi mene, Đuro gospodine! —
»Veraš ne ću, gizdava djevojko,
Jer ti imaš braca malenoga,
Malenoga, jako srditoga«. —
— Uzmi mene, Đuro gospodine!
Lako ti je bracu nagoditi
Crnom zemljom s travicom zelenom!
Otrovat ću braca malenoga,
Malenoga, jako srditoga:
Moj ti bratac ne će dodijati.
Uzmi mene, Đuro gospodine! —
»Ne ću tebe, gizdava djevojko!
Kak bi brata, tako bi i mene.
Kada bi se mene naužila,
U grob hladni bi me položila,
Majku moju u crno zavila,
A sestricu duvnom učinila«.

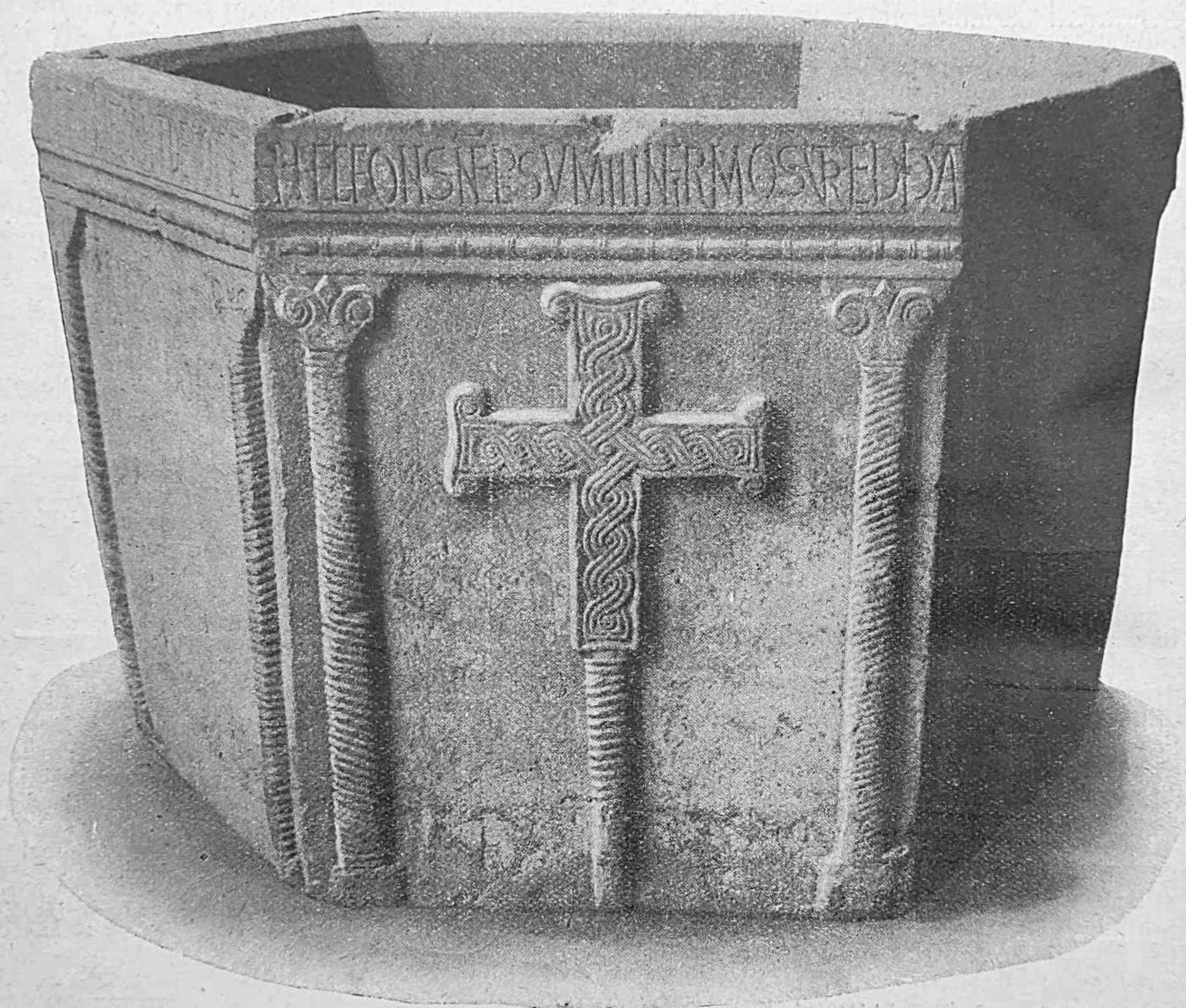
PROF. LJUBOMIR MAŠTROVIĆ:

STARI HRVATSKI GRAD NIN.

U doba hrvatskih narodnih vladara (knezova i kraljeva) bio je Nin jedan od najvećih i najznatnijih gradova; bio je najprije sjedište ninske županije i vrlo prostrane ninske biskupije, a kasnije i prijestolnica hrvatskih knezova pa i kraljeva. Razumljivo je dakle, da i grad Nin mora obilovati starohrvatskim spomenicima, premda je i sam grad kao cjelina danas za nas Hrvate dragocjen starohrvatski spomenik.

nom vrlo razvijena. Na nekadanje bogatstvo toga grada upućuju nas i neki sačuvani spomenici. Tako je na gradskim vratima uzidana od kamena izklesana pogača (kruh) i vinska posuda. Znak, da je tu bilo obilje brašna i vina! Slični kameni spomenici nalaze se i na nekim sgradama u gradu, kamo su ih uzidali naši pređi, da ih spase od propasti.

Grad Nin ima i danas dvoja glavna vrata

Krstionik s nazivom kneza Višeslava, koji se nalazio u stolnoj crkvi u Ninu, a sada se čuva u muzeju Korez u Veneciji

Kad je Nin osnovan, ne može se točno ustanoviti, ali se znade, da je još prije Krista bio vrlo moćan grad. Po narodnoj predaji smatrao se Nin sa svojom okolicom još u doba Liburna hambarom čitave Dalmacije. Prostrano »Ninsko polje« bijaše u ono doba vrlo plodno, a trgovina pomorska s Ni-

(Donja i Gornja), a u starom i u srednjem vijeku imao je i više vrata, tako »ribarska i kneginjska«, o čem imamo još i danas vidljivih tragova.

Nin još nije arheoložki iztražen i proučen. Ono, što se do sada radilo, može se smatrati tek početkom sistematskog arheoložkog iz-

traživanja. Ipak su već ti početci dali velikih odkrića i vrijednu historičku građu za proučavanje hrvatske narodne povijesti.

Ivan Kukuljević u svom »Izvjestju o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim« naglasuje znamenitost starohrvatskih crkava u Ninu, te osobitu vrijednost mramorne krstionice u Ninu iz doba kneza Višeslava (oko godine 800.), koja se (ukrađena!) sada nalazi u Veneciji. O ninskim starohrvatskim spomenicima pisali su do sada strani i naši učenjaci: ninski plemići Ivan Kašić (u XVII. vijeku) i Juraj Caridi (u XVIII.), Marchio Sorari († 1799.), Ferrari-Cupilli, njemački učenjak Eitelberger, Englez Jackson, Talijan Bianchi, pa naši: Rački, Bulić, dr Jelić i drugi.

Najvažnija (upravo monumentalna) skupina starohrvatskih spomenika u Ninu je tako zvani Prijestolni dvor. Izkopavanjem te skupine započeo je dr Jelić godine 1910. (Vidi Jelićevu knjigu »Dvorska kapela sv. Križa u Ninu«, izdala Jugoslavenska akademija godine 1911.), ali je rad oko toga prekinut svjetskim ratom, a do danas ni od koga nije nastavljen.

Tloris Prijestolnog dvora ima oblik pačetvorine, duge 52.75 m, a široke 48.50 m s pročeljem prema sjeveroiztoku. Na iztočnom uglu dvora nalazi se znamenita kapela sv. Križa (Slika 9), koju je u VIII. stoljeću sagradio ninski župan Godeslav, kako nam to dokazuje sačuvani latinski nadpis na kamenom nadvratniku, te je bila Godesavljev mausolej, jer je u toj kapeli pronađena grobnica s više kostura mužkih, ženskih i dječjih, a u njoj je nađeno srebrenih, zlatnih i bjelokostnih nakita za mužke i za ženske. Čini se dakle, da je Prijestolni dvor postanjem mnogo stariji od Godesavljeva mauzoleja (kapele sv. Križa).

Posjed kapele sv. Križa smatrao se najbogatijom i najstarijom hrvatskom nadarbinom. Nadarbenik sv. Križa bio je dvorskim kapelanom u Ninu (»regis capellanus«), pa se to spominje i u znamenitoj povelji, koju je u prijestolnoj dvorani u Ninu godine 1069. izdao kralj Petar Krešimir. Zvono na toj kapeli pozivalo je na sjednice županijske skupštine i kasnije na sjednice hrvatskoga sabora godine 1069., 1396. itd.

Zaslugom Ivana Kukuljevića spašen je bio taj najvrijedniji građevni starohrvatski spomenik od posvemašnjega rušenja, od kojega mu na žalost sada opet prijeti opasnost.

Kapelu sv. Križa pretvorio je dr Jelić u muzej, gdje su pohranjeni najljepši ninski građevni spomenici, od kojih je za vrijeme talijanske okupacije (1920.—1922.) mnogi komad nestao. Tu crkvicu smatraju strani (a napose englezki) učenjaci najstarijom našom sačuvanom građevinom i uzorkom izvornoga slavenskoga graditeljstva (Jackson: »Is valuable as an exemplar of genuine Slavonic architecture«).

U ninskom muzeju među ostalim spomenicima spremljen je i uklesani nadpis crkve sv. Ambroza, datiran za vladanja kneza Branimira, kapitel nebnice sv. Marije iz IX. stoljeća, nadgrobna ploča hrvatskoga kneza Jurja T. Šubića oko godine 1303. (sa visokim kneževim relijefom), te oveći broj ulomaka baptisterija, pluteja, vratnica, pločâ itd. s hrvatskom ornamentikom.

U stolnoj (a sada župnoj) crkvi nalaze se dva dragocjena moćnika iz VIII. stoljeća, umjetnički izrađena. U jednom je lopatica sv. Asela.

Na sjeverozapadu grada bijaše u rimsko doba hram Dijanin i Amfiteatar. Na ruševinama toga hrama sazidana je u kršćansko doba crkva sv. Mihovila, koja je kao podrtina početkom XX. vijeka srušena, te se taj dio grada arheoložki prokopao i proučio, a nađeni rimski kapiteli ostavljeni su na mjestu, koje je ograđeno.

Toliko u kratko napomenuh o ninskim spomenicima s nadom, da će i ovo biti dovoljan poticaj prijateljima hrvatskih starina, da namaknu sredstava, kako bi se i u Ninu nastavilo proučavanjem naše zakopane povijesti kulturne i političke iz starohrvatskoga doba, jer je čitav Nin zastalno najljepši, ali još neproučeni starohrvatski muzej.

MARA MATOČEC, SELJAKINJA IZ PODRAVINE:

CAREVA BOL.

Carica se skupa s carem šeće,
Car se šeće, ko da mu se ne će.
Gleda njega gospoja carica,
Vidi, da je zabrinuta lica,
Pa ga pita: »Care, gospodare,
Kakve brige tebe su nastale?
Il si srdit na me ljubu svoju,
Il si srdit na dječicu moju,
Ili su ti sluge nevaljane?
Reci meni, gospodine care!«
Odgovara care gospodare:
»Nit sam srdit na te ljubu moju,
Nit na djecu i moju i tvoju,
A slugam je lahko pogoditi:
Koj ni dobar, taj može otići.
Al mi srdce puno tuge jada,
Što mi narod strada baš od glada.
Bolje, da me ni na svijetu nije
Nek slušati, da mi narod mrije.
Čemu l' mene svijetla kruna moja,
Kad mi srdce ne ima pokoja.
Srdce plače, a duša me boli,
Kleti glade što mi narod mori?«

DON MATE KLARIĆ, (BENKOVAC):

ZAŠTO JE OSNOVANO HRVATSKO STARINARSKO DRUŽTVO U KNINU I KAKO JE ONO UREDILO PRVI MUZEJ HRVATSKIH SPOMENIKA.

Mali je, vrlo mali, broj hrvatskih sinova i kćeri u današnjim naraštajima, koji bi što pobliže znali o postanku i radu *Hrvatskoga starinarskog družtva u Kninu*, makar bi ga radi njegove kulturne važnosti i znamenitosti morali baš svi poznavati. Još je manje onih, koji su se — vođeni patriotskim žarom ili dajbudi živom željom, da novim vidicima i dojmovima obogate dušu svoju — jednom bar u životu potrudili do danas malene, ali ubave dalmatinske varoši, a nekoć kraljevskoga prijestolnoga grada Knina, da pohode u njem posve čednu i običnu, ali vanrednim starinarskim blagom prenatrpanu sgradu, koja na sebi nosi nadpis: *Prvi muzej hrvatskih spomenika*. Kriva je bez sumnje tomu dosta i prevelika skromnost same družtvene uprave, koja kraj ozbiljno shvaćene svoje zadaće nije dospijevala da sgodnom (ako i ne zvučnom) reklamom — tom današnjom vladaricom svijeta — krči sebi put u srdca sinova ljudskih i nakon tolikih sretnih obreta ili odkrića u njih podržaje živ zanos; ali još više kriv je nemar, radi kojega je godine 1924. učenjak svjetskoga glasa, profesor J. Strzygowski, zanesen bogatstvom hrvatskih spomenika u kninskom muzeju, a vođen ljubavlju prama znanosti, javno i bez uztručavanja sred bijeloga Zagreba u lice dobacio prijekor cvijetu hrvatske inteligencije, pitajući: »Koliko je vas, gospodo, koji ste vidjeli muzej hrvatskih starina u Kninu? Koliko li vas taj muzej podupire?« ...

Osiguran obstanak Hrvatskog starinarskog muzeja u Kninu.

Ovaj pokudni nemar i kulturno neshvaćanje kraj gotovo neprekidne maćuhinske nesusretljivosti svih bivših bečkih, a i beogradskih naslijednih im vlada — izim jedne — činili su, da se je Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu od svoga postanka uvijek moralo boriti sa sijaset potežkoća i nepogoda, da je najzad i na umor došlo i da bi sigurno bilo svršilo, da se nije dugogodišnji i zaslužni predsjednik njegov fra Luigji Marun u pravi čas sjetio, gdje da uspješno potraži i nađe životnog lijeka, nuždne pomoći i zdravog razumijevanja za bolno stanje svoga mezimčeta. Čovjek, koji je inače sebi na srdce uzeo sve druge brige javnoga života hrvatskoga naroda, i u čijim su rukama sve niti velikoga hrvatskog seljačkog pokreta nije mogao ostati gluh na sdvojne vapaje družtvenoga predsjednika, da se naime Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu (koje je tolikim zamjernim zaslugama zadužilo znanost u obće, a hrvatski narod napose) očuva i spasi istomu narodu, znajući, da su slične ustanove kod drugih naroda, koji su odnjihani u kudikamo sretnijim prilikama, možebiti samo ponos i dokaz njihova kulturnog napredka, ali za naš mali i tolikim napastima izloženi narod su takve ustanove — u ovom slučaju sbirke hrvatskih starina u kninskom muzeju — njegova svetinja, svjedočanstvo njegove prošlosti, obrana i zalog bolje mu budućnosti. G. Stjepan Radić, kao eminentno naobraženi muž, razumio je na prvi mah, o čem se radi, i prirođenim mu pronicavim sudom stvori u sebi shodne zaključke, što bi sve trebalo učiniti za spas i napredak kninskog starinarskog družtva. I sada nakon izmjene misli s družtvenim predsjednikom, pomenutim o. Marunom, i nakon odlučnog njegovog koraka družtvu bi u najskorije vrijeme brigom hrvatskih oblasti imao biti zajamčen obstanak tako, da bi preporođeno i stalno moglo pristupiti k izvađanju najprečih od tolikih svojih zamašitih osnova.

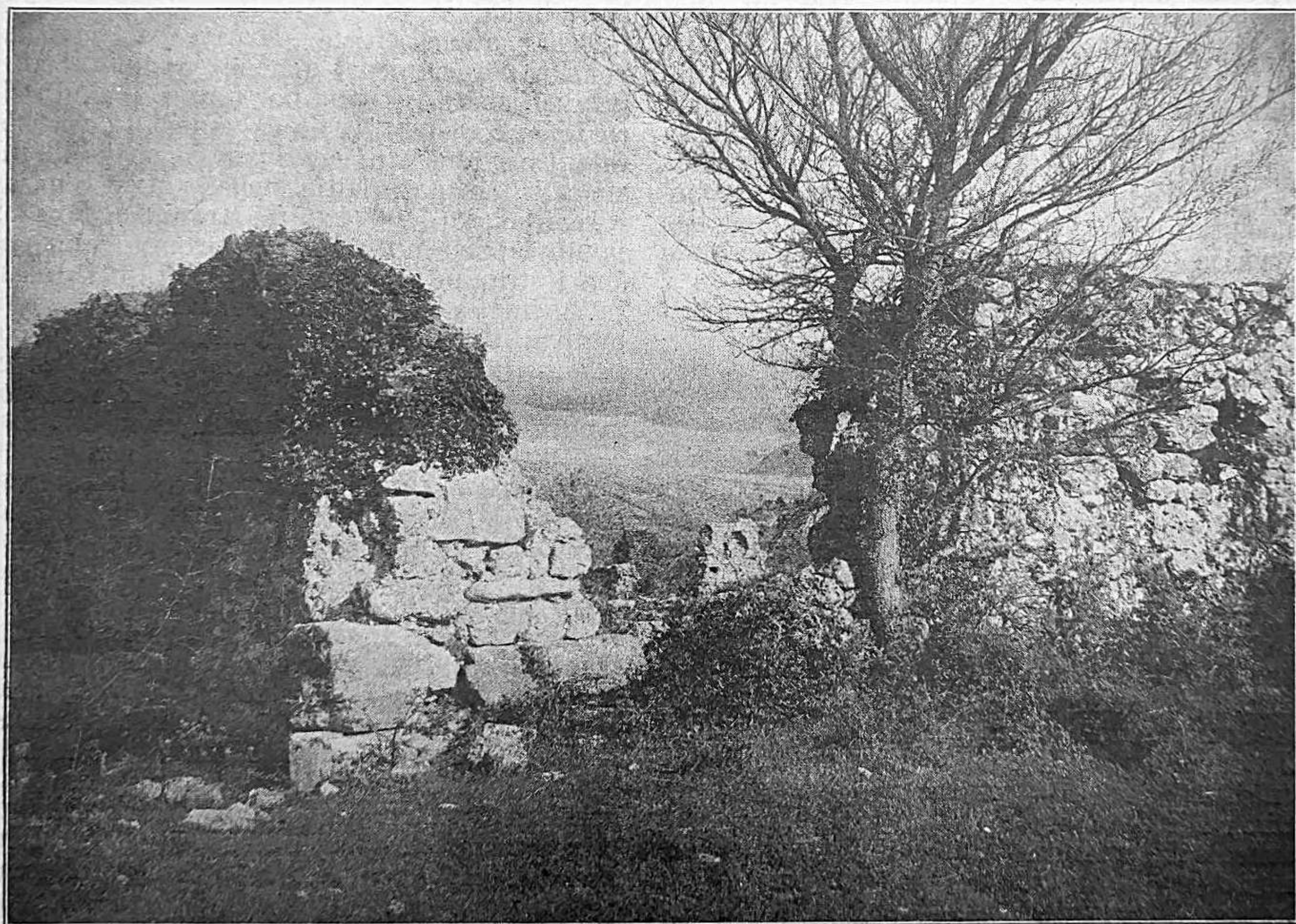
Proslavimo Marunovu 70-godišnjicu obnovom Hrvatskog starinarskog družtva.

Napokon cvijet hrvatske inteligencije, kao da je uvidio svoj grijeh prama ovoj kulturnoj tekovini, hoće da ga okaje i popravi, jer na poticaj iz bijeloga Zagreba širom domovine, u krugovima inteligencije i šire javnosti, vrše se pripreme, da se dostojno proslavi 70-godišnjica čednog ali u zaslugama za hrvatski narod davno osijedjelog fratra Maruna (Slika 2.) četrdesetgodišnjeg predsjednika Hrvatskog starinarskog družtva i neprekidnog čuvara Prvog muzeja hrvatskih spomenika u Kninu.

Na daleko poznata čednost Marunova sigurno će zazirati od svake proslave, i on bez sumnje negdje u kutu svoje sobice smišlja sgodan način, kako da sve odkloni, jer nikad nije tražio sebe ni svoju slavu, nego korist i slavu onoga naroda, za koji eto živi i umire, ali kad već tako mora biti, te kad je upravo s ovom obćom proslavom skopčana na široko zasnovana reorganizacija Hrvatskog starinarskog družtva i osiguranje njegova muzeja u Kninu, on će se prikloniti jedino zato, što će ipak jednom moći vidjeti ostvaren najljepši i glavni san svojega života, san,

koji ni u najtegotnijim danima, kad bi svaki drugi na njegovom mjestu prosto očajavao, nije napustio.

I ja bih htio, da kao stari poklonik o. Maruna i njegovih vrlina i zasluga doprinesem i ako najsiromašniji dijelak istinskog priznanja prigodom njegove proslave. To je jedno; a drugo kao ljubitelj hrvatskih starina i kao povjerenik kninskoga družtva u ovom osobito znamenitom času, kad se ozbiljno preglo o njegovom preporodu, hoću da hrvatski seljački svijet u nizu članaka u Seljačkoj Prosvjeti upoznam s postankom i radom Hrvatskog starinarskog družtva u Kninu i s važnosti i znamenitosti, koju za hrvatsku prošlost, sadašnjost i budućnost hrvatskoga naroda predstavlja Prvi muzej hrvatskih spomenika. A hrvatsko seljačtvo kao zdrava jezgra našega narodnog bića, koje je napose nakon krvavoga svjetskoga krštenja dokazalo toliko smisla i izpravnog razumijevanja za sve, što ozbiljno zasijeca u obstanak i napredak njegov, pokazat će u obilnoj mjeri prostranu ljubav svoju i ovom prigodom, podpomažući moralno i materijalno, da Hrvatsko starinarsko družtvo sa svojim muzejem u Kninu, pomlađeno i na svoje noge osovljeno, uzmogne nesmetano nastaviti za neko vrijeme učmali i prekinuti rad, kako bi izkupilo veliku zadanu riječ, koju je pri osnutku svomu narodu zadalo, a koju je na udivljenje velikim dijelom već do sada izkupilo. Seljačka braća i sestre, koji su kroz toliko godina znali izdržati toliko nepravda i progona zbog svoje probuđene čovječne i rodoljubne svijesti, a ipak su kraj toga još dospijevali, da u pomoć pritječu izgladnjeloj dalmatinskoj i hercegovačkoj sirotinji, znat će, htjet će i dospjet će valjda pripomoći u spasavanju i obnovi dviju svojih kulturnih ustanova, a tako će biti najljepše proslavljena 70-godišnjica našeg zaslužnog o. Maruna.

Izkopana starohrvatska biskupska katedrala sv. Marije u Biskupiji kod Knina.

Stoga, nošeni poletom najsmjelijih nada, unapred već osjećamo radost, da će još u kraljevskom Kninu i da posred sabranoga hrvatskoga seljačtva uz pogodnost izgrađene ličke željeznice, koja danas eto sretno spaja dalmatinsku braću s onom preko Velebita, moći da hodočaste k svetim grobovima otaca u kraljevskom Kninu i da posred sabranog blaga hrvatske kulture i slave u novoj — hrvatskog naroda dostojnoj — muzealnoj sgradi pozdrave sijeda, ali još živa i mladenačkim žarom prodahnutog o. Maruna kao

osnivača i predsjednika Hrvatskog starinarskog družtva i čuvara hrvatskih spomenika, crpeći iz blagih usta njegovih okrepnu nauku: eto, što sve može uz rodoljublje uztrajan rad i neslomiva volja. Dao Bog to i pomogao!

Prvi pronalazci hrvatskih starina.

Sve hrvatske zemlje beziznimno obiluju starinskim spomenicima svake vrsti, počam od starih novaca i grobnih nadpisa do velebnih bazilika iz svakog doba: od one predhistorijske, ilirske, grčke, rimske i starohršćanske do hrvatske, turske i mletačke. Rječitim su dokazom tomu uz još postojeće uzgor spomenike na prvotnom njihovom mjestu (kao Dioklecijanova palača u Splitu, sv. Donat u Zadru itd.) bogate sbirke naših muzeja u Zagrebu, Kninu, Splitu, Sarajevu i u spomenutom otetom nam Zadru. Ali Dalmacija — ta iza stare Helade i cvjetne Italije najklasičnija zemlja, budući naravni most, koji spajaše Iztok sa Zapadom — prva je između sviju, koja je baštinila smisao grčkoga i rimskoga svijeta za ljepotu i umjetnost, i zato se ona posebice odvaja bogatstvom svojim u pogledu spomenika, što se tiče i broja i znamenitosti njihovih, a tim je od pamtivijeka privlačila i još sveudilj privlači oči čitavoga svijeta.

Don Frane Bulić, jedan od najpozvanijih sudija na ovom polju, u jednom od zadnjih svojih radova — »Razvoj arheoložkih iztraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij«. (Štampano u »Zborniku Matice Hr-Hrvatske«) — naveo je izcrpivo sve domaće i strane pisce, koji su počam od X. vijeka pa sve do naših dana bud nuzgredno bud namjerno svraćali svoju pažnju na Dalmaciju gledom na mnogobrojne njezine spomenike. Još davno prije njega, godine 1885. Nestor (najstariji od) hrvatskih arheologa, profesor Šime Ljubić u svojoj razpravi »O napredku arheoložke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji« (u »Radu Jugoslavenske Akamemije«, knjiga 80., strana 148—164.) pobrojio je i osvrtom svojim popratio sve, što se važnije od proslavljenog pjesnika Judite, Marka Marulića, pa do Ljubićeva doba izvelo i napisalo oko starina u hrvatskim zemljama. Bulićeva navedena radnja ne samo što nastavlja Ljubićev prikaz nego ga znatno i popunjava. Ali sve do hrvatskog ili tako zvanog ilirskog preporoda nije naći ni jednoga pisca ili zapaziti kakvog pokušaja, koji bi se ma i približno samo odnosio na hrvatske starine kao takove. Kraj obilja grčkih, a napose rimskih starina, tko je do to doba i u snu mogao slutiti da ih ima, a kamoli da ih sustavno obrađuje. Pa ni onda, kad čarobnom svojom riječi usta Ljudevit Gaj, da svestrano udahne novi život u naš narod, i kad za brži procvat narodne kulture dođe na sretnu misao, da se što prije osnuje Družtvo prijatelja narodne izobraženosti ilirske, »komu bi glavno zvanje bilo obrazovanje jezika, sakupljanje knjiga i rukopisa tičućih se naše prošlosti, te marljivo sabiranje i sakupljevanje svakojakih stvarih, koje se na opredjeljene znanosti protežu, odkuda bi se složnom voljom i moći svih narodnih prijatelja narodne izobraženosti ilirske velika obćinska knjižnica i narodni muzeum podignuo«, — nije a ma baš nijednim cvijetkom polje hrvatske arheologije proklijalo, a kamoli da bi jedrim plodom uzorilo. Zato kao da je prije svega nedostajalo sgodnog i na domaku blizog područja, a još više zauzetnog na njem stručnjaka-radnika.

Tekar utemeljenjem »Družtva za jugoslavensku povjestnicu i starine« godine 1850. i izdavanjem »Arkiva« po Ivanu Kukuljeviću 1851. izgledalo je, da će se nešto dalje koraknuti u tom pravcu. Svakako najvećih zasluga u tom nastojanju stekoše Mijo Sabljar i Ivan Kukuljević iz uže Hrvatske, koji uz javnu i privatnu pripomoć proputovahu našim i stranim zemljama, da sabiraju i opisuju starine, što ih zapaze ili iztraže na svom putovanju. Tako Iv. Kukuljević na svom putovanju kroz Dalmaciju po prvi put izvješćuje o glasovitoj Zvonimirovoj ploči sa poznatim glagolskim nadpisom u crkvi sv. Lucije u Baškoj novoj na otoku Krku, zatim donosi prepis nadpisa kneza Godeslava sa gornjeg praga vrata nadgrobne kapele sv. Križa u Ninu (Slika 7.) a uz nadpis i sliku glasovite krstionice hrvatskoga kneza Višeslava (Slika 10.), koja 1746. iz stolne crkve u Ninu dospije u Veneciju, gdje se i sada ljubomorno čuva u Korrerovu muzeju. (»Arkiv« IV. godina 1857. strana 390 i sl.) »Arkiv« uztraja do godine 1875., a onda presta sa XII. knjigom. Družtvo, kojemu je »Arkiv« bio organom, produži još godinu dana, ali bez ikakova znaka života. Međutim učinjene propuste i zbog spomenutog prestanka »Družtva« i »Arkiva« nastalu prazninu nadomiještali su donekle drugi književni listovi i publikacije, kao časopis »Književnik« (od 1864. do 1866.), pa od 1867. u svojem »Radu« hvalevrijedna Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Tako između raznih stvari iz područja arheologije kao najinteresantniju tekovinu donosi nadpis kneza Branimira, (»Rad«« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti knjiga XXVI. str. 92 i sl.) što ga godine 1871. (kopajući temelje za župsku crkvu sv. Petra u Muću gornjem) odkri župnik Jerko Granić. Nadpis se čuva u zagrebačkom muzeju. Ali sve je to još razmjerno vrlo malo, da bi se moglo govoriti o hrvatskim starinama u pravom smislu, pa znatne promjene na bolje nijesu u tom donijeli ni nastavljeni pokušaji i radovi, kad je u Zagrebu godine 1878. osno-

vano »Hrvatsko arheoložko družtvo« s njegovim »Vijestnikom«, a u Splitu odpočelo se izdavanjem časopisa »Bullettino di archeologia e storia dalmata«, (Vijestnik za arheologiju i povijest Dalmacije), jer su se oba glasila pretežito bavila arheologijom grčkom i rimskom, premda ne propuštaju prigodu da svraćaju pažnju na spomenike srednjeg vijeka, koji svojim značenjem zasijecaju u prošlost hrvatskog naroda. Što više, hrvatske su starine, kao što je to i sasvim razumljivo bilo obzirom na svrhu prvoga, za koju je osnovan, u njem naskoro našle najljepše gostoprimstvo, dapače i podstrekača, a u njegovu uredniku, slavnom Ljubiću najsrdačnijeg zagovornika i prijatelja. Ipak sa svim tim bijahu to više manje mrvice na gospodskoj sofri i čine od prilike isti dojam, kao što ga proživljuješ, kad u splitskom muzeju, sred zapravo neprocjenjivog blaga rimskih (poganskih i starokršćanskih) spomenika ugledaš rijedke, osamljene i siromašne spomenike iz dobe hrvatske samostalnosti: Trpimirov iz Rižinica i kraljice Jelene od Gospe đene narodne svijesti, a ova je u njoj opet nalazila novih poriva i temeljitijeg opravdanja.

Kad je dakle i u Dalmaciji probuđena narodna svijest stala da unosi novi pravac i smisao života u šire slojeve njezina pučanstva, da naime slojevi toga pučanstva nijesu nikakova osamljena raja, osuđena da služi svojim višim gospodarima, već da su sastavni dio posebnog, ali umjetno i silom prilika razstrojena naroda, niknula je u glavi nekih odličnih prvaka ovoga buđenja zamisao za iztraživanje ništa ne manje nego baš »grobova hrvatskih vladara«. Uspješno izvedenje ove zamisli imalo je zadaću, ne samo da probuđenu narodnu svijest proširi još više ili bar održi u prvašnjoj snazi, nego da kod kuće kao i vani dokumentira opravdanost ciljeva, za kojima je razmahani pokret išao; to jest u prvom redu, da se razcijepani dijelovi hrvatskoga naroda, ugledajući se u primjer susjednih im Talijana i u živa nastojanja druge slavenske braće, među sobom slože i ujedine kulturno i politički i da tako

Držislavove ploče sa starohrvatskim ornamentima, nađene u bazilici sv. Bartola na Kapitulu kod Knina.

od Otoka u Solinu, koji kao da ti hoće reći: Brate, ne spadamo mi s ovima skupa!... Pravog zamaha hrvatskim starinam imale su naskoro dati skrozi druge prilike i — na području, koje je za nje po naravi bilo plodonosno.

Već je od drugih i više puta utvrđeno bilo, da je još od ilirskog pokreta gotovo u svakom podhvatu za promicanje narodne kulture izključivu ulogu igrala živa ćut domovinske ljubavi, kao što je i obrnuto svaki takav podhvat sam po sebi postajao novim žarištem i jačim podstrekom hrvatskom rodoljublju. Ako pak ova tvrdnja stoji za svaki podhvat, to napose vrijedi za hrvatsku arheologiju. Ona bo je naravno čedo probu- ujedinjeni zauzmu onaj položaj, koji ih prema brojčanoj snazi i važnosti zemljišta u državnom sklopu Austro-Ugarske po Božjoj i ljudskoj pravdi nesumnjivo ide. Među nosiocima ove ideje o iztraživanju hrvatskih starina u Dalmaciji iztiču se osobito dva franjevca, i to članovi redodržave presvetog Odkupitelja: o. Šimun Milinović (kasnije barski metropolita) i fra Stjepan Zlatović, poznati pisac povjestnoga djela »Franjevci redodržave presvetog Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji«. Prvi povodom jednog članka od Vicka Milića u podlistku »Katoličke Dalmacije« o crkvi sv. Petra u Solinu, gdje bi se krunili bili hrvatski kraljevi, napisa u Vijestniku hrvatskog arheoložkog

družtva« (1883. strana 13—17) članak »Solinski Sustjepan«, nastojeći dokazati, da se crkva sv. Stjepana s benediktinskim samostanom, o kojem splitski arhiđakon Toma u svojoj »Historia Salonitana« ostavi napisano, da se u njenom atriju (predvorju) nalaze grobnice hrvatskih kraljeva i kraljica — ima tražiti na mjestu jedan kilometar udaljeno od Sućurca u Kaštelima, kojim imenom da ga još uvijek narod zove. — Drugi povodom obaju navedenih članaka (vidi »Viestnik 1883., str. 52—55) svraća pažnju rodoljuba i učenjaka na još dvije slične zadužbine, koje bi vrijedilo iztražiti i proučiti, i to u kninskoj županiji drevnu baziliku sv. Marije oble (rotunda), te stolnu crkvu hrvatskoga biskupa u Kninu, koju utemelji pobožni kralj Krešimir godine 1050., kod koje stara kronika hrvatska misli, da je dobri kralj Zvonimir držao veliki narodni sabor *»v petih crikvah v Kosovi«*. I odmah zatim opredjeljuje mjesto njezina nalazišta s nekom sigurnošću. Ista sigurnost očituje se, kad u tom osvrtu hoće da ustanovi drugo mjesto, to jest, gdje bi bila obstojala sborna crkva kninskoga kaptola, posvećena sv. Bartolu, koja je s prvom »jednake povjestne važnosti . . ., koje pečat potvrđivaše kraljevske povelje«, jer veli, da se »veličanstveni ostanci (kaptola) još vide poslije 800 godina kraj Gajnače uz rijeku Krku dva kilometra daleko od varoši«. Ta sigurnost proizlazi očito odatle, što se podpuno pouzdaje u vjerodostojnost vrela, iz kojeg crpaše prve obavijesti u ovom predmetu. Sabirući naime građu za svoje spomenuto djelo o djelovanju franjevaca među hrvatskim pukom u Dalmaciji namjeri se o. Zlatović u arhivu svoga samostana u rodnom mu Šibeniku na nekoliko pisama o. Gašpara Vinjalića, koja je kao župnik u Kninu godine 1746. pisao o. Radniću.*) Iz tih pisama doznaje se, da su u Vinjalićevo doba postojale troje ruševine sdanja u selu Biskupiji, do 6 kilometara u ravnoj crti od tvrđave na iztok Kninu, od kojih je najbliža i najnetaknutija okrugla osmerokutna, rekao bi, crkva po starinsku građena. Na iztok ovoj da se vide tragovi drugog sdanja, koje bi bilo, koliko se da razabrati, ljetnikovac biskupov... Gore poviš rijeke — od prilike 2 kilometra dalje od tvrđave — da su neke velike zidine, koje se zovu kapitul, gdje se vidi, da je bilo prebivalište redovničko. Crkva da je bila na svod šćemerana sadrom, te da bješe dobro uzčuvana, kad su naši oduzeli ovaj grad Turcima; a po onom, što se pričalo tada, naši fratri bili bi prvi, koji su odatle odnosili materijal, dok se za njihovim primjerom nije povelo i ostalo obćinstvo, kad su se gradili veliki stanovi za konjaničtvo... (»Viestnik hrv. arheologičkog družtva«, godine 1888. strana 80—81.) Ovo spoznanje nadahnjivalo je o. Zlatovića, kad je pisao gore navedeni svoj članak o starim narodnim zadužbinama hrvatskih kraljeva u Dalmaciji i kad je tako označene stavljao »na dušu učenjaka i hrvatskih rodoljuba«.

Čudnovato! Što su eto fratri XVII. vijeku u Kninu sgriješili na hrvatskim starinama, oni našega vijeka i opet prvi pokušaše da poprave, udarivši osnove hrvatskoj arheologiji. Ali trebao je da nadođe još jedan. I taj je došao upravo u osobi o. fra Luja Maruna.

Fra Lujo Marun.

Kao đak franjevačke gimnazije u Sinju primio je mladi Marun prvi poticaj ljubavi za hrvatske starine od pomenutog o. Milinovića, koji je na gimnaziji bio učiteljem obće povijesti. Ali predajući ovu doticao se on posebice nekih poglavlja hrvatske povijesti iz doba narodne samostalnosti, nastojeći time u duhu onoga vremena u mladeži probuditi što življu narodnu svijest i narodni ponos u njoj podići. U tu svrhu čitao je učenicima svoje radnje o solinskom Sustjepanu, o solinskom sv. Petru, o sv. Petru od Klobuka, o Bihaću itd., koje sastavke onda objelodanjivaše bud zasebno bud u navedenom »Viestniku hrvatskog arheoložkog družtva«. Sve to nije moglo da ostane bez ikakovog utjecaja na poletnu i po prirodi zanosnu dušu Marunovu. Jedra i žarkim rodoljubljem zadahnuta riječ Milinovićeva, koja je u čistoj hrvaštini poput bisera romonila s njegovih usana, padala je blagoslovljeno na srdca mladih gojenaca i očaravala ih. Tako jednom začetu ljubav za spomenike krvatske prošlosti razširit će naskoro još više o. Stjepan Zlatović, kada Marun kao mladi novak 1874. dođe na

*) Vinjalić se također bavio iztraživanjem minulih događaja svoje zemlje, te je o tom napisao i djelo na talijanskom jeziku pod naslovom: »Compendio storico sulla Dalmazia«. Čuva se u rukopisu u knjižnici franjevačkog samostana u Visovcu na Krci, dok je dio istoga, odnesavši ga na tvrdu vjeru, pod svojim imenom izdao, po redovništvu brat piščev Talijanac o. Bomman u Mlecima 1776. Ovo djelo još sveudilj ima svoju važnost, jer je puno zanimivih i dosta vjerodostojnih vijesti, osobito za t. zv. tursko i mletačko doba. — Mimogred budi ovdje rečeno, da se u obće po našim manastirima u Dalmaciji, a napose franjevačkim, kao što je to piscu ovoga članka poznato za one provincije presv. Otkupitelja, veliko i neprocjenjivo blago krije, umjetno (po crkvama i riznicama u slikama i odjeći) i književno (po knjižnicama u djelima u rukopisu, a po arhivima u listinama i poveljama), pa je samo velika šteta, što se ne nađe kogod od vrijednih franjevaca, kojih ni danas ne manjka u dotičnoj redodržavi, te dublje zasegne rukom u toliko blago i malo po malo iznese na vidjelo našemu a i stranom svijetu.

Visovac na godinu redovničke kušnje, gdje upravo o. Zlatović bijaše gvardijanom i gdje ovaj odpoče pisanjem svoje povijesti. Gotovo svagdašnje obćenje s o. Zlatovićem i njegova razlaganja o hrvatskoj povijesti činit će, da probuđena ljubav u Marunu urodi osnutkom Hrvatskog starinarskog družtva u Kninu godine 1887., a da Zlatović jednom i drugom sve do smrti ostane najboljim prijateljem, pomažući im obilato i svojim radom i svojim savjetom. Zahvalno srdce o. Maruna, koje nikomu dužno ne ostaje, odužilo se lijepom uspomenom obojici odličnih narodnih prvaka i svojih učitelja, napisavši u obnovljenoj ovogodišnjoj »Starohrvatskoj Prosvjeti« nekoliko zanimivih crta o njegovom odnošaju s o. Milinovićem i Zlatovićem, koji su toli moćni uticaj na sav budući njegov rad vršili. (Ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju...« u »Starohrvatskoj Prosvjeti« Nova serija, godina I. Broj 1—2. god. 1927. str. 4—8.) Obojica vjerni stoljetnim tradicijama svoga reda u hrvatskom narodu, komu »ujaci« i »fratri« u najtežim časovima bijahu i otac i majka, prvi prosvjetlitelji i duševni vođe, prionuše svim srdcem uz djelo narodnoga preporoda u Dalmaciji, i nijesu se dali ničim odtrgnuti od svoga osobito »maloga« puka. Nu na žalost, rek bi, da se dandanas njihovi nasljednici sve više odtuđuju s visoka prezrenomu seljaku, očito podliježući u tom nekomu vanjskomu, više nametnutomu, jer drugče neprotumačivomu utjecaju.

Odmah iza kako je naš fra Luigii bio zaređen u svećenike i odslužio prvu misu, u nestašici dušobrižnog svećenstva bi imenovan župskim pomoćnikom u Drnišu. Radi ove nestašice, a i s toga, što njegovo starješinstvo, ma koliko rodoljubno osjećalo, nije smatralo u ono doba još toliko potrebitim, da bi za arheologiju — za taj nezahvalno praktički posao — žrtvovalo jednu silu, te mladog fratra poslalo na daljnje nauke, da svoj zasvjedočeni zanos i volju stručno usavrši. Stoga bi osuđen, da sâm iza ovršenih dužnosti svoga zvanja posiže za raznim priručnicima i stiče sebi najnuždnije arheoložko znanje. Nego, hvala prirođenoj mu praktičnosti, ova je u njem prevagnula, te on nije, istina, postao učenjakom za katedru, ali je toliko na brzo uznapredovao, da je kao malo tko znao majci zemlji izvabiti strogu tajnu, gdje što važna u utrobi svojoj skriva... I već kao pomoćnik župski u Drnišu na plodnom onom historijskom zemljištu, u Petrovcu (državni dvorac posljednjega kralja Svačića) i u Ceceli (crkva sv. Cecilije, gdje bi prema domaćem ljetopisu bio ubijen hrvatski kralj Zvonimir), htio je on da pokaže svoju magičnu (čudovitu) moć, ali bi ga uvijek nešto smelo ili, što je još jadnije, pomanjkanje novčanih sredstava zaustavilo ga u najsmjelijem poletu...

Videći o. Zlatović, koji se kasnije trajno nastanio u svom Šibeniku, da u mladom Marunu još uvijek gori razplamsali žar za spomenicima hrvatske prošlosti, što ga je u njem ono prije bio zamijetio, zauze se svim svojim uplivom kod starješinstva, da je godine 1885. imenovan bio župnikom u Kninu. A kako su Zlatoviću naročito na srdcu stale zadužbine hrvatskih kraljeva u Biskupiji i Kapitulu kod Knina, to mu prema pripovijedanju istoga o. Maruna kao posebni zavjet namrije »iztraživanje hrvatskih starina u kninskoj okolici«.

Važna odkrića u Kninu i u okolici, osnutak Hrvatskog starinarskog družtva.

Knin i njegova okolica već sa svojim prirodnim smještajem kazuju, da je tu ključ sjeverne Dalmacije i srdce najstarije hrvatske županije, koja je radi svoga plodnog zemljišta ujedno bila najžupnija, to jest najnapučenija. Toliki vidni tragovi iz svih glavnijih doba povjestno-kulturnog razvoja mogu nam danas jasno označiti i predhistoričko i ilirsko, rimsko i hrvatsko doba života, koji se na tom području ponajviše snažno odigravao. Kao odličnomu dakle poznavaocu povijesti i zemljopisa stare Hrvatske nije eto Zlatoviću izmakla sva važnost Knina i njegove okolice za hrvatsku arheologiju, ali ni on sâm valjda onda nije ni iz daleka mogao slutiti, da pod njihovim gomilama i naplavama leže naslage ruševina nekakove hrvatske »Troje«, kao što ono cio taj kraj sgodno okrsti (u »Narodnoj Starini, svezak V. strana 151.—158.) prof. dr. Josip Matasović, tim manje, što u ono doba — kako nadodaje o. Marun — »težko da je itko za tako velike ruševine znao, dok su zemlja, šikarje i poznlji seljački grobovi Kapitula, Podkonja i Ljubća pokrivali svu površinu ruševina. (Vidi X. »Starohrvatsku Prosvjetu« god. 1927. broj 1—2, strana 8.).

Ipak, kad je godine 1885. došlo do produženja željeznike pruge Siverić—Knin i na položaju stare Promone naišlo se na rimske starine, stalo se voditi ozbiljnijeg računa oko hrvatskih starina, jer kako izvješćuje veleučeni don Fr. Bulić, svratio je tadašnji sabor dalmatinski svoju pozornost na ove izkopine, a dalmatinska vlada izaslala je na lice miesta konservatora Glavinića; uz to je sve inžinire i poduzetnike pozvala, da se zanimaju za stvar; dapače odredila, da se vodi posebni uredovni dnevnik o izkopanim starinama. A i oo. Franjevci u Promini i Kninu izidoše veoma na ruku vladi glede ustupljenja nekojih njihovih posjeda, preko kojih ima nova pruga proći; napokon svi razumni patriote u Drnišu i Kninu podupriješe ovakvo poduzeće i do potrebe bili su voljni i novcem priskočiti, da se odkriju spomenici njihovih slavnih pradjedova. Da pak što jači interes za ovu stvar u javnosti pobudi, don Bulić

tom prigodom upozoruje na povjestno značenje Biskupije i Kapitula, a obzirom na to, što je pruga imala proći preko Kapitula, naglasi: »Na ovoj pruzi lahko da se naiđe na starine, koje mogu dati ključ za daljnje iztraživanje bilo rimskih bilo hrvatskih spomenika«. (Vidi Bullettino di arheologia e storia dalmata«, godina 1886., broj 1, str. 12.—18.).

Ali još prije nego su željezničke radnje imale udariti na Kapitul, o. Marun, kao župnik kninski u siječnju godine 1886. učini prve pokušaje izkapanja na groblju u selu Biskupiji, gdje su ga na osobiti način pritezali mnogobrojni grobni stećci. Ali red je bilo prije svega ukloniti neke zapreke, koje mu pri tom stadoše na putu. Bile su to gotovo istovrstne s onim, te će ga i kasnije kroz punih 40 godina susretat, a koje još ni danas uza sav napredak nijesu sasvim izčezle, pače izgledaju više manje nesavladive. Trebalo je dakle uzbujale strasti političkih protivnika i praznovjerice priprostitog puka na čas utažiti, tako, da se izkopavanju dao skroz drugi značaj: na popravljenom i novoograđenom groblju podignuti će — rekoše — grobnu kapelu sv. Luki. Rezultati su bili iznad očekivanja jer se za malo dana tako prikrivanog kopanja našla množina fragmenata sa sredovječnim nadpisima i uresima. Hrvatska javnost bila je upravo razdragana zanosnim izvještajima rodoljubnog novinstva, dok su najsmjelije nade za buduće tekovine cvjetale u dušama, koje su sačinjavale odbor za istraživanje hrvatskih starina u kninskoj okolici, sastavljen na nagovor Marunov već 1885. godine. Glavnom zadaćom ovomu odboru je bilo, da budno nadzire rad kod gradnje navedene željezničke pruge te da prikupi sve nađene spomenike, kao i one, što su se još imali odkriti.

Sretno tako izvedeni prvi pokušaji privukli su sada na se posebice pažnju zauzetnog i spremnog domaćeg našeg stručnjaka don Frane Bulića, a o. Marunu naskoro puče široko polje mnogostrukog rada. Bulić ne samo da se je na poziv odbora odazivao te u više navrata dolazio u Knin, da pregleda rad i dade daljne naputke za nj, već u »Bullettino di archeologia e storia dalmata« (god. 1886. Br. 3, str. 52.—56.) napisa članak »Starinske izkopine u Biskupiji pokraj Knina«, u kojem izvješćujuć o našaščima odredi dobu, u koju bi dotični ulomci uresa i nadpisa spadali, a to je po njemu X. ili XI. vijek, što još više podiže cijenu nađenim starinama u očima občinstva, jer to je vijek naše narodne samostalnosti, kad su Hrvatskom vladali kraljevi hrvatske krvi. Članak je pak završivao ovim, za »Bullettiono« vrlo značajnim riječima: »Pošto ovim izkopinama, za koje je zaslužan pošt. o. Marun, bezdvojbeno se ušlo u trag crkvi sv. Marije — držanoj stolnom biskupskom, koju bi podigao bio Petar Krešimir Veliki, toliko spominjanoj u hrvatskoj povijesti — bila bi prava grjehota za povijest i umjetnost, da se djelo započeto ne nastavi sistematično. Stoga radi se o tom, da se u Kninu ustroji Odbor za sakupljanje dobrovoljnih prinosaka za ove izkopine. Da se ne bi valjda mislilo, da se je na temelju ne uprav čvrstih dokaza valjda lakoumno pokucalo na rodoljublje naroda, da priskoči u pomoć i otme zaboravi spomenike svoje slavne prošlosti, počekat će se još neko vrijeme, dok radnje željezničke na »Kapitulu« pokraj Knina otvore trag također nedvojbenim starinama iz hrvatske dobe, to će se tada odbor oglasiti. To stoji, da starine već do sad u Biskupiji izkopane zaslužuju veliku pažnju«.

Ali gdje smjestiti toli brojne i tako važne spomenike? Kako nastaviti s uspješno započetim izkapanjem kraj protivljenja sa strane inovjerne braće? — pitali su zabrinuti kninski odbornici. — Rodoljubni franjevci kninskog samostana doskočiše za mah prvoj brizi, stavivši spremno spomenutom odboru na razpolaganje samostanske hodnike, da u njima smjesti i poreda starinske nađene predmete...

Međutim je dozrelo mišljenje, da je potrebno osnovati posebno družtvo, koje bi se brinulo za daljnje izkapanje te namicanje odnosnih srédstava — sabiranjem novčanih doprinosa. U tu svrhu odbor je htio uputiti *Proglas hrvatskomu narodu*, što ga je sastavio don Bulić, ali je prije morao za sakupljanje od Dalmatinskog namjestničtva izhoditi odnosnu dozvolu. Ali ovo rješavajući tu stvar zatražilo je od odbora pravila, kao što ih zakon predviđa za druge kakove zadruge. To je požurilo ustrojenje *Kninskog starinarskog družtva*, koje se nakon odobrenih pravila po prvi put sastalo dne 3. srpnja 1887. u občinskoj dvorani u Kninu. Predsjednik privremenog odbora bijaše fra Lujo Marun, a eto i prva skupština novoosnovanog družtva potvrdi ga svojim predsjednikom.

Tako je dakle nastalo Kninsko starinarsko družtvo, koje ove godine uz 70. godišnjeg predsjenika slavi i 40-godišnjicu svoga obstanka.

Postoji posebna hrvatska kultura.

Tko bi u početku družtva bio mogao vjerovati, da će se na ovaj način jednoć moći govoriti o uzvišenom i golemom, ali u glavnom častno izvršenom zadatku, što ga sebi na srdce stavila neznatna, ali smiona i zanosna četica rodoljuba, kada u malenom Kninu udari mu prve osnove. I zaista bijaše više no smiona, skoro drzovita, namisao mladih zanešenjaka »izkopavati, sabirati, čuvati i opisivati hrvatske spomenike, ponajpače iz dobe narodne samostalnosti« u narodu prezrenu i svakom mukom izmučenu, pred očima stra-

nog učenoga svijeta, koji ga je već davno i s visoka mjereći proglasio divljim i za kulturu nesposobnim (Mommsen), te su i rođeni sinovi njegovi, vjerujući zlogukom i oholomu sudu tuđinskomu, sdvojno kukali, da je povijest naša: »jednolična pustara duboka« (Preradović). — S kolikim samo rugom i gordim prezirom nije na toliku smjelost pogledao orao rimskih legija, koji, kao što je nekoć u političkom pogledu suvereno krilio se nad ubavim tlom stare Dalmacije, tako do nedavno održa svoju moć i u kulturnom — ovladav nad ponajdarovitijim sinovima hrvatskim tako, te robski služiše latinskomu geniju i njegovu umjeću...

Ipak, kako je već natuknuto bilo, sretna smionost i zanos bjehu okrunjeni zavidnim uspjehom. Iz gomila raznih ruševina, obraslih dračjem i korovom; iz grobova skroz zaboravljenih; iz utrobe crne zemlje, kroz razmjerno kratko razdoblje iznesoše, poletne duše na svijetlo bijela dana ulomke starih spomenika, kamenih uresa, povjestnih nadpisa, koji nam govore o hrvatskim knezovima, kraljevima, vojvodama i biskupima. Uz imena Višeslava i Godeslava izkrsoše ona Trpimira, Branimira, Mutimira, Sedeslava, Držislava, Budimira, Pribimira, Zvonimira i pobliže još nepoznatog Rastimira; oprovrgoše plačnu sumnju o siromaštvu hrvatske prošlosti, bacivši ujedno (već s ovim, što je do sad učinjeno) dosta prozrake u najzastrtiju dobu narodne povijesti. Uporedo s ovim blagom drugo obilje kovinskih predmeta (mačeva, bodeža, kopalja, bojnih sjekira, strjelica, buzdovana, šljemova) pa zlatnog i srebrnog nakića (prstenova, naušnica ili minđuša, ukostnica, mamuza itd.) upravo u prah smrvi, bajku o nesposobnosti roda našega u kulturnom koracanju s ostalim naprednim narodima. Šta više, odkriti tlocrti porušenih bazilika i bogomolja, čestokrat gusto posijanih, te kraljevski dvorci i brojni samostani benediktinskoga reda rječito sbore ne samo o staroj hrvatskoj slavi, nego o zasebnom slogu (stilu) u arhitekturi, kojemu slobodno možemo pridati naziv hrvatski, jer već i strani učenjaci pred brojem i raznovrsnošću sličnijih umjetnina na uzahnom inače prostoru zapanjeni otvoreno priznaju, da je odsele voditi računa o posebnoj hrvatskoj kulturi u povijesti, s kakovom bi se dičio mnogi drugi kudikamo veći, no što je narod hrvatski, kako to priznaje prof. Strzygowski. »Ne ćemo se mi, istina« — da ponovimo riječi don Frane Bulića sa sjednice prve glavne skupštine kninskoga družtva iz 1887. — »kao niti u spomenicima preostalim njihova genija Grcima i Rimljanima u znanosti i umjetnosti, niti u spomenicima preostalim njihova genija i njihove slave. No pokazat ćemo svojim dušmanima i inim narodima, da su i naši pređi znali cijeniti i njegovati umjetnost, te ćemo razpršiti kojekakve sumnje u ovom obziru«. Kninsko starinarsko družtvo za to je do sada najviše dokaza prinijelo. A koliko još više ne bi bilo, da su mu pri porodu sretnije suđenice bile nego što su, i da ga tolike nedaće i vanjske i nutarnje nijesu bez prestanka gotovo na svakom koraku uzastopce pratile. Da spomenemo samo neke:

Kad se je godine 1888. u dalmatinskom saboru pri rješavanju molbe Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu za novčanu pripomoć predložilo, da mu se doznači 500 fiorina iz pokrajinske zaklade, ustala su dvojica narodnih zastupnika (jedan Hrvat, a drugi Srbin) da *pobiju* izneseni predlog; prvi tobož što bi probitačnije bilo, da se taj novac uloži u kakve praktične svrhe, jer da je kopanje starina luksus za našu zemlju. Drugi htjede pokazati se još mudrijim, veleći, da od kamena nema do liš kamena. A nije li tako s malom ili nikakovom promjenom na bolje i danas? Ne daje li se na žalost danas još više nego prije rata prednost kojekakovim športskim družtvima boksanja i nogometaštva — kao što indigniran naglasi jedan mlađi kulturni pregalac (u »Narodnoj Starini«) — te kapom i šakom siplju svoje i narodne pare novovjekoj mogućnici, da se narod pred stranim svijetom predstavi, a puštaju hladno i bez grižnje na duši, da im naučni zavodi i akademije kubure ili u najboljem slučaju preživlju. A mili susjedi međutim, ne budi lijeni, u hiljadama svezaka »La vita in Dalmazia«, »La rivista dalmatica«, »Atti e memorie della società Dalmata di storia patria«, »Archivio storico per la Dalmazia« umjesto nas obavješćuju međunarodni svijet o nama u prilog sebi i imperijalističkim svojim prohtjevima.

Starac Marun, koji u djelu svoga 40 godišnjega javnoga života vidi jaku jednu branu suprot tuđinskoj najezdi, mogao bi kraj tolikog nehaja i najpozvanijih faktora državne zaštite do sudnjeg dana s vladikom Radom bolno bugariti:

»Moje pleme snom mrtvijem spava,
»suza moja nema roditelja,
»nada mnom je nebo zatvoreno,
»ne sluša mi plača ni molitve«.

Gojimo najljepše nade, da će u nedalekoj budućnosti vlade seljačke demokracije, prema širim svojim vidicima, veću brigu posvećivati kulturnim ustanovama i po mogućnosti učinjene propuste za obranu i reprezentaciju narodnu boljim podhvatima nadoknaditi.

Zagreb i muzej hrvatskih spomenika.

Nego što je još začudnije, događalo se kninskomu starinarskomu družtvu, da ga je pored razumljivih neprilika kadikad led bio, odakle ga je upravo željeno sunce imalo grijati. Nakon prvih izljeva pohvale, kojim

se obćenito obasulo sretne uspjehe družtvenog rada, Zagreb, to političko i kulturno središte svih Hrvata, ohladnio je prema tomu družtvu. Predsjednik Marun tumači to u »Starohrvatskoj Prosvjeti« (1927.) izključivo tim, »što su ljudi bez stručne spreme preuzeli tako važnu skroz naučnu zadaću«, dok se o. Zlatoviću (u »Vijestniku hrv. arh. družtva« 1888.) čini, da se je do tada malo odziva dobilo iz Hrvatske, »jer možda se sumnjalo o dobrom uspjehu iztraživanja u Kninu, i čekalo se, što će iznijeti vrijeme na vidjelo«. Najjačeg protivnika u prvom početku, našao je odbor kninskoga družtva u prezaslužnom historičaru i arheologu prof. Š. Ljubiću, komu nije bilo poznato, kako je do onako sastavljenog odbora došlo. Ali odkako je u rujnu 1888. obašao izkopane predmete i same izkopine na Kapitulu i u Biskupiji kod Knina, pa se osobito pohvalno izrazio o polučenim uspjesima; promijenio je skroz neprijateljski stav i pretvorio se u najboljega družtvenoga zagovornika i prijatelja. Vrijedno je stoga, da ovdje ovom sgodom iz njegova kompetentnog suda o družtvenom radu i o njegovom predsjedniku izpišemo samo nešto, da se vidi, kako je taj velikan strogo mjerio, ali pravedno i točno krojio. »Prošloga rujna pravio sam izlet... u Knin, da razgledam dosadašnje izkopine, i proučim položaje, gdje su one odkrite navlastito neumornim trudom vještoga predsjednika preč. o. Maruna. Na prvi pogled ogromnoga blaga do sada izkopana i sakupljena ondje na dvije hrpe u franjevačkom samostanu ostao sam uprav začuđen i začaran... Ovo je neprocijenjena dobit za našu narodnu povijest; te će se ova na temelju onih živih spomenika daleko razmaknuti uprav za doba, koja su nam najvažnija, a na spomenicih najoskudnija. Pregledao sam i položaje na Kaptolu i u Biskupiji, te se podpunoma na licu mjesta osvjedočio, kako se pomnjivo i savjestno do sada radilo. Nego dosadašnji rad jedva je uvod u ono, što ostaje da se obavi. To su rude, koje su jedva, i to djelomice, odgrnute ili razkrite; a treba svakako posegnuti do dna... Ova se stvar živo tiče cijeloga naroda, njegove najsjajnije prošlosti; treba dakle, da i cijeli narod, naime svaki domorodac po mogućnosti makar obolom priteče u pomoć tomu plemenitom podhvatu«. — Ovo je svoje mišljenje prof. Ljubić zadržao sve do svoje smrti (1895.) i ostao nepokolebivo uz kninsko starinarsko družtvo, pa gornji svoj sud o njemu ni za dlaku promijenio nije, a pomagao ga je najizdašnije i savjetom privatno i javnom suradnjom najprije u »Vijestniku hrvatskog arheoložkog družtva«, koji pod njegovim uredničtvom 1890. posta službenim glasilom kninskoga starinarskoga družtva, pa i kasnije u »Starohrvatskoj Prosvjeti«, koju je upravo pred njegovu smrt družtvo počelo izdavati. Pače Ljubić, proslavljeni stručnjak i akademik, nije se žacao da se u odboru družtvene uprave, sastavljene od samih nestručnjaka godine 1894. spremno primi izpražnjenog mjesta podpredsjednika... Tolike je cijene bilo u njegovim očima po znanost i hrvatski narod radišnost i vještina ove čedne ustanove.

Istina, ne smije se preći preko činjenice, da je Jugoslavenska akademija u Zagrebu o svom trošku godine 1888. izdala prvu knjigu kninskih izkopina, koju na njezinu ponudu znanstveno obradi don Fr. Bulić pod naslovom »Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale savremene dalmatinske iz dobe hrvatske narodne dinastije«, čime družtvenom radu htjede udariti naučni pečat. Ako se k tomu još doda rijedko kad pali koji oveći doprinos, možemo reći, da je to u glavnom sve, što je srdce Hrvatske za važno ovo družtvo učinilo. Bit će da je po srijedi i drugih uzroka izim onih, što ih iztakoše Zlatović i Marun kao: politička podijeljenost hrvatskoga naroda u »cis«- i »trans«-Litaviju, zatim u Dalmaciji bečka mora, a u banovini mrzka khuenovština; stranačko nadvikivanje i programsko nadlicitiranje; apatičnost inteligencije i mrtvilo narodne uzdanice, a nada sve valjda još i bolest naših dana, da se ne trpi il ne susreće rado bila koja ustanova samo zato, što ne potječe iz stanovite sredine i od stanovitih ljudi. Svakako opravdan je i na svom mjestu bio glas prijekora, što ga obzirom na hladnoću omladine i omalovaživanje hrvatskoga sabora predsjednik Marun podiže na X.-oj glavnoj skupštini družtva, jer zaista kod svakog naroda omladina je prva, koja se znade oduševiti i odvažiti za najveće žrtve, a u nas?...

Međutim sadašnjost odgovara podpuno prošlosti. I nas danas boli, kada čitamo u dotičnom skupštinskom izvješću, što hrvatski sabor u Zagrebu, taj predstavnik hrvatskoga naroda, kraj tolikih rječitih uspjeha kninskoga družtva nije se mogao odvažiti, da nešto ozbiljna zaključi za prošlost naroda svoga, ali — ne sliči li mu u tom danas Narodna Skupština kao jaje jajetu? Tješimo se ipak, da će zdrava svijest naroda prevladati i ona sama prema sebi izpuniti potrebitu dužnost za očuvanje svoje i podignuće vlastitog prestiža. Zagreb će u novom vremenu bez sumnje da prednjači.

Početak kninskoga muzeja.

Sred takovih ne baš sretnih prilika družtvo, vodeći izkapanja na raznim točkama, ne samo što je unajmivalo zemljišta, nego je radi iztaknutog narodnog praznovjerja kao i radi toga, što su na nekim starohrvatskim grobištima i ruševinama danas srbska (pravoslavna) naselja, moralo *kupovati zemlji-*

šta, gdje je kad namjeravalo kopati, inače bi bilo moralo stati skrštenih ruku. Time je družtvo došlo u posjed mnogih zemalja, i to ne samo u kninskoj okolici, već u Ivoševcima kod Kistanja i na Bribiru.

Kako vidismo, prvi odkriveni spomenici bijahu spremljeni u hodnicim franjevačkog samostana u Kninu, ali kako je broj njihov tako rekuć danomice rastao i oni se namnožili, da već nije bilo kud s njima, morala je družtvena uprava starati se, kako i gdje da izkopine pohrani, jer tamni hodnici franjevačkog samostana ne samo što nijesu dostajali, već nijesu odgovarali — kako se naglašavalo — ni duhu vremena ni pravilima znanosti. Prva dakle i najglavnija od tada briga bit će gradnja družtvenog muzeja. Na četvrtoj skupštini donio je odbor nacrt i trebovnik za novu sgradu. Za pokriće predviđenih troškova obratila se družtvena uprava na sabor dalmatinski u Zadru godine 1890., čiju je molbu sabor u glavnom prihvatio, ali se je kao obično u ovakovim stvarima (naročito, gdje birokracija na upravi zemlje vodi glavnu riječ) samo otezalo, a do gradnje nije prosto dolazilo. Međutim u narodnoj stranci, koja je družtvenu stvar imala najsvojskije poduprijeti, dođe do političkog preokreta, tako, te je cijelo pitanje sasvim odpalo, a družtvu ne preosta drugo no »uzdati se u se i u svoje kljuse«.

Družtvena skupština, da poslije toliko godina neodlučnosti i kolebanja jednom ipak budu starine smještene na pristojnom mjestu, dala je upravi za to slobodne ruke. Ova (nemajući sama a ne dobivajući, od kud se nadala, potrebitih novčanih sredstava) stupi u pregovore sa starješinstvom kninskoga samostana, koje se je pokazalo spremno da o svojem trošku podigne doličnu sgradu za spomenike, te bi stvoren zaključak, da će samostan sagraditi muzej, a da družtvo sa svojom gotovinom pritekne u pomoć pozajmivši samostanu i svoj uložak na »Pučkoj banci u Splitu«, uz tvrdo jamstvo i pogodnu dobit. Tako je i bilo. Samostan je sgradu dovršio i uz umjerenu najamninu družtvu za 16 godina unajmio.

Konačno dakle i privremeno bar bi udovoljeno živoj potrebi družtva, te se na obću radost moglo pristupiti svetčanom otvoru »Prvoga muzeja hrvatskih spomenika«, najavljenu za dan 24. kolovoza 1893. na sv. Bartula. Bila je to za Knin neviđena narodna svetčanost, na kojoj je prisustvovalo nekoliko stotina odličnih ljudi iz raznih strana Dalmacije. Iz Banovine nije bio veliki broj, ali hrvatska je vlada izaslala prof. Brunšmida, da ju zastupa. Uz otvor muzeja upriličio se korporativan izlet na mjesto izkopina u Biskupiji, gdje je obavljeno opijelo na starohrvatskom jeziku nad pokojnicima, tu zakopanim, te na Kapitulu, gdje je jedan bez sumnje od najzaslužnijih članova znanstvenog odbora, Frano Radić, izrekao govor »o povjestno-umjetničkoj i arheologičkoj znamenitosti izkopina na Kosovu polju kod Knina«, u kom je branio svoju omiljelu i danas dokazanu tezu o posebnom hrvatsko-bizantinskom slogu u sredovjekovnoj umjetnosti. Zatim je slijedilo održanje šteste glavne družtvene skupštine, na kojoj je o. Marun govorio svetčano slovo, a tajnik u kratko izvijestio o družtvenom radu i o gradnji muzeja. (O svem ovome bi izdana posebna »Spomen-knjiga«).

Gje je pravo mjesto hrvatskim spomenicima?

Na toj skupštini došlo je prvi put do nesuglasica između fra Maruna i don Bulića. Don Bulić je — tom prilikom i kasnije, kad je osnovao posebno starinarsko družtvo »Bihać« — tražio, da se svi dalmatinski spomenici čuvaju u splitskom muzeju, opravdavajući to potrebama znanosti. Naprotiv fra Marun traži za hrvatske spomenike poseban hrvatski muzej, jer bi se naši među rimskim kao izgubili, pa je o tom u svom predsjedničkom govoru rekao doslovno: »*Misao posebnosti hrvatskoga muzeja tako je solidna, koliko je jak narodni duh svakog plemenitog naroda;* ta je misao iztrgnuta iz duše naroda našega; nad tom mišlju lebdit će za sve vjekove unapred narodni genij, a uza nj i trajna djelatnost oko hrvatskih starina«. A govoreći o mjestu za nj prirodnu (budući da se nekoć ciljalo na Split, kao što neki danas hoće prenesti muzej u Zagreb) ovako je tu misao odbijao: »Hrvatska arheologija (još k tomu u Splitu) izložena je velikoj znanstvenoj napasti... Klasični spomenici rimski ne će dati odahnuti hrvatskima... pa i ako je znanost kozmopolitička, ipak trvenje je neizbježivo. Stari duh latinski eto i poslije stoljeća lomit će se (i ako u ledenom kamenju) s hrvatskim. Mletački bedemi i austrijanske kasarne prigušuju u Splitu čisto obzorje hrvatskoj arheologiji... Za sada tomu prirodnomu organizmu hrvatske arheologije najbolje prija ovaj čisti planinski znak; u središtu ove starohrvatske županije, pod ovako cielokupnim veličanstvenim hrvatskim spomenikom, kao što je kninska tvrđa; na ovom zemljištu, gdje svaka gruda zemlje sieća na najdavnije dneve nepritrujena hrvatskoga života; gdje je hrvatska ideja u prvotač hrvatskoga naselenja najprije slavodobitno zagospodovala; ovdje, gdje je hrvatska arheologija klicu zametnula, iz zemlje probila i bilikom narastla, s pupcim a i cvijećem se okitila; gdje se uz stotine nepogoda ipak prirodno razvija...«

»Starohrvatska Prosvjeta«.

S otvorom Prvog muzeja hrvatskih spomenika nije Hrvatsko starinarsko družtvo u

Kninu« udovoljilo svim svojim potrebama, da uzmogne po želji i nastojanju njegova predsjednika odgovoriti velikomu zadatku. Još jedna, jednako velika želja ležala je na srdcu smjelih pokretača. Da svomu i tuđemu svijetu uzmognu kako treba prikazati uspjehe svoga blagoslovljenoga djelovanja na polju hrvatske arheologije, trebalo im je posebno samostano glasilo. Bez njega družtvo se osjećalo kao nijem čovjek bez dara govora. Spomenuli smo prigodno, kako je »Vijestnik hrvatskog arheoložkog družtva« u Zagrebu pod uredničtvom Ljubićevim kninskomu družtvu rado izkazivao prijem i gostoprimstvo, pače za njegove izvještaje otvorio posebnu rubriku, ali kad je naš Ljubić iz Zagreba otišao u stanje mira i preselio se u svoj rodni Hvar, prestalo je izlaziti »Vijestnik«, a tim je i Hrvatskomu kninskomu družtvu nestalo dojakošnje pogodnosti. Uslijed nastalog spora između družtvene uprave i don Bulića, urednika »Bulletina« u Splitu, koji spor se još više rekbi zaoštrio prilikom prvoga međunarodnoga kongresa kršćanskih arheologa u Splitu i Solinu 1899., nije se ovdje moglo računati na željnu susretljivost. I opet red je bio ogledati se oko sebe i pouzdati se u vlastite sile. Ali kako? Ljudi od spreme bijaše toliko, da bi ih sve na prstima jedne ruke prebrojio, a od ostalih inače najzanosnijih bilo je najviše takovih, koji u epigrafiji ne bi bili znali čitati ni najjednostavnije sigle (kratice). Nije li to bila smjelost, kudikamo viša negoli pri ustrojenju arheoložkog družtva u zabitnom Kninu — pomišljati na strukovno glasilo kraj neznatnih ljudi i još nejakog družtva? Na putu bijahu ogromne potežkoće, poglavito vječita nedaća, koja je od poroda pratila družtvo, nestašica financijalnih sredstava, a s druge strane pomanjkanje stručnih sila.

Ipak najprve potežkoće sretno se prebrodile, uprava je našla urednika u osobi spomenutog Frana Radića, učitelja stručne graditeljske škole u Korčuli, koji za dugi niz godina gotovo sâm na svojim leđima podržavaše svu znanstvenu stranu ove ustanove. Tako početkom 1895. godine ugleda svijetlo dana glasilo ovog družtva »Starohrvatska Prosvjeta«, koje odgovori želji hrvatskoga naroda kao nijedno drugo glasilo, jer je od tad broj članova znatno porastao — od stotine i nešto više na hiljadu...

Pred nama je osam godišnjaka ovoga časopisa, još uvijek zanimivog za laika i učenjaka, jer sadrži bogati materijal, koji će se još dalje obrađivati, i nadomješta u mnogočem propuste u popisivanju nalaza učinjene, jer družtvo ponajvećma bijaše bez pomoćnog osoblja, a predsjednik preobterećen raznolikošću posala. Rođeno u istim gotovo prilikama kao i njegov roditelj nosi na sebi jake oznake čistog patriotizma, kojega kao da se družtvo uprkos prigovora nije htjelo odreći, jer za mali narod ni umjetnost ni znanost ne smije sama sebi izključivo biti svrhom. Prigovara mu se doduše diletanstvo, to jest nestručnjačtvo, što se mora priznati, ali zar toga nema i na strani baš onih, koji to najviše iztiču. Ili zar je obično vino tim bolje i finije, što se nalazi u staklenki, providenoj zamamnom etiketom?...

Nego »Starohrvatska Prosvjeta« je s osmom godinom (1902.) na žalost prestala, jer je marnog Radića naskočila slaboća vida. I uza sva nastojanja »Starohrvatska Prosvjeta« nije mogla da uzkrsne do ove godine. — Prestankom družtvenog glasila došlo je i samo družtvo u životnu opasnost, jer je kod obćinstva popustilo zanimanje, a nije ga se čim vanrednim dalo pobuditi. Neprijatelji, kojih bijaše dosta, i oni politički, kao i oni povrijeđene taštine, trli su ruke od veselja, ali na čiju zapravo korist?...

Kad se k ovomu svemu još nadoda, da je družtvo u glavnijim međučinima, dne 11. studenoga 1898. od državnog erara odkupilo za 4.000 for. kninsku tvrđavu sa svim pripadcima, koja je sama za se ponajljepši spomenik, gdje je uređen »lapidarij« (spremište) rimskih spomenika, a preustrojena slavenskim apostolima crkvica s nadpisom: »Hrvatsku Bože spasi!« kad se zna, da je radi vođenih i još namjeravanih izkopina sagradilo veliku kuću za stanovanje u Bribiru i drugu u Šupljaji kod Kistanja; da je 1912. slavilo 25-godišnjicu svoju i 600-godišnjicu smrti bana Pavla Šubića, — onda možemo mirne duše reći, da smo široj hrvatskoj javnosti iznijeli sve glavno, što je vrijedilo znati o postanku, radu i važnosti Hrvatskoga starinarskoga družtva i Prvoga muzeja hrvatskih spomenika u Kninu.

Svjetski rat i taljanska okupacija.

I tako se primakosmo ka krvavom svjetskom potopu, kada vile svih umjeća i znanosti ostaviše nas i grobnim mukom zamukoše, pa i hrvatskoj arheologiji bi dosuđeno tek da u razvoju moćnih događaja čeka bolje dane... Ali mjesto ovih zadesi amo nas u sjevrnoj Dalmaciji mrzka težka talijanska okupacija, koja i na hrvatskim starinama u Kninu htjede da ostavi dokaze svoje djedovske kulture.

Predsjednik Marun morade najprije u talijansko progonstvo, a kad se ovoga oslobodio, nije se već smio vratiti u Knin. Razularena talijanska soldateska ne poštedi ni jedne družtvene sgrade na tvrđavi, što je i danas žalostno vidjeti, budući da je to tolika šteta, da družtvo nije moglo ni misliti na radikalne popravke. Još za boravka talijanskih vlasti procijenjena je šteta (po sudbenim vještacima!) na 2,000.000 kruna, ali nakon svih obijanja i čekanja dobilo je dru-

žtvo jedva trećinu. A k tomu ne zna se, da li će uobće ikada povratiti rimske objekte, odnesene iz Knina i Podgrađa kod Benkovca, premda bi im mi i druge još rado alalili, kad bi nam u zamjenu dali Višeslavovu krstionicu ninsku i hrvatske starine iz sv. Donata u Zadru... Ali hvala posredovanju američkog admirala u Splitu, što nam i tolike druge svetinje ne odoše u nepovrat. Predstavnici naših vlasti pri diobi arhivalnog blaga u Zadru — s kojih razloga, mi ne dokučujemo — ne pokazaše pred talijanskim izaslanicima nikakova smisla, a još manje ponosa, puštajući im gotovo sve važnije stvari na milost i nemilost, pa nije nikakovo čudo, da Talijani ne vraćaju tako lahko ni ono, što sami u dobrovolji svojoj priznadoše, da je naše. Nehaj ili neznanje u procjenjivanju ovakvih vrjednota skrivilo nam je dobar dio naših neuspjeha i pred vrhovnim međunarodnim vijećem u Parizu. A Bog zna, dokle će još da nam se to u posljedicama osvećuje.

Oslobođenjem od talijanske okupacije Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu tvrdo je vjerovalo, da će ga narodna vlada spontano odmah s pravom materinskom nježnošću k srdcu privinuti, tim prije i većma, što joj nije moglo biti nepoznato, kako je ono na izloženoj točki plavoga Jadrana uz kulturnu zadaću vršilo i onu drugu (obranbenu) za slavenski karakter ove zemlje, koja se ne smije izrezavati iz tijela državne cjeline, ako se silnički ne će pogaziti svako njezino historičko i etnografsko pravo. Ali uzalud vjerovanje, izprazno bijaše mu nadanje, jer s naslijeđenim pravima kao da je i beogradska vlada od Austro-Ugarske baštinila i svu ljubav za rimske starine. Ali ta ljubav kod Austrije bijaše donekle pojmiva, kao što je kod svih naprednih država, kada šalju ekspedicije učenjaka, da odkrivaju spomenike bilo čije, jer nemaju svojih, i tim stiču prestiž u kulturnom takmičenju prosvijećenih naroda. Ali mi imamo svojih i hrvatskih i srbskih, koje čekaju na nas ili (još bolje) na pomoć države i na pravo razumijevanja naših državnika.

Dobro, neka država naša ne zapušta ni rimskih ni grčkih ni predhistorijskih starina — gledom na svoj prestiž u svijetu — ali u prvom redu neka ne zaboravi na se, na svoj narod i na vlastite svetinje.

Naše vlade nijesu se makle ni onda, kad su prvi učenjaci naši hrvatski i srbski složno i bratski digli glas svoj preko Srbske kr. akademije u Beogradu i Jugoslavenske u Zagrebu kod ministarstva prosvjete, da pomogne Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu. Bio je to i ostao glas vapijućeg u pustinji, jer su i stari neprijatelji družtveni znali požuriti se, da sa uplivom svojim kod zvaničnih faktora diskreditiraju, kao što je ostao skoro neopažen i sdvojni glas predsjednika Maruna upravljen Hrvatima i ostaloj braći Jugoslavenima o tisućgodišnjici hrvatskoga kraljevstva.

Starohrvatski spomenici i napredno hrvatsko seljačtvo.

Što mu je i opet drugo preostalo nego povući se i pouzdati u se, a onda tražiti razumijevanja i pomoći od svoga hrvatskoga seljačkoga svijeta, koji je u sto sgoda od svoga čovječnog i rodoljubnog osviješćenja iza sloma pokazao, da ima srdca i zdravoga smisla za svoju kulturu i za svaki napredak. I hvala Bogu družtvena uprava nije se ovog puta prevarila, jer stižu eto najljepši glasovi iz bijeloga Zagreba o svestranoj reorganizaciji družtva i osiguranju hrvatskog muzeja u Kninu.

Hrvatska seljačka braćo! Pred vama je eto otvorena knjiga rada Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu. Ono može ponosna i vedra čela da stupi pred vaš sud, koji ne može da bude nego zadovoljavajući. Još je radostnije, što s knjigom svoga rada može da izađe i pred strani svijet, kazujući mu, što je hrvatski narod bio u prošlosti, dok su još drugi danas od njega sretniji narodi mrtvim snom spavali. A »ako je koji narod — da se poslužimo riječima don Bulića — rasvijetlio u kratko vrijeme početke historijskoga svoga života i na osnovu dobivenih rezultata udario čvrst oslonac svomu narodnomu biću, to je zacijelo hrvatski narod. Što smo znali petdesetih i šestdesetih godina prošloga vijeka iz naše domaće povijesti i iz naše domaće arheologije...? Zora nam je istom planula šestdesetih i sedamdesetih godina prošloga vijeka iztraživanjem naše domaće povijesti po arhivima, no puni dan je svanuo historičarima, kada se iztraživanja protegoše na kamene spomenike, vađene iz utrobe majke zemlje iztraživanjem i naporom naših savremenih arheologa«. Tako Bulić. A mi uz neosporno priznanje njegovu radu na ovom polju dodajemo: Hrvatskomu starinarskomu družtvu u Kninu i njegovu predsjedniku o. Marunu za to pripada svakako ne zadnja zasluga.

Interes Srba na daljnjem izkapanju starohrvatskih spomenika.

Nego Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu nije još izpunilo svoje riječi, zadane pred 40 godina svomu narodu. Postignuti uspjesi u iztraživanju hrvatskih spomenika iz dobe VII. pa do XV. vijeka naše povijesti nijesu nego uvod velikomu djelu, koje bi ono u slobodnoj i ujedinjenoj otadžbini s nekadašnjim žarom rada htjelo nastaviti. Kninsko polje, Bribir, Benkovačka okolica, Biograd na moru i Nin uz stotinu drugih manjih točaka u sjevernoj i južnoj Dalmaciji nestrpljivo čekaju na družtveni mašklin

i orlovsko oko Marunovo, da kida pečate s tajna slave naše, u zemlji zakopanih. Negve, što su ih u radu toli dugo priječile, najzad rekbi eto popucaše. Svestrana obnova družtva ne silazi s dnevnog reda, dok ne bude do kraja u djelo provedena. Najprije se počelo s obnovom družtvenoga glasila Starohrvatske Prosvjete«, od koje se sada upravo drugi dvobroj izčekuje. Uredničtvo je u rukama prvih naših naučenjaka, dok u njoj uz domaće pisce hrvatske surađuju najvrstnija pera srbska i slovenska. Njihova imena jamstvom su, da će podhvat uspjeti. U tomu podhvatu još višeg jamstva daje činjenica, što je *Hrvatskomu starinarskomu družtvu u Kninu danas pokroviteljj knez Pavle Karađorđević*, čiji dalekosežni primjer sâm po sebi imao bi povući za sobom redom i ostalu srbsku braću, brišući i zadnji tračak predratne tjesnogrudnosti. Vrijeme bo je, da se vratimo zdravomu poimanju naših praotaca, kad se bez ikoje razlike gledalo na vitežke čine narodnih junaka oslobodilaca od turskoga jarma. A dokaz za to neka bude ovaj povjestni podatak. Na završnim listovima u obretniku katoličke crkve u Filip-Jakovu (Biograd na moru) našla se ova zanimiva biljježka: »U ime Boga lit gospodovih 1646. komiseca maja na 1. Ta isti dan poginuše kotarani na Zečevu, i tote poginu ljudih niko 73 čovika meu (među) ko(j)imi poginu dobri junak Vučko Močivuna. I(z) samoga Filip-jakov(a) poginu ljudi 16. Pisa ja Nikola Kužinović budući žakan i vele žalostan za našom lipom braćom. Bog im dušu pomilova«. — Listovi se sada nalaze u kninskom muzeju.

Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu uzelo je sebi za zadaću, da u najbližoj budućnosti iztraži grob ovoga srbskoga junaka, jer jednakom ljubavlju miluje srbske kao i hrvatske svetinje, kao što na starodavnom Bribiru u zajedničkoj raci počiva nekrunjeni hrvatski dinasta, silni nekad ban Hrvatske, Dalmacije i gospodar Bosne uz ženu svoju Ursu (Urošicu), kćer Stevana Dragutina Nemanjića, slavnu banicu hrvatsku (»inclita Croatorum banissa«). Ova raka prva će biti na dohvatu naumljenim novim iztraživanjima.

Nova sgrada Hrvatskog starinarskog muzeja u Kninu.

Ali jedno iznad svega ne smije se nikako zaboraviti: gradnja novoga muzeja neobhodno je potrebita, jer današnja već ne dostaje, a ne odgovara ni zahtjevima naučne stvari ni ponosu hrvatskomu. Neka se gradi barem nalik onomu u Splitu ili Sarajevu, da, kad strani svijet i domaći sinovi i kćeri budu hodočastili k spomenicima stare slave i posvećenim kostima otaca, budu se u njem osjećali kao u velebnom narodnom hramu.

Dao Bog, da do godine budemo mogli u novom muzeju pozdraviti zaslužnog starca Maruna, noseći mu na poklon i u znak priznanja Zvonimirove kosti »iz peti crkv«, prsten banice Urse i mač velikog Pavla sa Bribira, oznaku Budimirova dostojanstva iz Diklića i sv. Petra u Bojišću, zlaćane toke hrvatskih velmoža, svijetla imena nepoznatih dosad bana i župana... pa da onda zanosno kliknemo: Ne, nije od svega samo slava ostala, tu je i zdrava i živa svijest hrvatskoga naroda.

F. NOVLJAN:

SPOMENICI U ZEMLJI, USPOMENE U DUŠI.

Zemlja krije mnoge spomenike. Mnogo ih je već izkopano, pa se čuvaju po raznim muzejima. Neki su već proučeni i objelodanjeni, a drugi čekaju svoga tumača.

Ti spomenici imadu vrijednost samo za onoga, koji ih razumije, ili, ako baš i ne razumije, ali u duši svojoj osjeća njihovu vrijednost, pa prema tomu i poštovanje prema njima.

Ako takav kameni spomenik slučajno izkopa netko, koji ne razumije, ostavit će ga ili upotrebiti u bilo koju korist, kako mu se čini sgodnim. U tu svrhu možda će ga razbiti i posve uništiti. Bilo je slučajeva, da su na takvim spomenicima vatru ložili i krumpir pekli. Bilo je slučajeva, da su na takvim pločama ovcama sol davali. Bilo je slučajeva, da su ih iz obijesti ili u svrhu igre razbijali.

Stoga je bolje, da spomenici ostanu u zemlji, nego da dođu neukima u ruke.

Hrvatski narod mora radi svoje budućnosti svoje spomenike izkapati, proučavati, objelodanjivati te iz njih učiti. To ne možemo prepustiti samo svojim učenjacima, nego u tom mora sudjelovati čitav narod, jer hrvatska budućnost ne ovisi samo o učenjacima, nego o čitavom hrvatskom narodu.

Kao što zemlja krije spomenike, tako duša čovjekova u sebi krije uspomene. Imade uspomena, kojih se svako doba sjećamo, ali imade i takvih, koje su duboko zakopane u našoj podsvijesti, pa nikada ne dolaze u svijest. Imade jedna nauka, koja se »psihoanaliza« zove, a našla je načina, da i te, u podsvijesti duboko zakopane, uspomene izkopa i dovede u svijest.

Što vrijede izkopane uspomene onomu, koji ne zna, što bi s njima?

O tim podsvjestnim uspomenama često je ovisno i zdravlje i sreća pojedinca čovjeka. Svakomu rodoljubu mora biti mnogo do toga stalo, da svaki narodni čovjek bude i zdrav i srećan. Stoga moramo čitav narod prosvjećivati, da se uzmogne tim zakopanim uspomenama u duši okoristiti.

I doživljaji, koje je jedan narod kroz stoljeća i tisućljeća doživljavao i proživljavao, zapadoše duboko u narodnu podsvijest. Tu čine ogromnu zalihu gradiva za kulturno stvaranje, koje tu i tamo u raznim oblicima probija, izpoljuje se i ponovno objavljuje. Sve te u podsvijesti narodnoj zakopane uspomene tvore narodni duh. O njima je ovisno narodno zdravlje, narodna sadašnjost, narodna budućnost i njegova sreća.

Kao što moramo izkopati spomenike iz zemlje, tako moramo izkopati i ove uspomene iz narodne podsvijesti.

Ne bi bilo dosta samo izkopati, nego treba ih i očuvati za buduća pokoljenja I to bi bilo premalo. Današnji naraštaj mora stvarati nove spomenike, koje će ostaviti baštinicima svojima, mora proživljavati nove narodne doživljaje, da ih kao uspomene ostavi narodnoj budućnosti.

Svi ovi spomenici stari i novi, sve ove uspomene, stare i nove, čine narodnu kulturu. Dužnost je naša budno paziti, da nigdje naša narodna kultura ne propada, nego da neprestano i trajno raste. Stoga moramo savjestno stare spomenike i stare uspomene izkapati, proučavati i čuvati, a nova kulturna dobra stvarati.

VLADIMIR NAZOR, (IZ „HRVATSKIH KRALJEVA“):

ZVONIMIROVA LAĐA.

Još je tu. — — Na tvrdoj siki
Jošte leži nasukana.
Osamstoto minu ljeto,
Što je mlate sa svih strana,

Što je lome i drmaju
Burni vali i oluje.
Slomila se, prignula se:
Na pijesku je — al' još tu je.

Pokraj Drača i Sasena,
Blizu Krfa, pred Avlonom
Borila se ona slavno
I s galijom i s dromonom.

Na njozi je sto tragova
Udaraca i uvreda,
Na njojzi je sto znakova
Veljih slavlja i pobjeda.

Sanja lijepim o zemljama,
Hole borce i galije,
A vjetar joj krmu ruši,
A talas je o bok bije.

Konop zuji u vjetrini:
— Ko lanac sam gvozden bio,
Kad o meni — svet, slobodan —
Kockasti se barjak vio.

Škriplje krma: — Gdje si sada,
Snažna ruko kormilara?
Zašto, more, uvijek na me
Tvoj se ljuti bijes obara?

A utroba u mećavi
Noćnoj ječi: — Oj, ta sika
Do kada će da me drži
U čeljusti od čelika?

I lađa se zdvojno trza:
— Zar da ovdje tužno gnijem?
Dignite me — neka đipnem,
Nek zajedrim morem tijem.

Osamstoto ljeto teče,
I sve vali lađu biju,
I sve sikću munje žive,
I jesenje kiše liju.

Snažno o nju udaraju
Vjetar, talas i oluje.
Slomila se, prignula se:
Na pijesku je — al' još tu je!

BOŽIDAR MAGOVAC:

TOMISLAVU.

Tomilave, kralju prvi,
Velik Ti si junak bio,
Ti dušmane silne smrvi
I zato si rodu mio.

Al' najviše, što Te resi,
Prva kruna — je — hrvatska,
Iz hrvatstva i čovječtva
Niknu misao seljačka.

RUDOLF MATZ:

„STARINSKE“ POPIJEVKE I „STAROHRVATSKA LJESTVICA“.

Nekoliko misli o glasbenim pitanjima s osobitim obzirom na narodnu kulturu.

Kninske izkopine pokazuju, da su Hrvati već u prastara vremena imali izgrađenu vlastitu kulturu. Treba spomenuti i to, da je ta kultura i s glasbene strane imala svoje osebine, koje su ju činile bitno različitom od ostalih postojećih kultura.

Ako želimo promatrati snagu i značenje glasbenog izražaja nekoga naroda, moramo imati na umu dva sastavna dijela tog izražaja. Prvoga od njih tvore narodne melodije, što ih stvara kolektivno čitav narod, dok se drugi dio sastoji iz arhitektonski izgrađenih cjelina, što ih skladaju daroviti pojedinci s posebnom spremom i naobrazbom, nazvani skladateljima.

Odnošaj između onih dvaju sastavnih dijelova glasbene kulture mogli bi se slikovito predstaviti na slijedeći način: narodni melos (seljačka popijevka) je sadržaj, kao građevni materijal (drvo, cigle, kamenje, željezo, srebro itd.), iz kojega će skladatelji graditi veličanstvene sgrade, kojima će se diviti čitavi svijet. Naravno, što je taj materijal bolji, čvršći i ljepši, to će i sagrađene palače biti veće, trajnije i originalnije.

Mi Hrvati imademo narodnih pjesama u obilju, kao rijedko koji narod, ali na žalost vrlo malo spremnih graditelja, koji bi iz ovih sadržaja rijedke vrijednosti znali stvoriti odgovarajuće arhitektonske forme.

Povijest glasbe kazuje nam, da su nakon romanskih i germanskih naroda, koji su vodili glasbenu umjetnost kroz deset vijekova, preuzeli drugom polovicom XIX. stoljeća vodstvo glasbe Slaveni u svoje ruke. Gotovo u isto vrijeme udarila su temelje narodne glasbene škole (narodnog glasbenog pokreta) tri slavenska naroda. Rusi sa Glinkom, skladateljem prve ruske narodne opere »Život za cara«, Česi sa Smetanom, skladateljem »Prodane nevjeste« i Hrvati sa Lisinskim, skladateljem prvih hrvatskih opera »Ljubav i zloba« i »Porin«, dok se malo iza njih pojaviše Poljaci s narodnom operom »Halka« (Monyuszko). Narodnu školu izgradiše najbolje Česi i Rusi, stvorivši dva uzora umjetne slavenske glasbe: češki, koji je dosta pod utjecajem zapada, te ruski, čišći i originalniji.

Hrvati nisu mogli slijediti brzi razvitak glasbe ovih dvaju slavenskih naroda, premda bi obzirom na njihovo narodno glasbeno blago imali i te kako povoljne uvjete. Zapeli su, a da nisu pravo započeli, tako, da je taj posao dočekao i našu generaciju, koja će moguće biti dorastla toj težkoj zadaći.

U doba prvog procvata hrvatske državnosti (IX.—XI. vijek) bila je umjetna glasba svih naroda tek u prvim počelcima, te je jedina izgrađena cjelina bio »Gregorijanski koral« pisan u jednoglasnom stavku, za uporabu kod bogoslužja rimske crkve. Prema tomu, ako želimo dokazati izvornost hrvatske glasbe u onim vremenima, moramo se ograničiti na tvrdnju, da je hrvatska narodna pjesma imala posebne svoje odlike, proizašle iz duševnog života i stvaralačke prirode naših pradjedova.

Narodne pjesme, koje su se dugotrajnom predajom sačuvale do današnjih dana, daju nam svojim oblikom i sastavom naslutiti, kako se je nekada pjevalo u našim zemljama. Mnoge su od njih više ili manje izkrivljene i izkvarene tuđinskim utjecajem: bosanske, hercegovačke i slavonske turskim; međimurske mađarskim; prigorske i zagorske štajerskim i njemačkim; primorske taljanskim, ali većina od njih nosi u sebi posebnu iskru, koja je svima njima zajednička i koja ih sve skupa veže u jednu zaokruženu cjelinu; dok se je samo razmjerno mali dio pjesama sačuvao podpuno nepokvaren.

Već je Kuhač, prvi hrvatski muzikolog, opazio, da je vrlo težko zapisati kajdama ove naše najčišće popijevke, a za cijelog svog života je tražio, ali nije našao ključ, po kojemu bi to mogao učiniti. Radi toga se je desilo i dešava se još sada, da su mnoge od njih krivo zapisane i lišene time podpuno svoje originalnosti.

U novije doba našao je *Matetić*, da narod u Istri pjeva u posebnoj ljestvici ili skali, koju je uz pomoć prof. Dugana označio i nazvao »Istarskom ljestvicom«. (To je C dur ljestvica s poniženom VI. stupkom i frigijskom kadencom).

Nekoliko godina kasnije zapisao je učitelj i sborovođa Tot stare neke turopoljske pjesme, čiji karakter se gotovo doslovno podudara s Matetićevom »Istarskom ljestvicom«, a pred kratko vrijeme zapisao je učitelj i sborovođa Begović iz Tomašice kraj Garešnice na Ilovi »starinsku popijevku«, koju je znao samo najstariji čovjek u selu pjevati. Ta »starinska« ima u sebi neke iztočnjačke turske sastavine, ali njezina struktura pokazuje jasno, da se i ovdje radi o Matetićevoj ljestvici.

Ovakovih pjesama osebujnog značaja ima u svim krajevima, gdje živu Hrvati, pa bi se iz toga dalo zaključiti, da sve ove popijevke vuku isti korjen, koji će se po svoj prilici nalaziti ovdje, gdje se nalazi zametak hrvatske narodne kulture, i zato bi s punim pravom Matetićevu istarsku ljestvicu mogli nazvati »Starohrvatskom ljestvicom«.

UČENJAK STRZYGOWSKI, UMJETNIK MEŠTROVIĆ I FRA MARUN.

U proljeće 1924. putovao je prof. Strzygowski u družtvu kipara Meštrovića, arheologa Abramića i župnika Ritiga Dalmacijom, da skupi materijal za knjigu »O starohrvatskoj umjetnosti«, koja je ovih dana izašla u izdanju Matice Hrvatske. Tom je prilikom župnik Ritig napisao, a sva četvorica su podpisala u Spomen-knjizi Hrvatskoga starinarskoga družtva u Kninu slijedeće:

»Dobra je bila sreća, da se je prof. Strzygowski sprijateljio s Ivanom Meštrovićem. Tako mu se otvorili vidici i na našu hrvatsku umjetnost IX. do XI. vijeka, sada nepoznatu u velikom naučnom svijetu. Istražujući umijeće Meštrovićevo prof. Strzygowski nužno je posegao za dušom kraja i onim mileuom, iz kojega je niknuo klesar Strossmayerov i Kosovskoga hrama. Eto tako je i rodjena misao za naučno putovanje prof. Strzygowskoga dalmatinskim krajevima.

Četrnaest dana boravi Strzygowski na ovome putu. Gleda Bihaće i Rižinice; proučava Sv. Petra kraj Omiša; po južnom moru trudi se do Dubrovnika i Kotora, gdje nalazi isti duh umjetnosti, graditeljstva i ornamentike; u Ninu otkriva, kako su Jelićeve iskopine dragocjene za upoznanje iskonske hrvatske povijesti i umjetnosti; Bribiru se divi kao gradini, u kojoj je toliko perioda i epoha svih naroda, što su živjeli u Dalmaciji. Ali vrhunac i preko svega njegova očekivanja — ovaj muzej je u Kninu.

Profesor Strzygowski veli, da ga nema ravna u svijetu za slavensku i hrvatsku umjetnost od IX. do XI. vijeka. Muzej sv. Donata (u Zadru) sadržava možda veće predmete umjetničke vrijednosti, ali bogatstvom svojim, osebnim spomenicima i naročito napisima iz doba hrvatskih knezova i kraljeva Knin je jedinstven. Profesor Strzygowski izražava najtoplije priznanje radu o. Maruna, njegovoj ljubavi prema hrvatskim starinama, njegovoj ustrajnosti u teškim prilikama. Ali žali, da narod nema onoga razumijevanja za svoju povijest, svoju kulturu, svoju starinu, što ga imaju drugi narodi. Ovo se mora na bolje promijeniti.

Prof. Strzygowski je spreman prenijeti pred učeni svijet rezultate svoga istraživanja. Time će u velikom svijetu probuditi se smisao za hrvatsku povijest i umjetnost.

Stoga gledišta smatram, da će put prof. Strzygowskoga otvoriti novo epohu u povijesti istraživanja naše kulture i naše umjetnosti. Veliki naučenjak reče:

Zatvorite me u ovaj muzej tri godine, pak ću Vam napisati slavensku i hrvatsku umjetnost u doba njihova doseljenja u ovu im novu postojbinu.

Mi, koji smo pratioci i odani prijatelji prof. Strzygowskom i koji osjećamo poštovanje prema časnom našem Marunu, svoja ćemo imena staviti prvi u ovu knjigu u izraz duboke zahvale čitavoga našega naroda:

Ocu kninskoga muzeja i prvom njegovom čuvaru: o. Marunu, a tako i prof. Strzygowskom, koji — svjetski istraživač — dodje u ove zabitne krajeve i otkri nam nutarnju vrijednost i bogatstvo kninskih spomenika.

Knin 8. travnja 1924.

Dr Svetozar Ritig, I. Meštrović,
Mihovil Abramić, Josef Strzygowski.

BLAŽ J. KRUNIĆ:

ČEZNEM . . .

Čeznem za suncem žarenim,
Da zgrije do i gore,
Čeznem za onim krajevim,
Gdje gledam da se ore . . .

Čeznem za tobom, sunašce,
Željan sam dobra svega,
Jer svuda su sante leda,
Kupovi svud su sn'jega.

Svani i grani, sunašce,
Moć ti je svijetla jaka,
Da jednoć od nas nestane
Zime i mrkog mraka . . .

BOŽIDAR MAGOVAC:

GROBOVI GOVORE.

Tamo kraj mora, na podnožju gora
Hrvatskih kraljeva grobovi leže,
Hrvatske zemlje krije ih kora,
Preko nje stoljeća oblaci bježe . . .

Pustoš je sama . . . posvuda tama —
Al' sinu svjetlo — govore grobovi
Kraljeva Hrvatskih: Blago nama
Sinovi naši zavjek su slobodni. —

KRATKI ŽIVOTOPIS FRA LUJE MARUNA.

Fra Lujo Marun rodio se 10. XII. 1857. u Skradinu. Osnovnu je školu polazio u svom rodnom mjestu i Šibeniku. Odavle pođe u franjevačku nižu gimnaziju u Sinju, gdje je uz druge učitelje slušao predavanja otca Milinovića, od koga je primio prvu iskru ljubavi za iztraživanje starina.

Budući da je bio po svojim godinama zrio za novačenje u vojsku, premda je tek svršio nižu gimnaziju, morade, da izbjegne toj neminovnoj dužnosti, napustiti na golemu svoju štetu dalnji polazak gimnazije, pa se skloniti pred novačenjem među redovničku mladež franjevačkoga samostana u Visovcu.

Ondje je u to doba njegova redovničkog novačtva (primljen 1875.) bio starješinom samostana fra Zlatović, koji se bavio hrvatskom prošlošću i traženjem hrvatskih zadužbina po Dalmaciji. U dnevnom saobraćaju sa Zlatovićem i slušajući češće njegova tumačenje iz hrvatske povijesti razplamtila se u Marunu još jače ljubav prema hrvatskim starinama, pa se je najradije, kad mu se mimo skučenosti redovničkoga zapta pružala prigoda, penjao na ruševine visovačke okolice Babingrada, Rogova, Kamička, Ključića i Uzdah-kule. Tu je Marun najvećom pomnjom sabirao kojekakove sitnice, pa su ga zbog te njegove ljubavi za starinu kolege često izsmijavali, posprdno mu prišivajući častna imena naših učenjaka.

Dovršivši u Visovcu prokušne godine, posla ga o. Zlatović, da nastavi bogoslovske nauke u franjevačkom sjemeništu u Šibeniku; jedan je dio ovih nauka obavio Marun u Šibeniku, a drugi u Makarskoj.

Kad je poslije trogodišnjeg siromašnog bogoslovnog kursa bio zaređen (godine 1880.) za svećenika, morao je odmah zbog oskudice svećenstva biti dodijeljen za županskog pomoćnika u Drnišu. Kao mladi kapelan drniški, krećući se slobodnije, obilazio bi u tamošnjoj okolici poznate gradine; pače on je ovdje i neke pokušaje izkopina načeo, ali zbog nestašice novčanih sredstava morao je daljnja izkapanja napustiti.

Otac Zlatović, nakon toga što je bio župnikom u Kninu i gvardijanom u Visovcu, smirivši se kao provincijal franjevačkog samostana u Šibeniku, drugovao je vrlo rado s mladim Marunom, koji se u neposrednoj njegovoj blizini nalazio. Razabravši, da u Marunu nije ugasnula ona ljubav za hrvatske starine, koju je on pokazivao još kao mladi redovnički pitomac u Visovcu, uložio je Zlatović sav svoj moćni upliv kod starješina dalmatinskoga franjevačkoga reda, te je župnički pomoćnik Marun početkom godine 1885. bio iz Drniša premješten za župnika u Knin. Prigodom toga premeštenja stavio mu je Zlatović kao posebni zavjet, da ne napusti svoja iztraživanja hrvatskih starina ni u kninskoj okolici. Upravo te godine, kad je Marun došao u Knin, pala je odluka, da se započne gradnjom željeznice Siverić—Knin, i po projektu inžinira imala je ta pruga presjecati ruševine kninskoga Kapitula. Zlatović poznavajući važnost tih ruševina htio je — imenovanjem Marunovim za župnika u Kninu — imati pouzdanu osobu, koja će u toku željezničkih radnja na eventualno izkopane starine paziti.

Ali prije negoli se započelo kopanjem željezničkih radnja, ne mogavši u svom maru za traženjem starina više čekati, počeo je Marun u blizini u selu Biskupija prekapati. Važnost ovih ruševina, koje je Marun počeo odkapati, dovelo je do osnutka naročitog odbora za iztraživanje hrvatskih starina u kninskoj okolici (godine 1885.), iz koga se razvilo malo zatim (godine 1887.) Hrvatsko starinarsko družtvo u Kninu s Marunom kao predsjednikom. Od toga vremena počinje djelovanje Marunovo u Kninu i njegovoj okolici i trajaše sve do svršetka svjetskog rata, kad je bilo prekinuto talijanskom okupacijom. Kad su Talijani 31. prosinca 1918. okupirali sjevernu Dalmaciju, bude fra Marun — kao predsjednik Hrvatskog starinarskog družtva i osnivač kninskoga muzeja — uapšen i kao politički nepouzdanik prebačen u Italiju, gdje su ga povlačili po tamnicama grada Ankone. Kad je bio prigodom izmjene interniraca iz internacije kući pušten, nije se smio povratiti u Knin, jer mu okupaciona oblast nije dopuštala.

Tek ulazkom naše vojske u takozvanu treću okupacionu zonu, u kojoj se nalazio i Knin, mogao je i fra Marun konačno godine 1921. osvanuti u Kninu. Prva mu je briga bila da pregleda svoje drage izkopine i starine; učinivši taj pregled sazvao je 31. prosinca 1922. XXIV. glavnu skupštinu Hrvatskog starinarskog družtva u Knin.

Tu je konstatovao: da su Talijani mnoge starohrvatske kamene spomenike i nadgrobne stećke barbarski oštetili, zatim da su za vrijeme okupacije u Kninu oštetili zlobno družtvene prostorije i mnoge objekte kninskoga muzeja, te da su čisto hrvatski objekti spašeni od eventualnog prenašanja u Italiju samo u povodu energične intervencije američkoga konzula u Splitu.

Sudbeno zakleti vještaci procijenili su materijalnu štetu, koju je nanijela kninskomu družtvo talijanska vojska, u vrijednosti od 1,660.000 tadanjih kruna (današnjih 415.000 dinara), ali toga Talijani do danas nisu namirili...

I fra Marun nakon svih tih patnja, pregaranja, zapostavljanja, ogovaranja i — što je najteže — nakon ličnog stradavanja, obnovivši družtvo svoje čeka... i čeka... i čeka!

MALI RAZGOVORI.

NOVO DOBA HRVATSKE NARODNE GLASBE.

Zadnjih 25 godina proživljavao je hrvatski narod uz mnoge vanjske i golemu unutarnju promjenu — jednako na političkom, socijalnom i kulturnom polju. A čitava ta promjena odražavala se i te kako i u hrvatskoj glasbi: narod — hrvatsko seljačtvo — poče napuštati svoje lijepe i izrađene (uz to izkonski naše, hrvatske) popijevke, te sve više preuzimaše miješane srijemske, bosanske, macedonske, a često i ciganske. Glasbenici pak (a s njima i gradska publika) težili su za »savršenom« muzikom i — oponašahu tuđince... I hrvatskoj glasbi prijetilo je razsulo.

Ali — dobar je Bog. Jer kao što na prelomu devetnaestoga i dvadesetoga vijeka, kad je hrvatsko seljačtvo uslijed gospodarske krize počelo upravo bježati u Ameriku, nastade hrvatsko zadrugarstvo; kao što je Khuenu baš onda, kad je sebi podložio veliku većinu sposobnih ljudi, odgovoreno političkom organizacijom hrvatskoga seljačtva; kao što se na uzvrat onim hrvatskim književnicima, koji se podaše ekavštini i ćirilici, javiše Miškine, Stuparići, Novoseli, Mandići itd., — tako na području glasbe u odlučnom momentu nastaje Seljačka pjevačka župa »Matija Gubec«, kojoj je muzički vođa ujedno i glavni tajnik Hrvatskoga Pjevačkoga Saveza.

Nije to slučajno. Nipošto. Sve je to u uzročnoj vezi. I zato se je moralo desiti, da prvi uspjeli Hrvatski pjevački dan priređuju javno — pod vedrim nebom! — zagrebački pjevači (župa »Lisinski«) zajedno sa seljačkima iz župe »Matija Gubec«.

Bilo je to 30. listopada 1927. Prvi put nastupa župski sbor svih zagrebačkih hrvatskih pjevača i — nakon svečanoga prolaza Zagrebom — pjeva javno, pred umjetničkim paviljonom hrvatske već pomalo zaboravljene budnice: »Zdravo da si domovino mila«, »Glasna jasna« i »Planula zora«.

Ali taj nastup ne bi bio tako intiman, pače izgledao bi kao namješten, a i govor predsjednika Fallera ne bi bio primljen tako iskreno i srdačno, da tu nije bilo seljačkih pjevačkih sborova u slikovitim narodnim nošnjama.

Konstatirajući to donosimo u cijelosti govor predsjednika župe »Matija Gubec« R. Hercega, što ga je tom prilikom izrekao na pjevačkoj akademiji, pogotovo, jer je tu jasno označena veza između glasbe i ostaloga seljačkoga pokreta, kojemu na taj način pjesma postaje ono, što su ptici krila.

Hercegov govor glasi doslovce ovako:

I Seljačka pjevačka župa »Matija Gubec« s veseljem se je odazvala pozivu Hrvatskoga Pjevačkoga Saveza, da prisustvuje priredbi župe »Lisinski« i da tim manifestira hrvatsku pjevačku solidarnost i kolegijalnost. Ali župa »Matija Gubec« manifestira ovim i posebnu svoju zadaću: da njeguje hrvatsku narodnu popijevku kao temelj hrvatske nacionalne muzike.

O potrebi takove manifestacije uvjerio sam se ovih dana u Splitu i Kninu, kad sam pregledavao tamošnje arheološke muzeje. Divne spomenike velike kulture i umjetnosti u Dalmaciji, koje je Evropi spasio glasoviti naš Bulić s više učenih suradnika, upotrebljuju Talijani protiv nas; izdaju knjige i revije, dokazujući baš tim spomenicima svoje pravo na Dalmaciju — sve u ime rimske i mletačke kulture. Gledajući te knjige bio sam potišten, ali me, brzo razvedrio Hrvatski starinarski muzej u Kninu, u kom su skupljeni spomenici hrvatskih knezova i kraljeva (počam od VII. vijeka) kao dokaz ne samo hrvatske političke neovisnosti nego i kulturne samostalnosti i umjetničke originalnosti. To me je sjetilo doživljaja, kad sam pred 5—6 godina bio tumačem odličnim strancima iz zapadne Evrope po Zagrebu. Kad sam im pokazivao katedralu, akademiju i sveučilištnu knjižnicu, oni su priznavali, da smo u Evropi, ali sam im na licu čitao: Pa mi imamo to sve mnogo ljepše... i... vi ste to od nas uzeli. — Ali stvar se sasvim promijenila, kad smo došli na Jelačićev trg, a pogotovo, kad smo došli u Šestine i Remete. I narodna nošnja i običaji i popijevka djelovali su na njih tako, da su odmah izjavili: Pa po svom ste seljačtvu vi Hrvati prvi na svijetu!

A evo, hrvatske narodne povijevke počelo je već nestajati isto tako kao i narodne nošnje i drugih narodnih običaja, po kojima je naša hrvatska kultura u svijetu poznata i priznata, i koja je sadržaj naše narodnosti Zato, da te popijevke sačuvamo, pa i proširimo, zato smo prije godinu i pol osnovali Seljačku pjevačku župu »Matija Gubec«. Župu »Matija Gubec« je dne 5. V. 1926. osnovalo pet seljačkih pjevačkih družtava iz zagrebačke okolice, a već 6. VI. 1926. daju ta družtva — s još tri druga — prvu smotru hrvatskih seljačkih pjevačkih sborova. Ali onda su samo četiri od tih družtava pjevala narodne popijevke. Rekoše: Dajte nam harmonizaciju... Radi toga je župa »Matija Gubec« počela pred godinu dana izdavati »Hrvatsku Narodnu Pjesmu«, od koje je do sad izašlo 9 svezaka sa 34 harmonizacije. To se i pozna. Na ovogodišnjoj smotri (22. V.) bila su već 22 sbora, a samo tri nisu pjevali narodne popijevke, dok su dva (Šokci i Bunjevci) pjevali narodne popijevke upravo onako, kako ih narod pjeva kod svoga posla i kod narodnih svečanosti. U buduće će tako nastupiti svi seljački pjevački sborovi na smotri.

Tim je župa »Matija Gubec« došla u novu fazu, pa ju čekaju naročito dva posla: Osnovati što više seljačkih pjevačkih sborova i — hrvatske narodne popijevke raširiti među narod i izvan pjevačkih sborova, osobito među mladiće, koji će ih onda ka vojnici raznositi i podalje. Pri tom trebamo sborovodja, pa ćemo za njih drugih ferija prirediti i posebni tečaj, a trebamo i suradnika među kompozitorima i među gradskim pjevačima.

Istina, župa »Matija Gubec« provest će svoj program unatoč svih zapreka i sama, ali njezin uspjeh bit će postignut mnogo prije, ako u tom radu župu »Matija Gubec) pomognu i drugi pjevači i gradski sborovi.

Vjerujem, da će tako i biti, pa zato župa »Matija Gubec« i u tom pogledu manifestira hrvatsku pjevačku solidarnost. U to ime — Živili!

DVIJE ZAKLADE ZA SIROTNU DJECU osniva Narodna Zaštita, savez dobrotvornih družtava. I ako je Narodna Zaštita savez, koji ima rukovoditi i kontrolirati rad pojedinih družtava, ipak ona i sama radi, pa je po svom radu priznata i izvan domovine. Ona je nastala u crne dane hrvatskoga naroda — u vrijeme rata. Nastala je onda, kad je sve zlo najgrublje šibalo naš narod, a napose našu djecu, kad je smrt kao težkim buzdovanom tukla nejaku djecu u naručaju matera. To je bilo kobne godine 1914. Osnovali su je ljudi srdca i ljubavi za sirotinju na čelu sa sveučilištnim profesorom drom Josipom Šilovićem, koji ju vodi istom ljubavlju sve do danas, a od početka rada stoji mu uz bok dr Gjuro Basariček.

Od toga doba, naime od 1. studenoga 1914. pa do 30. lipnja 1927. Narodna je Zaštita radila na svim poljima dobrotvornosti; djecu je smještavala u obitelji, hranila ih, obuvala, oblačila, držala je dva dječja doma u Zagrebu (na Goljaku i Hercegovačkoj cesti), kolonizirala oskudne obitelji u plodnije krajeve (takvih obitelji je bilo 1.500), brinula se za izseljeničke porodice i sirotčad, te zaštićivala izseljenike, pravno štitila one, koji su pravnu pomoć trebali, a bili su sirotinja (u 6.458 slučajeva), davala podporu dobrotvornim družtvima, davala bezkamatne zajmove za spas imovine malodobne sirotčadi, pomagala poplavljenima iz milodara naše američke braće, smještavala je djecu na prehranu u seljačke obitelji, u zanate i pod svoje; smještavala bolestnu djecu u bolnice, nedoraslu u zavode, a kržljavu na oporavak ne praveći razlike između djece naše zemlje i djece iz drugih zemalja. Sve je djece u spomenutom razdoblju prešlo kroz Narodnu Zaštitu 62.581. Prehranila je 5.300 djece podijelivši iz američkog fonda 108 tisuća i 526 kg hrane.

Za sav svoj dobrotvorni rad izdala je Narodna Zaštita 21 milijun 839.000 dinara i 37 para.

Ovdje je vrijedno napomenuti, da je u krilu Narodne Zaštite počelo prvo pobijanje nepismenosti hrvatskoga naroda poslije rata i da je prva Seljačka Sloga nikla upravo u krilu Narodne Zaštite. Glavni saradnik dru Šiloviću u tom bio je urednik Rudolf Herceg.

Sada Narodna Zaštita namjerava osnovati dvije zaklade, i to »Zakladu za sirotčad naših izseljenika« i »Zakladu za kolonizaciju sirotčadi iz gladnih krajeva«. I jedna i druga zaklada je prijeko potrebna baš unutar Narodne Zaštite, jer je ona već do sada nebrojeno puta dokazala, da takve poslove hoće i znade obavljati. — To je jedno, a drugo je ovo: Te dvije zaklade osnivaju prijatelji humanitarnoga (dobrotvornoga) rada i zato, da tim proslave 70-godišnjicu predsjednika dra Šilovića, koju on navršuje dne 8. rujna 1928. ali s pripravama treba odmah početi.

Novčani prinosi za ove zaklade šalju se Prvoj hrvatskoj štedionici u Zagrebu za Narodnu Zaštitu s posebnom oznakom, da je novac namijenjen ili »Zakladi za kolonizaciju sirotčadi iz gladnih krajeva« ili »Zakladi za sirotčad naših izseljenika«.

Blaž. J. Krunić.

ZAGREBAČKA OBLASTNA SAMOUPRAVA ZA NARODNU PROSVJETU.

Za prosvjetni rad među odraslima u seljačkom narodu podesni su jedino zimski mjeseci: konac studenoga, prosinca, siječanj i početak veljače. Zato su se i Prosvjetni Savez i Seljačka Sloga obratili na sve strane za pripomoć naročito u radu oko pobijanja nepismenosti i osnivanja knjižnica. Dosad se je toj molbi odazvao jedino oblastni odbor zagrebačke oblasti. On je o svom zaključku obavijestio sve oblastne zastupnike ovim pismom:

Gospodine zastupniče! Na predlog prosvjetnog odbora zagrebačke oblastne skupštine zaključio je ovaj oblastni odbor na sjednici od 18. studenoga:

1. Svim onim seljacima i seljakinjama, koji ove zime nauče bar deset odraslih analfabeta (iznad 15 godina) čitati i pisati, izplatit će ovaj odbor na predlog Seljačke Sloge i oblastnih zastupnika iz dotičnoga kraja nagrade, i to 10 Din po osobi — djelomično na račun ovogodišnjeg proračuna Glava VI. Naslov 24. Stavka 8, a djelomično iz proračuna za godinu 1928.

2. Seljačkoj Slogi u Zagrebu doznačuje se 100.000 dinara, i to 60.000 dinara iz proračuna Glava VI. Naslov 24. Stavka 12, da s tim novcem uredi male knjižnice kod onih svojih ogranaka, koji ili već sada postoje ili se do 15. prosinca o. g. osnuju, a 40.000 dinara iz Stavke 3. Naslov 40. Glava IX. O potrošku toga novca ima predsjedničtvo Seljačke Sloge ovaj odbor dokumentarno izvijestiti, a za pravilnu uporabu ovoga novca osobno su odgovorni podpredsjednik Seljačke Sloge prof. Isidor Škorjač i tajnik Rudolf Herceg.

Radi kontrole i dobre provedbe molimo sve oblastne zastupnike, da narod o tom pravodobno obavijeste i o učinjenom ovaj oblastni odbor, odjel za narodnu prosvjetu, izvijeste.

Glavni nadzor i nad poučavanjem analfabeta i nad osnivanjem knjižnica povjerili smo predsjedniku prosvjetnog odbora u oblastnoj skupštini zagrebačkoj Rudolfu Hercegu, koji interesentima daje i pobliže upute.

U Zagrebu, dne 18. studenog 1927. Predsjednik oblastnog odbora: **Stjepan Radić.** Član oblastnog odbora: **August Košutić.**

PRIPOMOĆ POGORELCIMA IZ SALOPEK SELA I SV. PETRA.

Oblastni odbor zagrebačke oblasti podijelio je pogorelcima u Salopek selu i u ogulinskom Sv. Petru pripomoć u iznosu od 10.000 dinara za svako od ovih sela, koji je iznos uručen Seljačkoj Slogi, da ga ona preko svojih tamošnjih ogranaka pravedno razdijeli. U tu svrhu odputio se dne 30. listopada narodni zastupnik i predsjednik Seljačke Sloge Mijo Stuparić u Ogulin, gdje je na sjednici tamošnjega odbora ogranka Seljačke Sloge razdijeljena spomenuta pripomoć, te osmorici iz Salopeka dano je crijepa svakomu u vrijednosti po 1000 dinara a Janji ud. Vuković, koja ima šestero neobskrbljene djece i slijepoga otca, staroga 84 godine, dano je crijepa i šumske građe za 2000 dinara; konačno dvanaestorici pogorelaca iz Sv. Petra dana je pripomoć u crijepu u vrijednosti po 833 dinara.

VIJESTNIK SELJAČKE SLOGE.

SELJAČKA SLOGA

Hrvatsko seljačko prosvjetno i dobrotvorno družtvo

osnovana je 11. listopada 1925. i djeluje nešto preko dvije godine. Rezultati njezinoga rada već se opažaju na svim područjima prosvjete i narodne kulture, jer radi točno prema svojoj zadaći, koja je izražena već u pravilima.

Svrha je naime Seljačke Sloge, da prosvjetnim i dobrotvornim djelovanjem unapređuje i širi seljačku kulturu.

Tu svoju svrhu misli Seljačka Sloga postići tako, što će sama i preko svojih ogranaka:

a) gajiti seljačku književnost širenjem pismenosti te izdavanjem i razširivanjem knjiga i časopisa;

b) osnivati i upodpunjavati seljačke čitaonice i knjižnice;

c) osnivati i voditi tečajeve za nepismene, za računstvo, za okretno čitanje, za obću naobrazbu i za učenje posebnih vještina, za napredno gospodarstvo, za zdravstvo i za odgoj djece, napose sirotčadi;

d) stvarati i podržavati sklad između školskoga i kućnoga odgoja;

e) zanimati se za prosvjetne i gospodarske prilike seljačkih porodica, te im u potrebi pomoći savjetom i dobrovoljnim posredovanjem;

f) gajiti i širiti zadrugarsku misao u seljačkom gospodarstvu;

g) pomagati svako zakonito djelovanje za olakšanje i poljepšanje seljačkoga života.

Potrebna novčana sredstva Seljačka Sloga pribavlja: a) članarinom; b) darovima i zapisima; c) prihodom od družtvenih izdanja, od predavanja i tečajeva, te od prosvjetnih i drugih priredaba; d) kamatima od uložene družtvene imovine.

Zanimljivo je dalje znati, kakve članove ima Seljačka Sloga. Prema pravilima družtvo Seljačka Sloga sastoji od članova redovitih, izvanrednih i posrednih.

Redoviti članovi jesu: a) pravi članovi i b) prosvjetni radnici.

Pravim članom postaje punoljetni seljak i seljakinja, ako uplati 10 dinara upisnine i 60 dinara godišnje članarine i ako ga upravni odbor primi. Za članove, koji plaćaju članarinu putem ogranaka, iznosi ista 50 dinara (jer 10 dinara ostaje kao članarina za ogranak).

Prosvjetnim radnikom smatra se seljački pisac, čim ga izabere glavna skupština na predlog upravnoga odbora ili na predlog 20 već izabranih prosvjetnih radnika.

Dosadašnji prosvjetni radnici Seljačke Sloge jesu: Stjepan Radić, Mijo Stuparić, Mihovil Pavlek (Miškina), Ivan Robić, Juro Valečić, Miško Račan, Stjepan Novosel, Josip Predavec, Rudolf Herceg, dr. Đuro Basariček, Dragan Bublić, Josip Ljubić, Franjo Novljan, Ivo Šarinić, Isidor Škorjač, Stjepan Vrtar, dr. Niko Matanić, Andrija Širola, Jakov Jelašić i Blaž Krunić. Šestorica su seljaci od pluga i motike. Osam je narodnih zastupnika.

2. Izvanredni članovi jesu: a) utemeljitelji i b) podupiratelji.

Članom utemeljiteljem postaje, tko plati družtvu 1000 dinara na jedan put ili u godišnjim obrocima. Juristička osoba plaća dvostruko. Članska prava dobiva utemeljitelj nakon uplate cijele svote.

Članom podupirateljem postaje, tko plaća družtvu godišnji prinos najmanje 60 dinara. Članom se smatra za onu godinu, u kojoj je taj prinos platio.

Sve članove prima upravni odbor na temelju pismene prijave.

Svi ovi članovi dobivaju bezplatno družtveno glasilo, ovu »Seljačku Prosvjetu«.

3. Posredni članovi su oni, koji unapređuju svrhu družtva svojim radom kod kojega ogranka prema ustanovama »Pravilnika«. Oni ne dobivaju »Seljačke Prosvjete«, ali kod ogranaka moraju biti bar tri člana središnjice, koji ju dobivaju.

OGRANCI SELJAČKE SLOGE.

Družtvo Seljačka Sloga zamišljeno je kao prosvjetna organizacija hrvatskoga seljačtva sa središnjicom u Zagrebu i ograncima po selima. Ti ogranci — to je glavno, a središnjica sa svojim glasilom (»Seljačka Prosvjeta«) samo spaja pojedine ogranke među sobom. Rad jednoga ogranka, opisan u »Seljačkoj Prosvjeti«, služi kao primjer za druge.

»Seljačku Prosvjetu« dobiva svaki član Seljačke Sloge (središnjica) u Zagrebu. Zato moraju takva tri člana (seljaka) biti u ogrankovu odboru. Dužnost je naime takvih odbornika »Seljačku Prosvjetu« glasno čitati članovima ili ju bar dati na čitanje u knjižnici.

Prema pravilima članovi se primaju na temelju »pismene prijave«. U tu svrhu izdane su »Pristupnice« — za svaku vrst članova u drugoj boji.

Bijele »Pristupnice« vrijede samo za prave članove (seljake i seljakinje) kod središnjice, a plaćaju 60 dinara članarine i (prve godine) 10 dinara upisnine.

Plave »Pristupnice« podpisuju članovi podupiratelji to jest prijatelji seljačkoga pokreta, koji nisu seljaci. I oni plaćaju godišnje 60 dinara (ili i više), te dobivaju »Seljačku Prosvjetu« kao i pravi članovi.

Crvene »Pristupnice« podpisuju pravi ogrankovi članovi (seljaci i seljakinje iznad 18 godina), a plaćaju godišnje članarine 10 dinara i prve godine upisnine 5 dinara.

Zelene »Pristupnice« podpisuju omladinci izpod 18 godina, koji mogu biti članovi ogranka i tu pjevati, tamburati, čitati i slušati predavanja, a ne moraju plaćati nikakve članarine, ako ne će.

(»Pristupnice« dobivaju se kod središnjice Seljačke Sloge u Zagrebu, Akademički trg 12).

Ogranci Seljačke Sloge u svom su radu — prema pravilima družtva i prema ogrankovu »Pravilniku — podpuno neovisni od središnjice, samo moraju svake godine koncem siječnja

(januara) slati izvještaje o svom radu u Zagreb, a zato imaju pravo na glavnu skupštinu središnjice sredinom veljače (februara) slati dva svoja izaslanika.

Kako se osniva ogranak Seljačke Sloge.

Osnovnu skupštinu ogranka saziva obično jedan pravi član Seljačke Sloge (središnjice) u Zagrebu, ali to može učiniti i koji drugi prijatelj Seljačke Sloge.

Na toj osnovnoj skupštini najprije se upisuju pravi članovi ogranka (s 5 Din upisnine i s 10 Din godišnje članarine) te prijavljuju članovi ogrankova podmladka i ogrankovi podupiratelji. Čim se prijavi bar 7 pravih članova ogranka, prelazi se na čitanje ogrankova pravilnika, a onda i na izbor odbora, o čem treba **odmah** sastaviti i poslati Seljačkoj Slogi ovakav zapisnik:

Zapisnik

osnovne skupštine Seljačke Sloge, hrvatskoga seljačkoga prosvjetnog i dobrotvornog družtva, ogranka u . . . . ., držane dne . . . . u . . . . sati (prije) poslije podne u . . . .

A. A. pozdravlja prisutne, razlaže svrhu Seljačke Sloge i potrebu, da se osnuje ogranak, te predlaže za predsjedatelja skupštine B. Ba. (Prima se jednoglasno).

Izabrani predsjednik čita štampani pravilnik Seljačke Sloge, hrvatskoga seljačkog prosvjetnog i dobrotvornog družtva, ogranka u . . . . i pita prisutne, jesu li voljni osnovati takav ogranak Seljačke Sloge.

Jesmo, jesmo! — odgovaraju prisutni.

Predsjedatelj poziva na to prisutne, da se prijave oni, koji žele postati ogrankovi članovi, i da podpišu »Pristupnice«.

Nakon toga predsjedatelj utvrđuje, da je prisutno . . . . pravih članova ogranka u . . . . ., koji imaju pravo glasa, pa određuje dogovor o tom, koja će trojica biti članovi Seljačke Sloge, središnjice u Zagrebu, i njezini zastupnici u odboru ogranka. Određeni su . . . ., a nakon toga predsjedatelj određuje izbor ogrankova odbora.

C. C. predlaže za upravni odbor slijedeću listinu:

Predsjednik: . . . . iz . . . . .
Podpredsjednik: . . . . . . „ . . . . .
Tajnik: . . . . „ . . . . .
Blagajnik: . . . . „ . . . . .
Knjižničar: . . . . „ . . . . .
Odbornik: . . . . „ . . . . .
„ . . . . „ . . . . .
„ . . . . „ . . . . .
„ . . . . „ . . . . .

a za nadzorni odbor ovu trojicu:

1. . . . . iz . . . . .
2. . . . . „ . . . . .
3. . . . . „ . . . . .

Jedan i drugi predlog skupština prima jednoglasno. — Predsjedatelj poziva novoizabranoga predsjednika, da zauzme svoje mjesto. Ovaj se zahvaljuje u ime svoje i svih odbornika na povjerenju te prema ogrankovu pravilniku § 13. točka 2. f) predlaže, da se izaberu stručni (radni) odbori. . . . .

U odbor za poučavanje nepismenih izabrani su: . . . .
U odbor pjevačkog sbora ulaze: . . . .
U odbor tamburaškog sbora: . . . .
U predstavljački odbor: . . . .
U odbor za predavanja: . . . .
U odbor za . . . .

Prelazi se na izbor 12 muževa za sud dobrih i poštenih ljudi. D. D. predlaže slijedeće:

1. . . . . iz . . . .
2. . . . . „ . . . .
3. . . . . „ . . . .
4. . . . . „ . . . .
5. . . . . „ . . . .
6. . . . . „ . . . .
7. . . . . „ . . . .
8. . . . . „ . . . .
9. . . . . „ . . . .
10. . . . . „ . . . .
11. . . . . „ . . . .
12. . . . . „ . . . .

Skupština prima jednoglasno.

Budući da se nitko više ne javlja za riječ, predsjednik u . . . . sati zatvara skupštinu s pozivom, da i članovi a osobito odbornici sdušno vrše preuzete dužnosti.

U . . . . dne . . . . 192 . .

Osnivači ogranka:
(Slijede podpisi prisutnih).

Odbor ogranka SS drži po zimi svoje sjednice bar jedan put svaki tjedan, a ljeti prema potrebi.

Prvi je posao toga odbora, da osnuje ogrankovu **knjižnicu** i čitaonicu. Kod naprednoga ogranka sastaju se članovi svaki dan na **skupno** čitanje. Jedan čita, a drugi slušaju i poslije čitanja o pročitanom razgovaraju. Čitaju se knjige i časopisi — književni i gospodarski, politički samo iznimno. Knjige su zabavne i poučne, a naručuju se putem središnjice, koja pazi na njihovu vrijednost.

U ogranku se skuplja naročito omladina (»podmladak«) između 14 i 18 godina; čitaju kao i odrasli, a pjevaju (i sviraju) samo hrvatske narodne pjesme. Odmah se slažu u pjevački sbor, daju si ime iz prirode (»Sijač«, »Orač«, »Grozd«, »Bršljan« itd) i djeluju kao »stručni odbor« Seljačke Sloge. Čim nauče note (kajde), naručuju si »Hrvatsku Narodnu Pjesmu« i stupaju u Hrvatsku seljačku pjevačku župu »Matija Gubec«.

U krajevima, gdje još ima odraslih analfabeta između 15 i 50 godina, brine se ogranak, da svi nepismeni po zimi nauče čitati i pisati, i to po seljačkim kućama tako, da vršnjak uči vršnjaka. Najlakše se uči po Hercegovoj Abecedarki, ali može se poučavati i po školskoj »početnici«, samo treba od Seljačke Sloge naručiti »Naputak«; dobiva se bezplatno, ali treba poslati poštansku marku.

Kako se priređuju analfabetski tečajevi i kako se u njima poučava, o tom daje upute tajnik SS Rudolf H e r c e g, a o tom, kako se osniva pjevački sbor i priređuju predstave i zabave, odbornik Stjepan N o v o s e l. Adresa: Zagreb, Akademički trg 12.

NOVI OGRANCI SELJAČKE SLOGE.

Ogranak Seljačke Sloge u Prvić-Šepurinama (kotar Šibenik) osnovan je 6. listopada ove godine. Osnivači su Antić Ivan, Antić Ive Pavlov, Antić Toma, Cukrov Filip, Cukrov Toma

Markov, Fantulin Grgo Josin, Grubelić Bonifacio Grgin, Kurzar Ante pk. Jakova, Kurzar Marko, Kurzar Mate, Kurzar Petar, Kurzar Petar Ivanov, Mišurac Ivan pk. Luke, Mišurac Mate pk. Cvitana, Paškov Roko pk. Šime, Skroza Baltazar, Skroza Mate pk. Ante, Skroza Mate mladi, Ukić Jakov Ivanov, Ukić Jere Stipin, Vlahov Ante Krste, Vlahov Ante pk. Bernarda i Vlahov Božo pk. Šime. Sazivač skupštine bio je Cukrov Toma Markov, a predsjedao je Vlahov Ante Krste. Pravom članu središnjice u Zagrebu Skrozi Baltazaru prijavilo se 26 pravih članova, koji pristadoše na osnutak ogranka, te je izabran ovaj **upravni odbor:** za predsjednika Mišurac Ivan pk. Luke, za podpredsjednika Cukrov Toma Markov, za tajnika Kurzar Petar pk. Stipe, za blagajnika Mišurac Mate pk. Cvitana, a za odbornike: Skroza Baldazar Matin, Antić Toma Ivanov, Kurzar Marko (Pekelja) i Kurzar Mate Šimin. U **nadzorni odbor** ušli su: Skroza Mate mladi, Vlahov Ante pk. Bernarda i Vlahov Ante Krste. U odbor za **pobijanje nepismenosti** izabrani su: Cukrov Toma Markov, Kurzan Mate Šimin i Kurzar Petar pk. Stipe.

Predsjednik: **Mišurac.** Tajnik: **Kurzar Petar.**

Ogranak Seljačke Sloge u Perušiću (kotar Gospić) osnovan je dne 31. listopada ove godine na poticaj narodnoga zastupnika Karla Brkljačića, a pod predsjedanjem Jure Umića. Iza kako je narodni zastupnik razložio svrhu Seljačke Sloge i ustanovilo se, da su prisutna tri prava člana središnjice u Zagrebu pozvani su oni, koji žele biti članovi ogranka. Prijavilo se odmah 12 članova, te je na prijedlog Vida Ćulumovića izabran ovaj **upravni odbor:** za predsjednika Jure Umić seljak iz Perušića, za podpredsjednika seljak Grgo Uremović, za tajnika seljak Joso Obućina, oba iz Konjskog Brda, za blagajnika Stipe Rukavina, seljak iz Perušića, a za odbornike Ivan Kasumović, Petar Šimatović, seljaci iz Klenovca, Pave Hećimović, seljak iz Bukovca i Tomo Obućina, seljak iz Konjskog Brda. U **nadzorni odbor** ušli su: Joso i Stipe Obućina, seljaci iz Kvarata i Vid Ćulumović seljak iz Prvan sela. U **odbor za izgradnju Seljačkoga doma i osnivanje gospodarske zadruge** izabrani su Jure Umić, Stipe Rukavina i Stipe Obućina. **Sud dobrih i poštenih ljudi** sačinjavaju Grgo Kremović, Joso Obućina iz Konjskog Brda, Joso Obućina iz Kvarata, Ivan Kasumović iz Klenovca, Vid Ćulumović iz Prvan sela i Jure Umić iz Perušića.

Osnivači su Jure Umić, Karlo Brkljačić, Grgo Kremović, Stipe Rukavina, Stipe i Joso Obućina i Vid Ćulumović. **Jure Umić.**

Ogranak Seljačke Sloge u Velikoj Vesi (kotar Krapina) osnovan je 16 listopada ove godine u prisutstvu odbornika središnjice Seljačke Sloge Stjepana Novosela, a pod predsjedanjem Mirka Kantolića. Ogranak ima 3 izravna prava člana središnjice u Zagrebu — ti su Janko Leško, Stjepan Jagić i Alojz Tušek — i 60 pravih članova ogranka. U **upravni odbor** su izabrani: za predsjednika August Jagić, za podpredsjednika Juro Blesk, za tajnika Stjepan Leško, za blagajnika Mijo Ljubaj, a za odbornike Franjo Frček, Franjo Švigir, Stjepan Tušek i Franjo Vidović. U **nadzorni odbor** ušli su: Mijo Smrečki, Mijo Leško i Alojz Tušek. U **stručni odbor** izabrani su za pobijanje nepismenosti Miško Valjavec, za vođenje tamburaškoga sbora Franjo Đurđek, a za brigu oko predavanja Stjepan Junački. **Sud dobrih i poštenih ljudi** sačinjavaju: Jakob Zajec, Franjo Frček, Stjepan Spibaj, Lacko Đurđek, Janko, Mijo, Jakob Leško, Martin i Petar Tušek, Stjepan Švigir, Pavao Lacko i Mijo Ščurić.

Gust. Jagić, predsjednik. **Stjep. Leško**, tajnik.

OSNUTAK OGRANKA U VEL. ZDENCIMA.

Javljam Vam ukratko, da smo 30. listopada 1927. osnovali ogranak Seljačke Sloge u Vel. Zdencima. Ogranak broji za sada 17 članova, a javljaju se neprestano novi. Prijavila su se tri nova člana središnjici u Zagrebu, i to Luka Marić, Josip Smolac i Vjekoslav Demeter. U upravni odbor su izabrani: za predsjednika Ivo Marić, za podpredsjednika Josip Smolac, za tajnika i blagajnika Mato Marić, a za odbornike: Luka Marić, Vinko Horvat, Janko Mihalić i Stevo Kolar.

Osnovavši ogranak radit ćemo prema geslu »Prosvjetom k sreći!«

Ivo Marić, predsjednik ogranka.

PRVO GODIŠTE »SELJAČKE PROSVJETE«.

»Seljačke Prosvjete« za godinu 1926. imade još par stotina, pa se može dobiti uz cijenu od 80 dinara. Tko hoće da upozna prosvjetni napredak hrvatskoga seljačtva, taj mora pročitati i taj godišnjak. Evo glavnih radnja iz prvoga godišta. (Prezimena, složena razmaknutim slovima, znače, da je to seljak).

Pjesme:

Matiša Bubalo: San Badnje noći (273. strana)
Tomo Cukrov: Seljačka sloga 288.
Stjepan Novosel: Trnje se krči — šire se slogi 101, Zakaj kuka kukuvača, 136, Škropi, škropi kišica... 172. Izpod Medvednice 199, Dozrele su dozrele 223, Zviraj, zviraj, voda ladna 261, Tri sestrice 280, Kad ogreje sunce 280, Peharček 281, Tri deklice 279, Dekle i dečki 279, Vsred šumice 280.
Mato Detelić: Oranje 134.
Ivan Klarić: Kopač 94, Narodi nam se 274.
I. Krnoul: Ljubav 168, Prepelica 179, U samoći 285. Večer na selu 285.
Blaž I. Krunić: Matiji Gubcu 52, Da su meni volovi 70, Veliki svećenik 83, Janice, moja banice 91, Draža mi je poculica 144, Bez jagoda 207.
Božidar Magovac: Stupajmo napred! 202, Od grada k selu 295.
Mato Mandić: Do jeseni 207, Jesen je 245, Kad sunce izlazi 253.
Marica Matoček: Svomu mrtvom drugu 138, Pjesme, što se pjevaju u Podravini 253, Zimzelenu 285.
Miškina: Razpni ga! 81, Mrtvoj kćerki 91, Ružica 162, Vehneju 282.
Nadin: Zima 284.
Ivan Radić Tomin: Čežnja 199, Rana jesen 227.
Janko Ribar: Večer u Seljačkoj Slogi 289.

Ivan Robić: Sjetva 3.
Mijo Stuparić: Seljače moj 3, Kmet 49, Uzkrs 82, Prve laste 89, Proljetno jutro 96, Rezač 117, Pčele 129, Pjevači 172, Miškini 200.
Stjepan Šarić: Majčina briga 179, Hrvatskoj Liki 226.
Ivo Šarinić: Iz doline 28, Moje selo 64, Jutarnja pjesma 70, Oj nevene, nevene! 84, Uz tamburu 131, Što plaćeš 217, Pjesma o žiru 241, Potočić 261.
Tomo Vojković: Anti Radiću 64.

Drama:

Stjepko Vrtar: Zemlja, u 3 čina 4.

Pripovjesti novele i crtice:

Ivan Hrvoić Tomin: Savjest 242.
Andrija Kovačević: Stevina prćija 85, Žrtva 193.
Stjepan Kovačević: Sastanak u šumici 135.
Josip Kunkera: Muslimanova tambura 246.
Marin: Osa i pčela 261, Budimo veliki i jaki 286.
Miškina: Za svojom zvijezdom 17, Pauk 83, Jela 218, Grijeh 281.
Odilovski: Duševna borba mladoga saniteta 137.
Ivan Radić Tomin: Najnoviji zavjet 132, Strah 165.
Ivo Šarinić: Kamenko 22, Djedina bašća 169, Za granu proljeća 219, Bijelka 275.
Stjepko Vrtar: Anđeo 130, Čizme od safijana 244, Braća 283.

Članci i razprave:

Dr. Đuro Basariček: Na starom novo nam se rađa 26.
Dragan Bublić: Knjiga i književnost 35, Umjetnost i selo 92.
Rudolf Herceg: Svrha, zadaća i rad Seljačke Sloge (tajnički izvještaj) 105, Veliki uspjeh seljačkih predstava u Zagrebu 110.
Ing. V. Horvat: Seljak i priroda 32, Kamenje u gospodarstvu i ljudskoj kulturi 205.
Antun Jiroušek: Velika seljačka buna godine 1573. 53.
Fabijan Lovrek: Ideal savršena čovjeka 227.
Josip Ljubić: Za gospodarski napredak sela 40, Može li nam biti bolje? 180.
Ante Majnarić: Život Goranina 223.
Dr. Niko Matanić: Kultura sela i civilizacija grada 29, Zadaća petoga staleža 99, Borba za pravo 203, Život je borba 290.
F. Novljan: Kulturni pogledi i dogledi: 1. Doba loma 47, 2. Pravi put 80, 3. Zemlja 128, 4. Novac 160. 5. Vrijeme 192, 6. Naša baština 216, 7. Obtužba 240, 8. Zablaćena voda 272, 9. Narodna krv 304. Gundulić, Strossmayer i hrvatski seljački pokret 293.
Franjo Pavešić: Ideal savršena čovjeka 208.
Mihovil Pavlek: Dva najveća naša seljačka pokojnika 50, Seljak i kazalište 139, Socijalna pravica ili pravda 163, Pismo Novljanu 262, Učenjaci prave pokuse, narod gleda primjere 291.
Joso Posavec: Gospodarske i prosvjetne misli 145.
Miško Račan: U obranu Miškine, seljačke kulture i seljačke književnosti 231.
† Dr Ante Radić: Seljačka ili narodna kultura 65, Kultura i civilizacija 102.
Stjepan Radić: Seljačka Sloga u svom pravom značenju 1.
Mijo Stuparić: Hrvatska seljačka književnost 200.
Stjepan Šarić: Seljačka Sloga u Lici 161.
Ivo Šarinić: Kazalište i kazališna umjetnost 36, Nekoć i sada 71, Kako da pišemo? 97, Čovjek i pjesma 249, Kultura srdca i duše 286.
Andrija Širola: Primjer kulturnoga rada na selu 142.
Isidor Škorjač: Znanje, vjera i ljubav čine čovjeka pravim čovjekom 30, Veliki uspjeh seljačke pjesme 173, Sedamdesetgodišnjica smrti sv. Franje Asiškoga 228, Gundulićeva Dubravka 254, Što je Strosmajer nama Hrvatima 256. Iz doma obnova 288.
Jure Valečić: Život na selu 90.
Stjepko Vrtar: Apostoli 95.

Novo predsjedničtvo župe »Matija Gubec« izabrano je na glavnoj skupštini dne 20. studenoga, i to ovako: Predsjednik Rudolf Herceg, podpredsjednici Stjepan Novosel i Ivo Šarinić, tajnik i arhivar Antun Švob, blagajnik prof. Isidor Škorjač, sborovođa Nikola Tot i odbornik dr Vladko Maček.

»Seljačka Knjižnica.« Još imademo na zalihi Miškinine pripovijedke »Za svojom zvijezdom« i »Izabrane pjesme« od našega Mije Stuparića.

Jednoga i drugoga gotovo svaki naš čovjek pozna, a morao bi i čitati njihova književna djela, koja su namijenjena seljacima.

Miškina iznosi seljačke patnje i boli pokazujući nam ujedno zvijezdu našega seljačkoga pokreta, za kojom moramo ići. A Stuparić je u svojim pjesmama pokazao, kako iza tmurne prošlosti seljačkoga života nastupa ljepša sadašnjost s nadom u još ljepšu budućnost. Njegove pjesme su vedrina i toplina seljačke duše, te se i naša duša čitajući te pjesme razvedri i ogrije.

Miškinina knjiga neka se čita na večernjim sastancima naših ogranaka, a Stuparićeve pjesme nek se deklamiraju na prosvjetnim zabavama ogranaka.

Miškininoj knjigi je cijena 20 dinara, a Stuparićevim pjesmama 10 dinara. Oboje se naručuje kod Seljačke Sloge, Zagreb, Akademički trg 12.

Slike u ovom broju »Seljačke Prosvjete« dobili smo s više strana; najviše njih ustupio nam je sam svečar Marun, neke nam je dao sveučilištni profesor arh. Iveković, a jednu — zemljopisnu kartu o izkopanim i prekopanim starohrvatskim crkvama — na strani 199. sastavio je i nacrtao prof. Antun Jiroušek.

Slike na strani 183., 189., 196., 202., 208. i 213. uzete su iz sjajnoga djela prof. Strzygowskoga O starohrvatskoj umjetnosti, što ga je izdala Matica Hrvatska.

Slike na strani 191., 195. i 197. uzete su iz »Starohrvatske Prosvjete«, glasila Hrvatskog starinarskog družtva u Kninu.

Slike na strani 187., 193., 205. i 211., ustupio nam je arh. Ćiril Iveković, koji ih je sam fotografski snimio; neke od njih izvađene su iz njegove razprave »Grobovi otaca«, koju su izdala Braća Hrvatskoga Zmaja u Zagrebu.

Vlastnik i izdavač: Seljačka Sloga (Akademički trg 12). — Odgovorni urednik: Rudolf Herceg (Akademički trg 12) — Tisak Zaklade tiskare Narodnih Novina (Frankopanska ulica 26). — Za štampariju odgovara Dr. Janko Hörer (Prilaz Đure Deželića 2).